

జీవిత చరిత్ర

దివ్యమూర్తులు

సదాశివ సమారంభం

గురు దక్షిణామూర్తి

గురు వేదవ్యాస మహర్షి

గురు కౌతిక మహర్షి

గురు నారద మహర్షి

గురు వాల్మీకి మహర్షి

గురు శ్రీకృష్ణ

శంకరాచార్య మధ్యమాం

గురు దత్తాత్రేయ

గురు బాలరాజ్

గురు గోరమ బుద్ధ

గురు ఆదిశంకరాచార్య

గురు రామానుజాచార్యులు

గురు జ్ఞానేశ్వర్

గురు రవిదాస్

గురు కబీర్ దాస్

గురు చైతన్య మహా ప్రభువు

గురు నానక్

గురు రాఘవేంద్ర స్వామి

గురు పీఠప్రభాకర స్వామి

యోగి పరమహంస

అస్మదాచార్య పర్యంతం

గురు త్రిలింగ స్వామి

గురు లాహిరి మహాశయి

గురు రామకృష్ణ పరమహంస, అమ్మ శారదాదేవి

గురు వివేకానంద

గురు సాయి బాబా

గురు ఆరబింద్

గురు రమణ మహర్షి

గురు యోగానంద

గురు చక్రవర్తి ప్రభుపాద

గురు మళయాళస్వామి

గురు విద్యాప్రకాశానందగిరి

గురు చంద్రశేఖర పరమారాధ్య

వందే గురుపరంపరాం...

నన్ను “నేను” తెలుసుకోవటానికి

నన్ను “నేను” మార్చుకోవటానికి

“నేను” గా ఉండటానికి

మరియు అత్యుత్తమ జీవన విధానానికి

కావలసిన భక్తి,జ్ఞాన,కర్మ,ధర్మ సమాచారం ఒకేచోట తెలుగులో ఉచితంగా!

సాధారణంగా వేదాంతం తెలుసుకోవాలనే కోరిక వుంటుంది, కాని గ్రంథాలు అందుబాటులో లేవు. ఇంకొకరి దగ్గర గ్రంథాలు వుంటాయి, కాని జిజ్ఞాసువులకి ఎక్కడ ఉన్నవో తెలియదు. అలాగే కొన్ని లైబ్రరీ లో కొన్ని రకాల పుస్తకాలు మాత్రమే లభ్యం అవుతున్నాయి, అంతేగాక విలువైన గ్రంథాలు సరైన సంరక్షణ లేక కనుమరుగైపోతున్నాయి, కనుక మన అందరి కోసం భారత ప్రభుత్వం పురాతన ఆధ్యాత్మిక గ్రంథాలను సంరక్షించే నిమిత్తం ఎంతో శ్రమతో కంప్యూటరీకరణ ద్వారా ఒక చోట చేర్చుతూ ఆన్ లైన్ చేయటం జరిగింది. ఇటువంటి విలువైన జ్ఞాన సంపదను మరింత సులభంగా అందుబాటులోకి తీసుకురావటానికి సాయి రామ్ సేవక బృందం ఉడతా భక్తి గా ఇప్పటివరకే దాదాపు 5000 పుస్తకాలను వివిధ వర్గాలుగా విభజించి PDF(eBOOK) రూపంలో ఆన్ లైన్ లో ఉచితంగా అందించటం జరిగింది. కనుక ప్రతి ఒక్కరు ఈ సదవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకోగలరు. ఇందుకు సహాయం అందించిన భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్(డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా <http://www.new.dli.ernet.in>), ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్(<https://archive.org>), గూగుల్ వెబ్ సైట్(<https://www.google.co.in>), మైక్రోసాఫ్ట్ వెబ్ సైట్(<http://www.microsoft.com>) కు మేము ఋణపడివున్నాము.అలాగే ఇటువంటి బృహత్తర కార్యక్రమానికి పెద్ద మొత్తం లో గ్రంథాలను అందించిన తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానమునకు కూడా మనం ఋణపడివున్నాము. సాయి రామ్ సేవక బృందం కోరుకొనేది ఒక్కటి, ప్రతి ఇల్లు ఆధ్యాత్మిక జ్ఞాన గ్రంథాలతో నిండిపోవాలన్నదే మా కోరిక.

ఈ గ్రంథాలను ఉచితంగా ఆన్ లైన్ లో చదువుటకు, దిగుమతి(డౌన్లోడ్) చేసుకొనుటకు గల మార్గాలు:

- 1) భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్: <http://www.new.dli.ernet.in> లేక <http://www.dli.ernet.in>
- 2) సాయి రామ్ వెబ్ సైట్: <http://www.sairealattitudemanagement.org>
- 3) సాయి రామ్ గూగుల్ సైట్: <https://sites.google.com/site/sairealattitudemanagement>
- 4) ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్: <https://archive.org/details/SaiRealAttitudeManagement>

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞం పై గల సలహాలు,సూచనలకు సేవక బృందాన్ని సంప్రదించుటకు: sairealattitudemgt@gmail.com

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సమాచారం: <https://www.facebook.com/SaiRealAttitudeManagement>

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సంబంధ వీడియోలు: <https://www.youtube.com/user/sairealattitudemgt>

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞంలో ప్రతి ఒక్కరు పాల్గొని, ఈ అవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకొని,మీరు సంతృప్తులైతే మరొక సాధకునికి, జిజ్ఞాసువులకు మార్గం చూపించగలరని ఆశిస్తున్నాము. మీరు చదువుకోవటంలో ఏమైనా ఇబ్బంది కలిగితే సేవక బృందంను సంప్రదించగలరు. ఒకవేళ మా సేవలో ఏమైన పొరపాటు వస్తే మన్నించగలరు.

ఈ గ్రంథపు భారత ప్రభుత్వ డిజిటల్ లైబ్రరీ గుర్తింపు సంఖ్య: 2020010004931

గమనిక: భక్తి,జ్ఞాన ప్రచారార్థం ఉచితంగా eBook రూపంలో భారత ప్రభుత్వపు సహాయంతో ఇవ్వడం జరిగింది. ఈ గ్రంథముపై వ్యాపార,ముద్రణ హక్కులు రచయిత,పబ్లిషర్స్ కి గలవు, కనుక వారిని సంప్రదించగలరని మనవి చేసుకొంటున్నాము.

SaiRealAttitudeManagement(SAI RAM) - సాయి నిజ వ్యక్తిత్వ నిర్వహణ(సాయి రామ్)

*** సర్వం శ్రీ సాయినాథ పాద సమర్పణమస్తు ***

భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్ - డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా

<http://www.new.dli.ernet.in>

Digital Library of India: Inc. X

www.new.dli.ernet.in

Digital Library of India

Hosted by: Indian Institute of Science, Bangalore in co-operation with
CMU, IIT-H, NSF, ERNET and MCIT for the Govt. of India and 21 major participating centres.

Home Vision Mission Goals Benefits Content Selection Current Status People Funding Copyright Policy FAQ RFP

Books Journals
Newspapers
Palm-Leaves (Manuscripts)

Title:

Author:

Year: to

Subject: Any Subject

Language:

Scanning Centre: Any Centre

[Presentations and Report](#)
[Statistics Report](#)
[Status Report](#)
[Feedback](#) | [Suggestions](#) |
[Problems](#) | [Missing links or Books](#)

Click [here](#) for PDF collection
DLI MIRROR at IUCAA Data Center PUNE

For the first time in history, the Digital Library of India is digitizing all the significant works of Mankind.

[Click Here to know More about DLI](#) ^{New!}

Books	Journals	Newspapers	Manuscripts
<ul style="list-style-type: none">Rashtrapati BhavanCMU-BooksSanskritTTD TirupathiKerala Sahitya Akademi	<ul style="list-style-type: none">INSA	<ul style="list-style-type: none">Times of IndiaIndian ExpressThe HinduDeccan HeraldEenaduVaartha	<ul style="list-style-type: none">Tamil Heritage FoundationAnnaUniversity ^{New!}

Title Beginning with.

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z					
Author's Last Name																														
A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z					
Year																														
1850-1900					1901-1910					1911-1920					1921-1930					1931-1940					1941-1950					1951-
Subject																														
Astrophysics	Biology	Chemistry	Education	Law	Mathematics	Mythology	Religion	For more subjects...																						
Language																														
Sanskrit	English	Bengali	Hindi	Kannada	Marathi	Tamil	Telugu	Urdu																						

అతి విశిష్టం ఈ దానం!

స్వామి వివేకానంద

“దానాలలోకెల్లా ఆధ్యాత్మిక విద్యాదానం చాలా శ్రేష్ఠమైంది! దాని తరువాతిది లౌకిక జ్ఞానదానం, ప్రాణదానం, అన్నదానం” అని వ్యాసమహర్షి చెప్పారు.

మన ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానం భారతదేశ హద్దులలో నిలిచి పోకూడదు. లోకమంతటినీ ఆవరించాలి! ఇలా లోకవ్యాప్తమైన ధర్మప్రచారాన్ని మన పూర్వులు చేశారు. హైందవ వేదాంతం ఎన్నడూ ఈ దేశం దాటి పోలేదని చెప్పేవారూ, మతప్రచారార్థం తొలిసారిగా, పరదేశాలకు వెళ్ళిన సన్యాసిని నేనే అని చెప్పేవారూ, తమ జాతిచరిత్ర నెరుగని వారే! ఇలాంటి సంఘటనలు ఎన్నోసార్లు జరిగాయి. అవసరమైనప్పుడల్లా, భారతీయ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానప్రవాహం వెల్లువలా లోకాన్ని ముంచెత్తుతూ వచ్చింది.

రాజకీయ ప్రచారాన్ని రణగొణధ్వనులతో, యోధులతో సాగించవచ్చు. అగ్నిని కురిపించి, కత్తిని జళిపించి, లౌకిక జ్ఞానాన్నీ సంఘనిర్మాణ విజ్ఞానాన్నీ విరివిగా ప్రచారం చేయవచ్చు. కానీ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానదానం కళ్ళకు కనిపించకుండా, చెవులకు వినిపించకుండా కురుస్తూ, రోజూ పువ్వుల రాసుల్ని వికసింపజేసే మంచులాగా నిశ్శబ్దంగా జరగవలసి ఉంది. భారతదేశం నిరాడంబరంగా, లోకానికి మళ్ళీ మళ్ళీ చేస్తూ వచ్చిన దానమిదే!

మిత్రులారా! నేను అవలంబించే విధానాన్ని తెలియజేస్తాను వినండి. భారతదేశంలోనూ, ఇతర దేశాల్లోనూ మన పారమార్థిక ధర్మాలను బోధించడానికి తగినవారుగా మన యువకుల్ని తయారు చేయడానికై భారతదేశంలో కొన్ని సంస్థలను నెలకొల్పాలి! ఇప్పుడు మనకు కావలసింది బలిష్ఠులు, జవసంపన్నులు, ఋజువర్తనులు, ఆత్మ విశ్వాసపరులు అయిన యువకులు. అలాంటి వారు నూరుమంది దొరికినా, ప్రపంచం పూర్తిగా పరివర్తన చెందగలుగుతుంది!!

ఇచ్చాశక్తి తక్కిన శక్తులన్నీ కన్నా బలవత్తరమైంది. అది సాక్షాత్తూ భగవంతుని దగ్గరి నుండి వచ్చేదే కాబట్టి దాని ముందు తక్కినదంతా లొంగిపోవలసిందే. నిర్మలం, బలిష్ఠం అయిన ‘ఇచ్చ’ (సంకల్పం) సర్వశక్తిమంతమైంది. దానిలో మీకు విశ్వాసం లేదా? ఉంటే మీ మతంలోని మహోన్నత ధర్మాలను ప్రపంచానికి బోధించడానికై కంకణం కట్టుకోండి. ప్రపంచం ఆ ధర్మాల కోసమై ఎదురుచూస్తోంది. అనేక శతాబ్దాలుగా ప్రజలకు క్షుద్రసిద్ధాంతాలు నేర్పడం జరిగింది. వారు వ్యర్థులని ప్రపంచమంతటా బోధలు జరిగాయి. ఎన్నో శతాబ్దాల నుండి వారు ఈ బోధనల వల్ల భయభ్రాంతులై, పశుప్రాయులైపోతున్నారు. తాము ఆత్మస్వరూపులమనే మాటను వినడానికైనా వారెన్నడూ నోచుకోలేదు. “నీచాతినీచుడిలో కూడా ఆత్మ ఉంది. అది అమృతం, పరమ పవిత్రం, సర్వశక్తిమంతం, సర్వవ్యాపకమైనది” అని వారికి ఆత్మను గురించి చెప్పండి. వారికి ఆత్మవిశ్వాసాన్ని ప్రసాదించండి. ❖

మూలం: శ్రీ రామకృష్ణ ప్రభ - ఫిబ్రవరి 2014

భాషాపాఠశాల గ్రంథమండలి ఆఫ్

ది వ్యమూర్తులు

[నచిత్రము]

సత్యనారాయణ చౌదరి

వించిన దుద్దళలో - ఈ మువ్వురు పెద్దలు మాఁడు రాష్ట్రములలో
 ముత్యములువోలే నావిర్భవించి, సర్వస్వము తమ చేతమునకు ధారవోసి
 యావద్భారతములో మకుటము లేని మహారాజులై దివ్యమూర్తులై వర్ధిల్లిరి.
 విద్యారంగములో వీరు నెలకొల్పిన దివ్యసంస్థలు వీరి విద్యాపాటవమును
 వేనోళ్లఁ జాటుచున్నవి. రాజకీయముగా వీరు గావించిన ఘనకార్యములు
 స్వారాజ్యమువంటి స్వరాజ్యమునకు మూలకందమై సర్వాదర్శములైనవి.
 పారమాయణ మహాభారతములలోని వీరావతారములను బోలిన - ఈ
 దివ్యమూర్తుల చరిత్రను గాథలుగా గాథలుగాఁ గావ్యములుగాఁ
 జేత్రించుకొని పారాయణము నేర్చుట మనకు భావ్యము.

ఈ భావము ప్రధానముగాఁ గయి ~~కొన్ని~~ పురేఖలు దిద్దిన యీ
 రచనలోని యాచిత్యమును విద్యాశాఖ మన్నించుననియు విద్వద్వర్ధిష్ఠు
 లామతింతురనియు విశ్వసించును.

— సత్యనారాయణ చౌదరి

అ ప్ప న ము

‘గోవా’ క్రౌర్యనివృత్తికై యసువులన్ గోల్పోయి త్యాగైకన
దృఢవావేశము నూటిపోసిరి మహాభాగుల్ - నిరీహుల్; స్వరా
జ్యావిర్భావముతప్ప; దిప్పటికెయీ ‘యథాయ’ మాద్యంతమున్
యావద్దేశము నూఁపివైచె బళిరా! యత్యంత ముద్వృత్తిమై

సాత్వికమూర్తి యొంటిపయి జాతిన నెత్తురుచుక్క యొక్కఁడే
‘సత్వరచర్య’ తీసికొనఁజాలుఁగదయ్య! ‘మహాత్ముఁ’డెన్నఁడో
తత్వము దేల్చి లోక మొకదారిని బోవను నేర్పఁ దన్మహా
సత్వ మెఱుంగలేక యగచాట్లకుఁ బాలయిపోవ నేటికిన్ ?

ఆ రహస్య మెఱింగి వీరావతార
మూర్తులై ప్రాణములు ధారపోసినట్టి
దివ్యమూర్తుల కిత్తు నీ ‘దివ్యమూర్తి’
నామకంబైన కృతిని ధన్యంబటంచు.

అంధ్రరాష్ట్ర ద్వితీయవార్షికోత్సవ }
పర్యవేక్షణము : ౧-౧౦-౧౯౫౫ }

— సత్యనారాయణ చౌదరి

౧	పండిత మదనమోహనమాళవ్యా	౭
౨	లోకమాన్య బాలగంగాధరతిలకు	౪౫
౩	పాంచాలకేసరి శ్రీ లాలా లజపతిరాయ్	౭౬

శ్రీ మదనమోహన మాళవ్యా

సుప్రసిద్ధమగు రాజస్థానములో 'మాళవా' ప్రాంతమని
~~యొక~~ ప్రదేశము కలదు. తడవులబట్టి యక్కడ
 గాఢపుర మేర్పడుచుకొన్న యొకానొక బ్రాహ్మణవంశము

వారిని మాళవ్యులని పిలువ
 సాగిరి. అదియే తుదకు వారి
 కింటిపేరుగా మారిపోయెను.
 ఆ వంశములో జన్మించిన
 మహామహుడే మదన
 మోహన మాళవ్యా.

ఆసేతుహిమాచలము
 మాళవ్యా వంశమునకు మంచి
 పేరు ప్రఖ్యాతులు కలవు.
 వారిలో విశేషించి వ్రజనాథ
 మాళవ్యా సనాతనధర్మావ
 లంబియగు మహాపండితుడు.

ఆ యింట లక్ష్మీనరస్వతులు నిత్యకల్యాణముగఁదాండవెందురు.
 సిరిసంపదలకుఁ దోడు విద్యావివేకములు సైతము కుదిరి
 యుండుట గొప్ప సుకృతవిశేషము. అందును - ధార్మికబుద్ధి
 యున్నచో మఱిత రాణింతురు. అట్టి మంచిగుణములు పుణికి

పుచ్చుకొన్న సంవత్సరమున వ్రజనాథుడు సర్వప్రజలకుఁ బూజ్యుఁడగుటలో నబ్బుర మే మున్నది? ఆయన విద్యాధికుఁడనని విజ్ఞప్తిగఁడు. విత్తవంతుఁడనని యెగిరిపడఁడు. అందఱు కాయన తలలో నాలుకవోలె మెలఁగనేర్చును. ఆవంతయేని గర్వగంధ మంటియెఱుంగని సంస్కృతపాండిత్య మాయన కగ్గలముగా సిద్ధించెను. పురాణ వాఙ్మయము బాధముగాఁ జూఱులాడెను. ధర్మశాస్త్రములో లోతులు తడవిచూచెను. ఉపనిషద్భాగము చక్కగా నెమరునకుఁ దెచ్చుకొనెను. భాష్యత్రయము బాలశిక్షగాఁ జేసికొనెను. ఈ రీతిని సర్వతోముఖముగ సంపూర్ణజ్ఞానము సంపాదించు కొన్న యా కర్మిష్ఠి మహాజ్ఞాని యని పేరు వడసెను. పైగా సంస్కృతభాషలో - ఆయన మంచిగ్రంథములు వ్రాసి మహాగ్రంథకర్త యనిపించుకొనెను.

అట్టి గుణవంతుని కడుపున - ప్రయాగక్షేత్రములో 1861 డిసెంబరు-పదునైదవతేదిని మదనమోహన మాశవాస్య జన్మించెను. తన సంతానముపైతము తనవలెనే పండితులై లోకములో మన్నన వొందవలెనని తండ్రిగారి సంకల్పము. అక్షరాల-ఈ కోరిక యీ బిడ్డ జన్మించుటచే - ఆ తండ్రికిఁ దీరినది.

మదనమోహనుని చదువుసంధ్యలు కొంతవట్టు శైశవములో నింటిపట్టుననే సాగెను. ఆవలఁ గొన్నాళ్ల కాలనిని 'ధర్మజ్ఞానోపదేశ' మనుపేర వెలసిన యొకానొక పాఠశాలలోఁ బ్రవేశపెట్టిరి. అక్కడి చదు వంటినవెనుక 'విద్యాధర్మవర్ధనీ' పాఠశాలలో నాతఁడు ప్రవేశించెను. సహాధ్యాయు

లలో మేలుబంతియై చదువుసంధ్యలలో నేమటుపాటు లవ
లేశము లేక విలువ యిడరాని యొక మేలీరవ్వగా మాళవ్యా
భాసింపసాగెను.

ఆవల - ఆ ప్రాంతమందలి యాంగ్ల పాఠశాలలోఁ
జేరి యాంగ్ల విద్యలో నడుగువెట్టెను. ఆ రోజులలో -
ప్రయాగలో విశ్వవిద్యాలయము లేదు. మదనమోహనుఁడు
కలకత్తా విశ్వవిద్యాలయమువారి 'ఎన్ ప్రైన్స్' పరీక్షకై సామ్మ
కట్టి 1889 - యేట - ఆ పరీక్షలో సుత్తిర్లుఁడాయెను.
పదపడి కొన్నాళ్లకు 'మ్యోరా సెంట్రల్ కాలేజి'లోఁ జేరి
యున్నతవిద్యను గడించెను. 1884 వ - సంవత్సరములో
బి. యే పరీక్షలో నెగ్గెను. యమ్. ఏ పరీక్షకు సంసిద్ధుఁడయ్యు
ననివార్యములగు కారణములచే దాని కాలఁడు 'స్వస్తి'
చెప్పవలసివచ్చెను. సుప్రసిద్ధులయిన పండిత మోతీలాల్
నెహ్రూ - పండిత సుందరలాల్ - డాక్టరు సతీష్ చంద్ర బెనర్జీ
మదనమోహనుని సహాధ్యాయులై మంచిపేరు గడించిరి.

విద్యార్థిగా - పరీక్షాఘట్టముగా మదనమోహనుఁడు
ప్రథమశ్రేణిలోఁ జేరలేదు. అప్పటి యాతని జీవితము
మధ్యమశ్రేణిలోనే గడచుటకు బలవత్తరమైన కారణ
మున్నది. ఆ కిటుకు గుఱుతించినఁగాని మదనమోహనుని
దివ్యజీవితము మనస్సున కెక్కదు. లోకములో విద్యార్థు
లలోఁ గొందఱు పాఠ్య గ్రంథములలోనే పంచ ప్రాణము లుంచి
క్రిమికీటకములువోలె సంచరింతురు; వారికి లోకజ్ఞానము
కడుదూరము. మఱికొందఱు 'లోకాభిరామా యణము'లోనే
పాలు పంచుకొని విద్యావ్యాసంగములో నేమటుపాటుతో

మెలగి విఫలమనోరథులయ్యెదరు. ఇంక గొందఱు తాము చదివెడు చదువులకు ననుపానముగ వినయవివేకములు పుణికి పుచ్చుకొని దేశారాధనకోసమై త్రోవలు చూడనేర్తురు. వీరిలో జేరిన విద్యార్థియే మదనమోహన మాళవ్యా. పరీక్షారీతిగా నాతఁడు కనిష్ఠికాధిష్ఠితుఁడు కాలేక పోవచ్చును. కేవలము చదువులలో మునిగి పెనగి వట్టి కూష్ఠమండూకముమాత్రము కాలేదు. జన్మాంతర సుకృతవిశేషమాయన్నట్టు పుట్టువుదొట్టి మదనమోహనుని లేత హృదయములో దేశభక్తి గాఢముగా నాటుకొనెను. దానికి దోడు ధర్మకార్యతత్పరత చక్కఁగా, బెనవైచుకొనెను. ఆ దశలో నాతఁడు విలువ గల కాలమును దేశారాధనకోసమై వినియోగింపవలెనని దీక్ష పట్టెను. ఈవల జదువులలో మునిగియున్నను - అది యొక 'గౌణవృత్తి'గా జిత్తమున భావించును. ఒక్కొక్కవేళలో దేశభక్తిచే బారవశ్యమందెడి యావిద్యార్థికి జదువుటకు దీరికయే చిక్కదాయె. ఇరుగుపొరుగువారి మేలుగీడులే తన మేలుగీడులు. తన సంఘముశ్రేయమే తనకు శ్వశ్రేయసము. తన దేశము వికాసమే తన జీవితము వికాసము. ఈ ధోరణిలో నాతఁడు మధ్యమ శ్రేణి విద్యార్థిగా గణనకు వచ్చుటలో నబ్బర మేమున్నది? భావి జీవితమునకు గావలసినంత 'యుపాధి' యా దశలోనే యలవడుట యందఱకు దొరకని యమూల్య నిక్షేపము.

విద్యార్థిజీవితము ముగియకమున్నే మదనమోహనుఁ డొక ప్రక్క 'హిందూ సంఘ' మను పేర సాంఘిక సంస్థను నెలకొల్పెను. మఱొక వంక 'ప్రయాగ సాహిత్యసంస్థ'యని

విద్యాసంస్థను సైతము స్థాపించెను. ఆ రెండింటిమూలమున నాతని కా దశలోఁ గలిగిన విఖ్యాతి యింత యని చెప్పఁ దరము గాదు. బంగారునకు వాసన యబ్బినట్టులు - ఆ విద్యార్థి ప్రాథమిక జీవితములోనే మంచిగుణములు మప్పికొనెను. దేశారాధన కప్పుడే బీజావాపము వైచినట్లాయెను.

విద్యార్థిగాఁ జదువు ముగిసినవెంటనే మదనమోహనుఁ డలహాబాదులో - ప్రభుత్వపాఠశాలలో నుపాధ్యాయుఁడుగాఁ గుదిరెను. మూఁడేండ్లపాటు ముచ్చటగాఁ దన వృత్తిలో మురిపము సూపుచు నొడలు దాఁచుకొనకుండ పిల్లలకుఁ జక్కగాఁ జదువులు చెప్పెను. ఏఁబది రూప్యములతో నోంకారము చుట్టిన యా యద్యోగము కొన్నాళ్ళకే డెబ్బదియైదుదాఁకఁ బెరిగిపోయెను. కాని యదియే జీవిత పరాయణమని యా మోహములో నాతఁడు పడిపోవలేదు. నిచ్చలు సాంఘికసేవలోఁ గాలము వెచ్చపెట్టుచుండును. సమయము చిక్కినప్పుడెల్ల దేశసేవాభ్యంగమునకే మోజు పడి పరవళ్ళు త్రొక్కును.

చదువుల బడిలోఁ గొలువు కుదిరియున్నను మదన మోహనుని దివ్యకీర్తి దేశము నాలుగంచులలో వ్యాపకము నకు వచ్చెను. ఆతఁడు భృతకోపాధ్యాయుఁడే యయ్యు నొకతూరి భారతజాతీయ మహాసభకు హాజరయ్యెను. ఆ సభలో నేవో ప్రస్తావము వచ్చి తా నెన్నఁడు పరతంత్రుఁ డను గాననియు స్వేచ్ఛా జీవననియుఁ బెద్దలమ్రాల గద్దించి చెప్పెను. అది జరిగిన కొన్నాళ్ళకే 1886 యేట - కాంగ్రెసు సభ్యునిగా నాతనిని దేశ మెన్ను కొనెను.

ఆ రోజులలో రాజా శ్రీరామపాల్ సింహా యను మహా వ్యక్తి 'హిందూస్థాన్' పత్రికను బ్రకటింపసాగెను. మాళవ్యా దేశభక్తికి ధర్మతత్పరతకు ముగ్ధుడైన యా సింహా తన పత్రికకు సంపాదకుఁడుగా నుండవలెనని మదన మోహనుని గోరెను. అన్ని వృత్తులలో నధ్యాపక వృత్తి సర్వోత్తమ మనియు సర్వదానములలో విద్యాదానము విశిష్ట మనియు మదన మోహనుని గాఢవిశ్వాసము. అట్లయ్యి దేశారాధనమే సర్వాతిశాయిగా మనస్సులో మెదలి ప్రజా శ్రేయస్సున కియ్యదియు మంచిబాటగాఁ దోచిన పత్రికా సంపాదకత్వమునకు నమ్మించెను. రెండునరయేండ్లపాటు - ఆపనిలో మదనమోహనుఁడు లీనమయి యత్యద్భుతమైన సంపాదకీయములతో-ఆపత్రిక నొక యుచ్ఛస్థితికిఁ దెచ్చెను. ఆద్యంత మా వ్యాసములలో దేశభక్తి పెనవైచికొని యుజ్వల విజ్ఞానదీపమును వెలిగింపఁజొచ్చెను. బౌద్ధత్య సుందరముగా సాంఘిక సేవను బ్రబోధించుచు దేశమున కి పత్రిక చేసిన మేలు మేలుతరమై భాసించెను. అనతి కాలములోనే మదన మోహనుని యకుంతితదేశభక్తి-స్వార్థమన్నది లవలేశమేని యే కోశములో నెఱుంగనేరని దేశసేవ ప్రజలను ముగ్ధులను గావించెను. ఆతని సాహచర్యమునఁ జేసియు నాతఁ డొనర్చిన ప్రబోధములు వినియు దుర్వ్యసనములు మానినవారును బెక్కురు కలరు.

కాలక్రమమున మదనమోహనుని దృష్టి హైందవ జాతి దుస్థితిపయిఁ బ్రసరింపఁజొచ్చెను. ప్రపంచములో ముక్కాలు మువ్వీసము కన్ను తెఱువని రోజులలోఁ దన

యఖండజ్యోతిని వెలయించిన భారతఖండము నేడు చెన్ను
దటిగిపోయెనే యని మాళవ్యా విచారపడును. నిద్రాణ
దశలోనున్న యీ భారతజాతిని మేలుకొలుపను మార్గమే
లేదా యని రేయంబవ లాతని కొకటే యాందోళనము.
మందకొడిగాఁ బడియున్న యీ జీవమునకు జనసత్వము
లేట్టులు కూర్చవలెనా యని యొక్కటే బెంగ. ఆ భావమే
మనస్సులోఁ బనిచేసి 'అభ్యుదయ' మనుపేర హిందీపత్రిక
నొక్కటి యారోజులలో నాతఁడు ప్రకటింపఁ జొచ్చెను.
అది ద్వైవారపత్రికగా వెలువరింపవలయునని యాతనికి
సంకల్ప ముండెనుగాని కావలసిన సామ్మ చేతిలో లేక
యా కోరిక కొనసాగలేదు. ఉన్నంతలో - ఆ పత్రిక దేశము
నకుఁ జేసిన సేవ చిరస్మరణీయమైనది. ఏక దేశముగాఁ గాక
యావద్భారతమునకు మిక్కిలి సేవ చేయవలెనన్న గాఢసంక
ల్పము మాళవ్యా హృదయములో నాటుకొనెను. దానిని
బట్టియే యాతఁడు 'లీడరు' - అను నాంగ్ల దినపత్రికకు
నుత్సాహ ప్రోత్సాము లీయఁజొచ్చెను. అతని సహకారమునఁ
జేసియే యా పత్రిక పత్రికారాజమై హైందవములో
మంచి పేరు ప్రతిష్ఠలు పొందెను.

భారత జాతీయ మహాసభ స్థాపించుటకు మున్నే
భారతదేశమున కాపులై పేరుపొందిన వారిలోఁ బరదేశీ
యులు కొందఱు కలరు. వారిలో - ఏ. ఓ. హ్యూమ్, అను
మహామహుఁ డగ్రగణ్యుఁడు. ఇతఁడు స్కాట్లాండు దేశీ
యుఁడు. ఐ. సి. యస్ యుద్యోగియై హైందవములో
నీతఁడు పెక్కు హోదాలలో మిక్కిలి పేరు పొందెను.

అధికారిగ ననధికారిగ నరువదియేండ్లుగా నీతఁ డీ దేశమునకుఁ జేసిననేన చెప్పఁదరముగాదు. ఈతఁడు మదనమోహనునిలో నిపురుగప్పియున్న జవనత్వములను గనిపెట్టెను. ఒకనాఁడు మదనమోహనుని బిలిచి యల్. యల్. బి పరీక్షకుఁ బోయి రమ్మని ప్రోత్సహించెను. నిజమున కీ న్యాయవాది వృత్తి మాళవ్యాకు మనస్కరించినది కాదు. కాని పండిత-అయోధ్యానాథుఁడు సుందరలాల్ మున్నగు మిత్రులు సైత మా ప్రయత్నములో బలవంతపెట్టిరి. వారి పోరు పడలేక మదనమోహనుఁ డా పరీక్షకుఁ గూరుచుండెను. దానికోస మని యప్పుడు 'హిందూస్థాన్' పత్రికా సంపాదకత్వమునకు 'స్వస్తి' చెప్పలేదు. 1891-వ సంవత్సరములో యల్. యల్. బి. పరీక్షలో నుత్తీర్ణుఁ డాయెను. ఆవల రెండేండ్లకు హైకోర్టులో న్యాయవాదిగా నడుగు వేట్టెను.

అప్పుడు హ్యూమ్స్ దొర మాళవ్యాను జేరఁబిలిచి యభిమానముగా నిట్లని బుజ్జగించెను :— మిత్రమా, భగవంతుఁడు నీకు మంచిజ్ఞానము నిచ్చినాఁడు. నా మాట విని నీవు పదేండ్లపాటు న్యాయవాదివృత్తిలో స్థిమితపడి యుందువేని నీ వెంతో సమున్నతస్థాయికి రాఁగలవని నా మాత. నీ పేరు ప్రతిష్ఠ లప్పుడు పదిమందికిఁ దెలిసిపోవును. కావలసిన సామ్యునైతము చేతిలో దండిగాఁ గుదిరియుండును. అప్పుడు నడుము గట్టి దేశముకోసమై యెన్నో తీరులఁ బాటుపడవచ్చును.

ఈ మాటలకు మదనమోహనుఁడు కాదనలేదుగాని కూ వృత్తిమాత్ర మాతనికి బొత్తిగా గిట్టదాయె. దేశ

మును విడిచిన న్యాయవాదివృత్తి యాతనికి రోతగాఁ దోఁచెను. సంఘసేవలో మునిగిపోయిన యా జీవికి-కోర్టులోఁ గాలువెట్టుటకే తీరిక చిక్కదాయె. కాఁగా నాతని విజ్ఞానమునకుఁ దోడు న్యాయశాస్త్రముకూడ ననుబంధముగా సంధింపఁబడుటయే యప్పటి పరమార్థము.

మదనమోహనుని విద్యార్థిదశలోనే దేశసేవాపరాయణత పరాకాష్ఠ నందుకొన్నది. విద్యాప్రచారము సైతము దేశసేవలో నొక యంశముగా స్వీకరించెను. ఆతని కదియు జీవితపరాయణమై పరిధివించెను. ఏ దేశములో విద్యా గంధము చాలినంతగా దొరకదో - ఆ దేశము దుర్దశ ననుభవించుచున్నట్లే లెక్క. నిరక్షరాస్యులగు దేశీయులకు సాంఘికముగా రాజకీయముగా నెన్నో యనర్థములు వాటిల్లును. విద్యార్థికులు లేని దేశములో దేశభక్తి కుదురనేరదు. దేశభక్తి లేని దేశములో వీరజాతి యుద్భవింపనేరదు. వీరజాతి లేని దేశము నిర్గంధ కుసుమమువోలే నిరర్థకమై నీరసించును. ఆపై-పారతంత్ర్యము దాపరించెనా యా దేశము-అధోగతికి నీడ్చుకొని పోవును. అచ్చముగా నప్పుడు యావద్భారత మా దశలోనే యుండెను. చిరకాలమునుండి యవిచ్ఛిన్నముగా వచ్చుచున్న యఖిలవిద్యలు మాసిపోవఁ జొచ్చెను. అనుస్యూతముగా సంక్రమించియున్న యాచార వ్యవహారము లడుగంటిపోవసాగెను. తుదకు భారతీయ విజ్ఞాన సర్వస్వము బూజువట్టిపోవుట కన్నట్టెను. ఎక్కడఁ జూచిన-కట్టుబొట్టులు విదేశ్యములే. స్వదేశములోని సర్వవస్తువులు రోతవేసిపోయెను. విదేశములోని దంతయు బంగారమాయె. ఈ

దశలో మన దేశములో 'తిష్ఠ'వేసి సర్వవిద్యలు నిర్ణయించు వారు విదేశ్యులే యయిరి. వారు-ఆడినది యాట; పాడినది పాట; పలికినది బంగారము. కీలకములగు పదవులలోఁ బెత్తన మంతయు విదేశ్యులదే. రాజకీయాధికారములైనను దేశీయుల కిత్తురుగాని విద్యాధికారము మాత్రము బొత్తిగా దగ్గఱకు రానీయరు. చదువులను బట్టియే సామ్రాజ్యము లేలవచ్చునన్న మూలసూత్రము పాశ్చాత్యులకుఁ దెలిసినంతగా-ప్రాచ్యులకుఁ దెలియదాయె. ఆ కీటుకు కనిపెట్టియే పరదేశీయు లీగడ్డలోఁ బరవళ్ళు ద్రొక్కిరి. అది పట్టించు కొనని ప్రాచ్యులు పరతంత్రులై చివికిపోయిరి.

ఈ దుర్భరదారిద్ర్యమును గూర్చి హైందవములో జాతీయవీరులెందఱో యాందోళనము చేయఁజూచ్చిరి. అందు ముప్పాతిక మువ్వీసము సిద్ధహస్తుఁడై స్వదేశమును నుద్ధరించినది మదనమోహనమాళవ్యా యన్నచో నతిశయోక్తి కాదు. భారతదేశము నిరక్షరాస్య మన్నమాట మాసిపోవలయునని మాళవ్యా పట్టుదల. విజ్ఞానజ్యోతి యింటింట వెలిఁగింపవలయునని యాతని దీక్ష. ప్రయాగలో నాతఁడు సాహిత్య సభలు - విద్యార్థి 'వసతి' గృహములు మెల్ల మెల్లగా సాగించెను. పెద్దయెత్తున యావద్భారతమునకు మొత్తముగాఁ బనికెవచ్చు గొప్ప విశ్వవిద్యాలయమే స్థాపింపవలయునని మదనమోహనుని సంకల్పము. అందలి పరమార్థ మిది:—

ఆ సంస్థలోఁ గాలువెట్టిన ప్రతివ్యక్తియు శారీరకముగా మానసికముగా నైతికముగా మంచి వికాసము పొందవలెను.

ఒక్క సాహిత్యమే కాదు; శాస్త్రమే కాదు; సంగీతము చిత్రము శిల్పము మున్నగు లలితకళలుకూడఁ గోరినవారికిఁ గోకొల్లలుగ నేర్పవలెను. ఆ చదువులలో నారితేటి విశ్వవిద్యాలయము విడిచి వచ్చిన వెనుక-ఆవిద్యకు సార్థకత యుండవలెను. అన్నేండ్లు కష్టించి వ్యాసంగము చేసిన యా వ్యక్తికి విలువ మిక్కిలిగాఁ గట్టవలెను. అతఁడు నాలుగు రూకలు గడించుటలో మొనగాఁడగుటయే కాదు; నైతికముగా మిన్న యనిపించు కొనవలెను. సర్వసద్గుణములలో సర్వశ్రేష్ఠుడని యెన్నిక కెక్కవలెను. ఇట్టిది మాళవ్యాధోరణి.

ఈ ధోరణిలో 'హిందూ విశ్వవిద్యాలయ' ప్రస్తావన ముమ్మొదట 1904-1905 సంవత్సరములలో వచ్చినది. కాని యప్పుడు దాని కొక యాకృతి యేర్పడలేదు. అవల 1909 లో 'అలిఘర్ యూనివర్సిటీ' స్థాపితురని వదంతి యేర్పడెను. ఆ మఱుసటియేఁడు మఱల హిందూ విశ్వవిద్యాలయ ప్రస్తావము రేకెత్తెను.

ఇంతలో డాక్టరు-అనిబిసెంటను పాశ్చాత్య విద్యుపీమణి భారతదేశములో విద్యావిషయమయి బ్రహ్మాండమైన యొక సంకల్పము వెలువడిచెను. చక్రవర్తి యనుమతి గైకొని యీ దేశములో సర్వశ్రేష్ఠమైన విశ్వవిద్యాలయము స్థాపింపవలెను. అంతర్జాతీయముగా దానికి గొప్ప విలువ చేకూర్పవలెను. ఈ దేశములోని కళాశాలలు విశ్వవిద్యాలయములు దాని కనుబంధ సంస్థలుగాఁ జేసి విద్యావిషయమున దేశ మంతయుఁ గేంద్రీకరింపవలెను. ఈ ప్రణాళికతో నామె మంచి

ప్రయత్నమే చేసెనుగాని యనేక కారణములవలన నామె కోరిక కొనసాగలేదు.

ఆ తరుణములో మదనమోహనుఁడు నడుము కట్టి హిందూవిశ్వవిద్యాలయము నావశ్యకమునుగూర్చి ప్రచుర ప్రచారము చేయసాగెను. మున్నుండు మాళవ్యా, సుందరలాల్ వద్దకుఁ బోయి తన సంకల్పముమాట చెప్పి, యా సంస్థలో మంత్రిత్వమును స్వీకరింపవలెనని యాతనిని గోరెను. ప్రభుత్వము సమ్మతించినదే యా సంస్థలో నుద్యోగము చేయఁ జాలననియు-ఆ సంస్థను స్థాపించుటకు మున్ను దొరతనమువారి యనుమతి యవశ్యము తీసికొనవలెననియు సుందరలాల్ కొంతవట్టు-అడ్డుపుల్ల వైచెను. మాళవ్యా మనస్సు చివుక్కుమనియె. అయ్యు నాతఁడు నిశ్చయము విడువనేరని నిపుణమతి కావున రివ్యూన-కలకత్తా పట్టణము నకుఁ బ్రయాణము కట్టెను.

అచ్చట, హిందూవిశ్వవిద్యాలయమును గూర్చి యద్భుత ప్రచారము కావించెను. దాని మేలు గీడులు సాధక బాధకములు సమన్వయించి చక్కఁగా-ప్రబోధించెను. విదేశీయులు నేర్పేడి విద్యలవలన మాతృభాషలోని మమకారము నన్నగిల్లుటయే కాదు; సార్వకాలికముగా భారతీయులు బానిసీలుగా బ్రదుకవలసి వచ్చునని హెచ్చరించెను. పాలక జాతిలోని మేలును గైకొని పరభాషలలోని మెఱుఁగులు తెచ్చుకొని మనదేశము నుద్ధరించుకోవలసి యున్నదని నొక్కి వక్కాణించెను.

ప్రజల కది యొక మేలుకొలుపుగాఁ దోఁచెను. యువజనమున కది యొక యుత్తేజనము కూర్చెను. విత్తవంతులూ మాటలకు మురిసిపోయిరి. లక్షాధికారు లుత్సాహముతో ముందునకు దూఁకిరి. విద్యాధికులలో నుల్లాసము వెల్లివిరిసెను. వందలు కాదు; వేలకాదు; లక్షలతరబడి విరాళములు వచ్చిపడెను. ఎందఱో పుణ్యాత్ము లీ ఘట్టములో వదాన్య శిరోమణులై వన్నెకెక్కిరి. హృదయపూర్వకముగ నెందఱో ముందునకు వచ్చి శక్తికి మించియు దానము చేసిరి. ఎక్కడఁ జూచినను మాళవ్యాకు సుస్వాగతములై. ఆదిభిక్షువు తరువాత-అంతవాఁ డీ దేశములో మాళవ్యా - ఒక్కడే యని యెందఱో పెద్ద లభినందించిరి. ఈ ఘట్టములో బికనీరు మహారాజు చేయి పెద్దచేయియై పేరు తెచ్చెను.

హిందూవిశ్వవిద్యాలయము - ఒక స్వరూపమునకు వచ్చుచుండఁగా మఱొక యంతరాయ మవతరించెను. అప్పటి యిండియా - మంత్రి యొక రీ విషయమై మాళవ్యాతో ముచ్చటించుచు నిట్టులనియె:- ఓహో! మీరు హిందూ విశ్వవిద్యాలయము స్థాపింపఁబూనుట చాల సంతోషింపవలసిన విషయమే. అందు బోధించు భాషమాత్రము స్రాంతీయమే యయినచో దానికి - ప్రభుత్వ మొప్పుకొనదు. ఆ చదువు లన్నియు నాంగభాషలోనే విధిగా బోధింపవలెను. అప్పుడుగాని మీరు నేర్పు విద్యలకు విలువకట్టము. మీ విద్యావీరములో మా శాసనము ప్రకారము మా భాషయే నడచినచో మాచేయి పైచేయిగా నుండును. అది కాక, మీ సంస్థలో మీరు మీభాషలో బోధింతురేని-ఆ రహస్యము

మాకేమి తెలియును ? ఆ చదువులవంకతో మీదేశీయులకు మీరేమి నూటిపోసెదరో మాకేమి యెఱుక ? అంతయై యింతయై తుద కా విధానము మాకొంపకే యెసరు పెట్ట వచ్చునుగదా ! కావున మీ సంస్థలో-ఆంగ్లభాషను బోధనా భాషగాఁ బ్రవేశ పెట్టనంతకాలము దొరతనమువారి యనుమతి మీకు దొరకనేరదని గట్టిగా నమ్మవలెను.

ఇది - ఆ యుద్యోగుల ధోరణి. దానికిఁ దగినట్టులు మాళవ్యామిత్రులును గొందఱు పోనీయని యాంగ్లభాషకే పట్టుపట్టిరి. మహాసంకల్పమునకు వికల్పము రానీయరాదని మాళవ్యాకుఁ దోచెను. సరే చూత మని యప్పటి కా మహామహుఁడు తాను స్థాపించిన విశ్వవిద్యాలయములో - ఆంగ్లభాషనే బోధనాభాషగా నిర్ణయించెను.

డాక్టరు - అనిబిసెంటు, ఈ విశ్వవిద్యాలయము విషయమై యెంతో పాటుపడెను. ఈమె విదేశీయురాలయ్య - ఈ దేశమునకుఁ జేసిన సేవ యింతయని చెప్పలేము. హైందవరాజకీయములలో నీమె యందెవేసినచేయి. దివ్యజ్ఞానసమాజములో మకుటములేని మహారాజ్ఞి. విద్యారంగములో విద్యజ్ఞులకే తలమానికము. పత్రికాప్రచురణములో - ప్రభుత్వమునకు గుండెబెదరు పుట్టించిన దిట్ట. ఉపన్యాస ధోరణిలో నీమె కీమయే సాటి. సర్వతోముఖ ప్రతిభాశాలిని యగు నీమె నొకతూరి భారతదేశము భారత జాతీయమహాసభ కధ్యక్షురాలుగా నెన్నుకొనెను. భారతీయులలో నెందఱెందఱో యీమె యుద్యమముల కండదండలై - అనుయాయులై - ఆత్మీయులై వన్నె కెక్కిరి. అట్టి మిత్ర

కోటిలో మాళవ్యాసయిత మొక్కడు. ఆతడు తలపెట్టిన యుద్యమమునకు నీమె జోక్య మగ్గలముగా నుండితీరవలెను.

పట్టుమని ప్రయాణము కట్టి యీమె కలకత్తాలో మకాముపెట్టెను. హిందూవిశ్వవిద్యాలమునుగూర్చి యీమె యా పట్టణములో ముచ్చటగా మూడుపన్యాసము లిచ్చెను. దానితోఁ బ్రజ లెగఁబడి ముందునకు వచ్చిరి. వశీకరణ మంత్రమునకువోలే నెల్లవారు ముగ్ధులై పోయిరి. గుప్తిశ్ల కొలఁది సొమ్మును గ్రుమ్మరించిరి. అప్పుడప్పుడే యా ప్రజలు- అయిదులక్షల రూప్యములు ప్రోవుచేసి యా సంస్థకై సమర్పించిరి. గౌరీఫాజమిందారు - శ్రీ వ్రజేంద్రరామకిశోర్ - శ్రీ రాధాకుముదముఖి - శ్రీ వినయకుమారజీ మున్నగు పెద్ద లెందఁడఁతో నడుము కట్టుకొని వంగ దేశములో నీ విద్యాలయమునుగూర్చి యెంతో ప్రచారము చేసిరి. వారి బోధలు చెవి కెక్కి యా సంస్థమీఁద మమకారము పెరిగి ప్రజాసామాన్యముపైతము చక్కఁగా ధనసహాయము కావించెను.

ఒక్క వంగ దేశమందే కాదు; పాట్నా - ముజ్జఫర్ పూర్ - భగల్పూర్ - దర్భాంగా - కాశి - ప్రయాగ - అమృతసర్ మున్నగు మహాపట్టణములలో - ఈ హిందూ విశ్వవిద్యాలయమునుగూర్చి ప్రచార మమితముగా సాగినది. ఇంచుమించు - ఈ 'సమస్య' యావద్భారతము నొళ్లలో వేనొళ్ల మ్రోగిపోయెను.

ఒకసారి ముజ్జఫర్ పూరులో బిచ్చకత్తె యగు 'పాకీ' వనిత యొకతె యీ మాట విన్నదట, అప్పు డభిమానము

పుట్టుకొనివచ్చి-అందాఁడఁ దాను గూడఁబెట్టుకొన్న - యంత మొత్తమును విశ్వవిద్యాలయమునకు దానమిచ్చి పస్తుపడియుండెనట. అట్లే వేటొకవ్యక్తి యా సంబరమ పట్టలేక యొంటిమీఁదఁ జరిగియున్న బాంతును దీసి యిచ్చి సంతోషపడెనట. ఇట్లెందఱో పుణ్యాత్ములు కూటికి గుడ్డక లేని కటికి పేదలు సైతము-ఆవేశమెత్తి యంతయో యింతయో తృణమో పణమో చేతికిఁ జిక్కినది యిచ్చి హిందూవిశ్వవిద్యాలయముపట్ల భక్తిశ్రద్ధలు వెల్లడించిరి.

ఆ ప్రజ లిచ్చిన ప్రతివస్తువును మాళవ్యా, వేలమ వేయును. ఆ వస్తువులో విలువమాట యెట్లున్నను-ఆ సంస్థలో నభిమానము కలిగి వేలమువెట్టిగాఁ బ్రజలు విఱుగఁబడి వత్తురు. వచ్చి, మాళవ్యా పెట్టిన పాటలోఁ బెద్దమొత్తము నకే పాట పెంచెదరు. పైగాఁ బాట చాడి పాడినసాముఁ మాళవ్యాచేతిలోఁ బెట్టి యా వస్తువుసైత మాతనికే సమర్పింతురు. అతఁ డన్నియు సేకరించి యొక 'కేంద్రములో' భద్రపఱుచును. ముజ్జఫర్ పూరులో నొక 'బెంగాలీ'వ్యక్తి యెన్నో వేలరూపాయలు దానమిచ్చెను. అతని ధర్మపత్నియుఁ దనచేతి కున్న బంగారుగాజును మాళవ్యాచేతిలోఁ బెట్టెను. వెంటనే యామె పెనిమిటి దానికి ద్విగుణీకృతముగా విలువ గట్టి యా సాము మాళవ్యాచేతికిని - ఆ వస్తువు భార్య చేతికి నిచ్చెనట. వెండియు నామె యుల్లాసముతోఁ జేతికి వచ్చిన యా వస్తువును మాళవ్యాకు సమర్పించెను. మాళవ్యా దానిని - కేంద్రమునకుఁ బంపెను. ఇట్లనేకు లనేక రీతులుగా దానములు ధర్మములు విరాళములు

బహుశక్తులు బాహుటముగా నీ విశ్వవిద్యాలయమునకు సమర్పించిరి.

ఈ విద్యాసంస్థ కివ్వెని గావలసిన సొమ్ము-ఒక రూపముగా వచ్చినపిదప మదనమోహనమాళవ్యా, యప్పటి రాజప్రతినిధి లార్డ్ హార్డింజిలోఁ గలసి మాటాడెను. ఆతఁడీ విశ్వవిద్యాలయమున కామోదముద్ర వేయుటలో సొమ్ముఖ్యము చూపెను. ఆవల లాలా లజపతిరాయని గలిసి కొని యీ సంస్థవిషయమై చేయవలయు మార్పులు కూర్పులు నిర్ణయించెను. పంజాబులో లజపతిరాయ యొక సింహము వంటివాఁడు. ఆతఁడొక మహాదాత; సంఘసంస్కర్త; జాతీయవాది. రాజకీయముగా సాంఘికముగా నాతఁడు చేసిన నిరంతరసేవవలన నొక్క పాంచాలమందే కాదు; యావద్భారతములో నాతని కొక పెద్దగడ్డె నిచ్చి లోకము భూషించినది. ఆతఁడు నీతఁడు కలిసినచో గంగాయమునా సంగమమే. పవిత్రతలోనే కాదు; ప్రవాహములో సైత మా తీవ్రత-ఆయుద్యోగము చెప్పఁదరము గాదు. ఆ యిరువురు పట్టిన పట్టులోఁగూడ గట్టిదనమే కానవచ్చును. ఆపై-పండితసుందర లాల్ కూడ-ఆ విద్యాసంస్థకు మంత్రిగాఁ గుదురుకొనెను.

1916 ఫిబ్రవరి నాలవతేదిని-కాశీపట్టణములో నీ మహావిశ్వవిద్యాలయమునకు శంకుస్థాపనము చేసిరి. లార్డ్ హార్డింజి చేతిమీఁదుగా-ఆ తంతు-అంతయు ముగిసినది. వైదికయుగమునుండియు వారణాసి మహాపట్టణ మని మంచిపేరు వహించినది. సర్వశాస్త్రములు సాంగోపాంగముగ నధ్యయనము చేయఁబడుటచే-అది యొక గొప్ప విద్యావీథమై భార

తీయవిజ్ఞానమునకు మూలకందమై భాసిల్లుచున్నది. ఆ విఖ్యాతి నీ విశ్వవిద్యాలయము చక్కగా నిలబెట్టుకొన్నది. నాటికి నేటికి నీ సంస్థమూలమున-ఆ పట్టణమున కా ఖ్యాతి దక్కనే దక్కినది.

ఆ ప్రారంభోత్సవ వైభవము వర్ణనాతీతము. ఆ పట్టణములో 'నగవా' యనుచోట విశాలమైన ప్రదేశము నాటులక్షలు పెట్టి విలిచిరి. అక్కడ విశ్వవిద్యాలయ భవనములకుఁ బునాది వేసిరి. ఆ మహోత్సవము చూచి యానందింపను వచ్చుటికి వచ్చినవారిలో రాజులు మహారాజులు రాజాధిరాజులు పెక్కురు కలరు. ఒకవంక మహామహుఁడగు కాశ్మీర మహారాజు. వేఱొకవంక సర్వాధరణభూషితుఁడగు బికసీరు ప్రభువు. ఇంకొక చక్కి దర్ప ముట్టినడుచున్న 'దతియా' భూపాలుఁడు. వారి వేషములు వైఖరులు వింత గొలుపుచుండును. పట్టు పాజామాలు తొడిగి, పట్టు-అంగరఖాలు దాల్చిరి. మెడలో వజ్రాల హారములు. బాహులలో బాజు బందులు. విలువ గల తలపాగలపయి వెలలేని ముత్యాలు సొగసైన వజ్రాలు పొదిగిన కలికితురాయిలు. ఆపై - నడుమునందు బుగారుపిడి కల కరవాలములు. వారికి నీవల నావల ఢిల్లీ ప్రభుత్వములో నొల్లమాలిన యుద్యోగములలోఁ బేరుమోసిన మోతుబరులు. మదనమోహన మాశవ్యా, రావలెనని పట్టు పట్టుటచే మహాత్మా గాంధీజీ సైతము - ఆ దర్బారునకు వచ్చెనట.

విద్యావ్యాసంగమున కనువగునట్టులు పట్టణమునకు దూరముగా - ఆ ప్రదేశ ముండును. ఆరోగ్యము సౌఖ్యము

గ్యము సౌఖ్యము విశ్రాంతి యాలోచించియే మాళవ్యా దానిని నిర్ణయించెను. ఇత భవననిర్మాణ సందర్భము - అది యొక పెద్దఘట్టము. ఎందఱెందఱో వాస్తుశాస్త్రజ్ఞులను బిలిపించిరి. ఎన్నెన్నో నమూనాలు సేకరించిరి. రావలసిన కళాకారులు కావలసిన పరికరములు సర్వము సంసిద్ధమాయె. ఆ యేడే యెన్నో భవనములు ప్రారంభించిరి. ఆర్ట్ కాలేజి - ఇంజనీయరింగ్ కాలేజి - రసాయనశాల - విజ్ఞానశాల - విద్యుద్భవనము నిర్మించిరి. ఒక ప్రక్క కర్మాగారము - ఇంకొకవైపు, ఎన్నో విశ్రాంతిమందిరములు వేటొకచోటఁ బఠనమందిరములు చక్కఁగా నెలకొనెను. ఆవల స్త్రీల కళాశాలలు. ఈవల ట్రైనింగ్ కాలేజి. మఱొక వంక-ఆయుర్వేదకళాశాల. విజ్ఞానము చేకూర్చు 'సినిమా' విభాగము సైతము కలదు. శిల్పవిద్య లెస్సగా నేర్చుటకయి సౌకర్యములు కూర్చిరి. ఆ పీఠములో శిల్పకళ నేర్చిన వారిలో మొనగాం ద్రేంద్రుతో కలరు. రసాయనాది శాస్త్రములలో నారితేజీన విద్వాంసులు నసంఖ్యాకులు కలరు.

ఈ మహాసంస్థను సృష్టించి యింత పెంచి పెద్ద చేసియు మాళవ్యా సంతృప్తి పొందఁడు. ఇంకను నేవేవో 'పథకము' లాతని హృదయములోఁ దగులుచునే యుండును. దేశమునుబట్టి కాలమునుబట్టి ప్రపంచపరిణామమునుబట్టి విజ్ఞానము పెంపుసాంపులలో వైవిధ్యము తోఁచుచుండును. ఇదియే చాలునని దీని పరిమాణ మింతయని బుద్ధిమంతులు హద్దు పెట్టబోరు. శాస్త్రమన్నది యనంతము. తెలియవలసినది దొడ్డది. బ్రదుకులు చాలఁ బరిమితములు. రుచులు

నిచ్చలు మాటుచుండును. అరచేతిలో వైకుంఠము చూపి నట్టులు సూక్ష్మములో మోక్షము తెచ్చిపెట్టినట్టులు మంద బుద్ధులకు - ప్రబుద్ధులకు - సైతము విద్యావివేకములు నూటిపోయవలెను. విద్యాగమము లేని దేశములో నిలువరాదని పెద్ద లందురు. ఆ దోషము మానుటకయి రేయుంబవలు మాళవ్యా కొక్కటే యాలోచనము. సంకల్ప ముపై సంకల్పము. ప్రణాళికలపై - ప్రణాళికలు. ఊహించిన దాని కొక రూపు వచ్చినదాక నాతఁడు నిద్రవోవఁడు. పలువురు దాని ప్రయోజనము పొందినదాకఁ బ్రయత్నము మానఁడు. ఇంత చేసితిమిగదా! ఇంగఁ జాలునని యాతఁ డెన్నఁడు తనియఁడు; తలఁగఁడు. ఎవరో యడిగిరఁట! స్వామీ, కాశీ విశ్వవిద్యాలయ మింతటి మహిమాన్వితదేశకు వచ్చెనే! మీ యనంతరము దీని నెవ్వరు పాలింతురో? అని. దాని కాతఁ డన్నది యిది:- బాబూ! దానికేమి? నిర్వహించువా రెందఱో ముందునకు వత్తురు. కాని విస్తృత మొనరించువారుమాత్ర ముందురో లేదో యని మాత్రమే సందేహము. అయినను మనము ప్రారంభించినపని నెజవేరు దాకఁ బ్రయత్నము మానవలదుగదా! సంకల్పము మంచి దైన సత్ఫలితము దక్కితీటును.

మాళవ్యా స్థాపించిన యీ విశ్వవిద్యాలయము కేవల మొక ప్రాంతీయసంస్థయని చెప్పరాదు. ఇది యావ ద్భారతమునకు - ప్రాతినిధ్యము వహింపఁగల మహావిద్యా సంస్థగా సిద్ధమాయెను. దీనికిఁ బోషకులు - ఉద్ధారకులు యావద్భారతములోని రాజులు-రాజాధిరాజులు. భారతదేశ

ప్రసిద్ధుడైన ఘనశ్యామదాసుబిర్లా, యీ విద్యాపీఠములో నొక పెద్ద 'భోజనవసతిగృహము' కట్టించి యిచ్చెను. మైసూరు - ఉదయపూర్ - జోధపూర్ - జయపూర్ - గ్వాలియర్ - ఇండోరు - కాశ్మీరు - పాటియాలా మున్నగు పరగణాలలోని ప్రభువు లెందఱో వార్షిక భృతుల నిచ్చుచు సహకరింతురు. విశ్వవిద్యాలయప్రతినిధులుగా సెనేటు - సిండికేటు సభ్యులుగా దేశములోఁ బేరు మోసిన విద్వాంసులను మహానాయకులను - ఎన్నుకొందురు.

ఇచ్చటి ప్రాథమిక పరీక్షను 'ఎడ్మిషన్' పరీక్ష యందురు. ఈ పరీక్షకై భరతవర్షములో వివిధ ప్రాంతములవారు పెక్కు పాఠశాలలనుండియు వత్తురు. విశ్వవిద్యాలయమే 'ఛాన్సలర్'ను - వైస్ ఛాన్సలర్'ను - ప్రోఛాన్సలర్'ను' స్వయముగా నెన్నుకొనును. ఇందు సభ్యులుగా రాజులు మహారాజులు నున్నను - పండిత మదనమోహనమాళవ్యయే వైస్ ఛాన్సలర్ పదవిలో నుండును. దేశమున కక్కఱకు వచ్చు సర్వశాస్త్రములను - ఈ విద్యాలయములో బోధింతురు. వ్యాసంగము ముగిసినపిదప యోగ్యతాపత్రము లిత్తురు. ఇందలి పట్టభద్రులను దక్కిన ప్రాంతములవారు చక్కఁగా మన్నింతురు. ఈ దేశములోఁ దక్కిన విశ్వవిద్యాలయములలోని విద్యార్థులువోలె నిందలి విద్యార్థులు సైతము పదవులలో-పరిగణనకు వత్తురు. సంస్కృత భాషకుఁ జిరకాలమునుండియుఁ గాఢపట్టణమే కాణాచి. ఆ సంప్రదాయ మిప్పటికిని - ఈ హిందూవిశ్వవిద్యాలయము చక్కఁగాఁ బాటించుచున్నది.

ముమ్మొదట - ప్రభుత్వ మీ సంస్థకు లక్షరూప్యములు గ్రాంటుగా నేర్పజేసెను. అవల మూడులక్షలకుఁ బెంచిరి. సర్వతోముఖముగ విశ్వవిద్యాలయమునకు వచ్చు నాదాయమును సక్రమముగా వ్యయపెట్టెదరు. దేశములో నలుదెసల నుండియు దిగ్గంతులవంటి పండిత ప్రకాండుల నేరికోరి తెచ్చుకొని యధ్యాపకపదవులలో నుంతురు. అధ్యాపకులకు - అధ్యేతలకుఁ జక్కని యానుకూల్య మేర్పజేచి యొకే సంసారముగా - గొప్ప గురుకులముగాఁ గుదురుపజిచిరి. బోధనాభాషావిషయమై యాదిలోఁ బ్రభుత్వము పెట్టిన 'అంక్షను' దీసివైచిరి. జాతీయనాయకుల ప్రచురప్రచారము మూలమున యావద్భారతములో హిందీభాష కొక ప్రాధాన్యము సిద్ధించినది. చక్కని సారస్వతము కలిగి యెంతో పేరు ప్రతిష్ఠలు పొందిన దేశభాష లీ దేశములో నెన్నో యున్నను మొత్తముదేశములో వ్యవహారములోఁ బెక్కుమంది హిందీభాషనే పలికెదరు. కావున హిందూవిశ్వవిద్యాలయబోధనాభాషగా హిందీనే నిర్ణయించిరి. హిందీని బోధనాభాషగాఁ దీసికొని యమ్. ఏ పరీక్షకు సైతమిచ్చటఁ జదువవచ్చును.

చతుష్షష్టికశలలోని సంగీతాది లలితకళలకు సైత మీ విద్యాలయములో గొప్పస్థాన మున్నది. సైనికశిక్షకూడఁ జక్కఁగా నిక్కడ జరిపింతురు. దీని కప్పు డొక యాంగ్లేయుని నియమించిరి. 'శివాజీ కాలేజి ఆఫ్ ఫిజిక్స్ కల్చర్' - అనుపేర మతొకశాఖ నెలకొల్పిరి. అందు శారీరకముగాఁ బనికీవచ్చు వ్యాయామవిద్యను నేర్పెదరు. ఈ తీరుగ సర్వతో

ముఖముగ సర్వవిద్యలలో నేఁటేట వేలకొలది విద్యార్థులు కీర్తిప్రతిష్ఠలు మూటకట్టుకొనిపోయి దేశము నాలుగు మూలలలో వెదఁజల్లుచున్నారు.

గాంధీజీ యొకసారి యీ విశ్వవిద్యాలయము ప్రాంగణములో నుపన్యసించుచు నీ మాటలు చెప్పెను :—

‘భవ్యమైన యీ విద్యాసంస్థ మాశవ్యులవారి దివ్య కీర్తికి శాశ్వతచిహ్నము. ఈ మహామహిమను దేశమునకుఁ జేసిన యుపకారము లన్నింటిలో నిదియే దొడ్డది. వీరి సేవను భారతీయు లెన్నఁడో చక్కఁగా గుర్తించిరి. వీరి సేవా విశిష్టతను మహామహిమను నిరూపింపవలెనన్న - ఈ మహా విద్యాలయమే మంచి కొలతబద్ద. ఈ సంస్థలో వెలువడిన విద్యార్థుల శీలము చరిత్ర దేశ సేవ దేశభక్తి స్వార్థత్యాగము, వీని నాధారము చేసికొనియే మన మీ విద్యాలయము విశిష్టతను నిర్ణయింపవచ్చును.

నేను మాశవ్యాజీకి భక్తుఁడను. భక్తుఁడు స్వామి గుణగణములు కొండాడుటలో నెన్ని మాటలు వాడినను - ఇంకను జాలలే దనిపించును. ఆయన మహామహిమను వర్ణింపను నా కలవికాని పని. 1890 లో విదేశములలో వసించుచున్న నేను హిందూదేశవార్తాపత్రికలలో మాశవ్యాజీముఖ చిత్రమును గాంచితిని. ఆ నాఁడు - ఆయనపట్ల నా హృదయములో ముద్రితమైన శ్రద్ధాభక్తులు నేటికి నట్లే నిలిచి యున్నవి. ఆయనలో నున్న యనంతమైన దివ్యశక్తి నన్నెంతో మంత్రముగ్ధుని జేసివైచినది. ఆయన వేషభాషలలో నాచారవ్యవహారములలో నొక విధమగు సారశ్యము

సాధుత్వము స్పష్టమగుచున్నది. యశావనదశనుండి నేటి దాశ-ఆయనలో నేవిషయములోఁగాని రవ్వంతయు మాన్పుకానరాదు. ఆయనకు జన్మసిద్ధమైన దేశసేవాస్రవంతి నేటికిని - అవిచ్ఛిన్నముగ ననుసూతముగ నమోఘముగ సాగుచునేయున్నది. ఈ హిందూవిశ్వవిద్యాలయ మను శరీరమునకు మాశవ్యాజీ పంచస్థాణములు. ఇట్టి మహామహుఁడు చిరంజీవియై వర్ధిల్లుఁగావుతమని దైవమును బ్రార్థించుచున్నాను'

మాశవ్యా జీవితములో ధర్మప్రవృత్తి పెనవైచుకొని యైహికముగఁ బారమార్థికముగ సర్వతోముఖవికాసము పొందినది. నీతినియమములలో విధినిషేధములలో నాతని విశిష్టత యడుగడుగునకు వెలువడుచుండును. ఆతఁడు హృదయపూర్వకముగ విశ్వసించి తోడిచారికి బోధించు ప్రబోధములు - ప్రవచనములు నెన్నేనియుఁ గలవు. తాను భావించినవానినే యాతఁడు లోకులకు బోధించును. బోధించినదానినే యక్షరాలఁ దానును బాటించును. అట్టి మానిసిని జూచి లోకు లాదరింతు రనుటలో నబ్బుర మేముండును !

బుద్ధిబలమునకు దోహద మిచ్చు శరీరబల మత్యావశ్యకమని మాశవ్యా భావించినవాఁడు కావున-కాశీవిద్యాలయములోని విద్యార్థిబృందమున కెన్నో వ్యాయామశాలలు నెలకొల్పెను. సైనికశిక్షణయే గాక బాలభటోద్యమము సైత మాతఁ డంగీకరించి దాని కెన్నోరీతులఁ బ్రోత్సాహ మిచ్చెను.

మదనమోహనునకు విద్యాప్రచార మొక్కటియే జీవిత పరమార్థము కాదు. మతసంస్కరణ ఘట్టములోఁ గూడ నాతనిచేయి యందెవేసిన చేయియే. హిందూ మతములో ననాదినుండియు నెన్నో మెఱుఁగులు గుబాళించుచున్నవనుట నిజమే. కాని, శాస్త్రము - ఆచారము, ఈ రెండింటి ననేక విప్లవములు పొడమి యాకున కందక పోకను బాసఁగక పైర్విహారము సేయుచున్నవి. ధర్మము పేరట మతముపేరట - అత్యాచారము లెన్నో యుద్భవిల్లినవి. శాస్త్రము చెప్పినదాని కర్థము తెలియక యెవరికి వారు గాఁదలకొక త్రోవగా నడచిరి. మతమును వంకతో వేషభాషలలో 'భేషజము' బలిసిపోయి మూలచ్ఛేదమునకే మూలమాయెను. ధర్మసమన్వయము చేయలేక సూత్రార్థము విప్పి చెప్పలేక విభిన్నమార్గములను వెలయించిరి. అందును రాధాంతసిద్ధాంతములు పెచ్చుపెరిఁగి వాదోపవాదములలో వైలక్షణ్య మంకురించెను. పరమార్థము గుర్తించుటలో దీక్ష తఱిగె. వాదము పెంచుటలో శ్రద్ధ పెరిఁగె. తత్వచింత యన్నది బొత్తిగా దూరమాయె. ఆచారమున కర్థము - ధర్మమునకుఁ దాత్పర్యము - శాస్త్రమునకు సమన్వయము కొంగ్రొత్తగా వెలయఁజొచ్చెను. ప్రత్యల్పవిషయమును మతమునకు ముడిపెట్టి యెన్నో దురాచారములను బాహుటముగఁ బ్రోదిచేసిరి. అంధవిశ్వాసముల కవధి లేదు. అభిప్రాయభేదముల కంతు లేదు. హిందూజాతి నలుమూలలోఁ జీలికలై వాలికలై చివికిపోయెను. వర్ణవ్యవస్థలో యువతీ జనము విషయములో నన్యాయ్యములు పెక్కు లావిర్భ

వించెను. ధర్మసంస్థాపనార్థమయి యప్పుడపుడు మహాత్ములవతరింతురు. వారి మార్గములో లోకము నడచి కొన్ని యేండ్లు చక్కగా బ్రదుకును.

మదనమోహనునకుఁ బూర్వము దయానందస్వామి వంటివారు హిందూమతోద్ధరణమునకై యెన్నెన్నో ప్రయత్నములు చేసిరి. హైందవములోని చీలిక లాధారముగాఁ జేసి కొని విజాతీయులు హైందవజాతికి దెబ్బకొట్టిరి. లాఁతి విలాసుల సంస్కారముద్రయే హైందవములో హత్తుకొనిపోయెను. అడవిలోని నాలుగెద్దుల కథకు హైందవుల కథ యుద్దియయ్యెను. ఈ దుఃస్థితిని మాళవ్యా చక్కగా గుర్తించి దానికిఁ దగిన చికిత్సను జేయఁదలపెట్టెను. క్రుల్మిపోయిన జాతికి - ఆరోగ్యము కలిగింపవలెనని యాతఁ డాందోళన పడెను. అప్పుడు పూర్వాపరములు విచారించి 'హిందూ మహాసభను' స్థాపించెను.

ఆ సమాజములో హిందువులలో నెవ్వరుగానీ సభ్యులుగాఁ జేరవచ్చును. శాఖాభేదములు లేవు. సనాతనధర్మము చక్కగాఁ బ్రబోధించుటయే యా సమాజము పరమార్థము. మాళవ్యా, ప్రజలలోఁ జొచ్చి హైందవమునుగూర్చి యెన్నో యువన్యాసము లిచ్చెను. అంటరానితనము మున్నగువానిని గెంటివేయవలెనని బోధించెను. దోసము లున్నచో సంస్కరించి యందఱ నొక త్రోవలోఁ బెట్టవలెనని యాతని దీక్ష. ఆతఁడు నైష్ఠికుఁడయ్యు లోకుల కెడముగా నుండక పూజా పురస్కారములలో జవతపములలో నందఱు పాల్గొనవలెనని ప్రబోధించెను. ఒకే మతమున నున్నవారిలో నొకకొందఱను

జిన్నచూపు చూచుటలో న్యాయము లేదని శాస్త్రీయముగ నాతఁడు వాదించును. కరచరణాదులలో దేనికి బాధ కలిగినను దేహి బాధపడునట్లులు మతములో నెవ్వరు బాధపడినను మతమునకే దెబ్బయని నిరూపించెను. హిందూజాతి నుద్ధరించి సనాతనధర్మమును బ్రోత్సహించి యందఱ నొక త్రాటిమీఁద నడపింపవలెనని యాతని పట్టుదల. ఈ దృష్టిలో నాతఁడు హైందవజాతికే ప్రతినిధిగా నడుము కట్టి నిలువఁబడెను.

ఒండొరులు విరోధములు మాని సోదరభావము నేర్చుకొనవలెను. మూఢాచారములు వీడవలెను. అంధవిశ్వాసము లంతరింప జేయవలెను. ఈ రీతిగా మాళవ్యా దేశీయులకు నూతిపోయుచు 'మహావీరదళ' మనుషేర మఱొక సంఘమును స్థాపించెను. ఆ సంఘములో సంఘసేవకులను సమకూర్చి వారికిఁ జెప్పవలసినవి చెప్పి వారిని దేశముమీఁదికిఁ బంపును. ఆరోగ్యము లేనివారు నలుపురిలోఁ దల యెత్తికొని తిరుగ లేనియట్లులు భేదములచే నీరసించిన జాతి సాటివారిలో గారవము సంపాదింపలేదని యాతఁడు బాధపడును. ప్రతివ్యక్తియు శారీరకముగా మానసికముగా స్వాస్థ్యము పొందియున్నచో - ఆ జాతి మొత్తముగా మంచి వైభవముతో రాణించునని యాతని యాశ. కావుననే యాతఁడు విద్యాధులు కంటఁ బడునప్పుడు - ఆరోగ్యము ముఖ్యమనియు వ్యాయామము మానవలదనియు నుద్ఘోషించును. ఆ రోజులలో - ఆ ప్రచారము వలన, పంజాబు - బొంబాయి - మధ్యప్రదేశరాష్ట్రములలో వ్యాయామశిక్షణాలయము లనేకములు నెలకొల్పిరి.

1906-వ యేట - ప్రయాగలో 'సనాతనధార్మిక

మహాసభ' యొక్క టి స్థాపించిరి. దానికి మాశవ్యాను సభా పతిగా - ఆ దేశీయులు వరించిరి. నాటినుండియు నాతడు తన శక్తియుక్తులు సర్వము ధారవోసి యా సంస్థ ననుకూల మైన ప్రోవలో నత్యద్భుతముగా నడపించెను. ఆ బలముచే గొన్నియేండ్ల కా సంస్థ పెద్దగాఁ బెరిగి 'అఖిలభారత సనాతన ధార్మికమహాసభ'గాఁ బరిణమించెను. ఎన్నోసారు లాతనినే దాని కధ్యక్షునిగా నెన్నుకొనిరి.

ఒకసారి యధ్యక్షపీఠమునుండి యాతడు పలికిన పలుకులివి :—

'యావద్భారతములో నొక్క హిందూజాతి తక్కుఁ దక్కినజాతు లన్నియుఁ దమతమ మత ప్రచారములు చక్కఁగాఁ జేసికొనుచున్నవి. పురోఽభివృద్ధికిఁ జేయవలయు ప్రయత్నము లన్నియుఁ జేయుచున్నవి. ముస్లిములు చేయు మతప్రచారములో నాలవవంతు ప్రచారమే చాలు హిందువులు చేసినచో - ఈ హిందూమత మిట్టి దీనదశలో నుండునా? ఆ విచారమే లేక మనము మహాసముగాఁ గూర్చుచున్నాము. ఆ క్రైస్తవుల తీరు చూడుడు. వారి చొరవ యేమని చెప్పవలె? మంచినీటినివోలె సొమ్మును గ్రమ్మరించి రేయుంబవలు వారు మతప్రచారము చేయుచున్నారు. ఒక్కడైనను మనవాఁడు నడుము గట్టుకొని జాతి సుద్ధి రింపవలెనని ముందునకు రాఁడే! ఆ పంజాబుప్రాంతములో మాత్రము పాపము! కొందఱు హైందవజాతి దుఃస్థితి గుర్తించిరి. హైందవములోఁ బ్రతివ్యక్తిని మేలుకొల్పవలెనని దూఱుచున్నారు. సనాతనధర్మసంస్థలు పెక్కింటిని స్థాపించి

మతప్రచారములో దీక్ష వహించిరి. అచ్చటి సంస్కృత పాఠశాలలందుఁగానీ కన్యావిద్యాలయములలోఁగానీ ప్రాథమిక మాధ్యమిక పాఠశాలలలోఁగానీ గురుకులములలోఁగానీ బ్రహ్మచర్యాశ్రమములందుఁగానీ చక్కనిప్రచారమే జరుగుచున్నది. హిందూమతధర్మమునుగూర్చి విద్యాద్ధులకు లెస్సగాఁ బ్రబోధింతురు. శారీరకముగా మానసికముగాను తేజశ్శక్తి మంచివిద్యను బోధింతురు. మీరుపైత మదేవీతిగా హిందూమతపునరుద్ధరణమునకై మిక్కిలి పాటుపడవలసియున్నది.

ప్రతివ్యక్తియు ధర్మగర్భితములైన కథలను వినవలెను. విన్నవి యితరులకుఁ జెప్పవలెను. నిచ్చలు కోవెలకు వెళ్లుట-తీర్థములు సేవించుట-క్షేత్రములు దర్శించుట, ఇట్టి ప్రవృత్తికిఁ బ్రజల చిత్తవృత్తులను మార్పవలెను. అది యలవడనేని ప్రజలకు ధర్మముపట్ల - అచంచలమైన భక్తివిశ్వాసములు కుదురును. అనాదినుండియు హైందవధర్మప్రచారమీ విధముగనే సాగినది. వైదికయుగమునుండియు దీని వాలక మిట్టిదే యగుట యందఱు గుర్తింపవలెను. దీనికి విరుద్ధముగా నీ నడుమ నెన్నియో ధర్మము లవతరించినవి; అంతరించినవి. కావున సనాతనధర్మము చక్కఁగా గుర్తెఱిగి సర్వకాల సర్వావస్థలలో దానిని గాపాడ వలసిన 'బాధ్యత' హైందవులందఱియందును గలదు. సమాజములోఁ బుట్టిన క్రుశ్ణును వెలికి నెట్టవలసినదే. అత్యాచారములుగాని యవినీతులుగాని బాత్తిగా పైఁపరాదు. రోగమునకుఁ దగిన చికిత్స చేయవలయునుగాని రోగిని మన మెన్నఁడు దూరీకరింపరాదు.

సమాజము నుద్ధరింపవలెనని భావించువేని మున్నుండు - ఆ సమాజమునెడ భక్తిశ్రద్ధలు చూపవలెను. సనాతనధర్మ మను పునాదిపై మన సమాజము నెలకొనియున్నది. ధర్మమున కేమాత్రమేని దెబ్బ తగిలెనా సమాజ మను భవనము సమూలముగ నేలఁ గూలును'

ప్రపంచము తెలిసినది మొదలు మదనమోహనుని హృదయములో దేశభక్తి తాండవింపఁదొడఁగెను. ఆతఁడు తన జీవితసర్వస్వమును దేశమున కంకిత మొనర్చిన దివ్య మూర్తి. దేశారాధనమే జీవితపరాయణముగా భావించి దేశము దాస్యమును బాప సమకట్టి యష్టకష్టము లనుభవించిన దేశోద్ధారకులలో మొదటిశ్రేణిలోఁ జేరినవాఁడు మదన మోహనమాశవా. ఆతఁడు 1836-యేఁట, భారతజాతీయ మహాసభారంగములో నడుగువెట్టెను. ఆ యేఁడే కలకత్తాలో దాదాబాయిసారోజి యాధ్వర్యవమున-కాంగ్రెసుమహాసభ జరిగెను. మహామహులైన పెద్ద లనేకు లా సభలోఁ బాల్గొనిరి. హోర హోరిగ శరపరంపరగ నుపన్యాసములు వెల్లివిరిసెను. కాని యానాఁటి యుపన్యాసపరంపరలో మాశవా మహోపన్యాసమును మించినది లేదట. దేశభక్తితో మేళవించి దివ్యమై పరిథవించిన మాశవాసూక్తు లనువిన్న శ్రోత లందఱు వీరావేశ మెక్కి పరవళ్లు త్రొక్కిరి. అందలి ప్రత్యక్షరము శ్రోతల హృదయములోఁ జొచ్చి చేయ వలసినపని చేసెను. ఆయేటి వార్షిక నివేదికలో-తన్మహాసభా శార్యదర్శి మదనమోహనునిగూర్చి యద్భుతముగాఁ జెప్పించెను.

దేశములోఁ గొందఱు కొన్నిరంగములలో మాత్రమే కృతహస్తులై యుందురు. సర్వతోముఖముగ నిన్ని రంగములలో నారితేటి పేరుప్రతిష్ఠలు పొందిన మాళవ్యాను బోలినవారు పెక్కురు లేరు. రాజకీయములలో సైత మతఁ డధిష్ఠాన వర్గములోఁ జేరిపోయెను. ఆతని రాజకీయోపన్యాసము లొక వంక విప్లవము రేకెత్తించినను వినుటకు హృద్యములై యనవద్యములై సారస్యము గూర్చుచుండును. విన్నవారు కన్నవారు - ఆతని భావములు మూటకట్టుకొనిపోయి యెడదలో హత్తుకొని యాకళింతకుఁ దెచ్చుకొందురు. అడుగడుగున స్వాతంత్ర్యవాసనలు గుబాళించును. కాని, యా మాటలలో - ప్రభుత్వము పసిపట్టఁదగిన దోసములు కానరావు. పెదవి మెదల్పుటకే వీలు లేని యా గడ్డురోజులలో మాళవ్యా యిచ్చెడి యుపన్యాసములు కొండవీటిచేఁత్రాడు వోలఁ బెరిగిపోయెడివి. ఒక్క పలుకులోనైన నేరమి యారోపింపవలెనన్న నెవ్వరితరము కాదు. ఆ భాష యట్టిది. అప్పటి నాయకు లెవ్వరుగాని యుపన్యాసము లిచ్చిరేని - చట్టమునకు గిట్టని మాటలు, పెక్కులు గన్నట్టుచుండును. వెంటనే వారికి జైలుశిక్షలు సిద్ధమగును. అట్లని మాళవ్యా మాటలు ప్రభుత్వమున కింపితము లని భావింపరాదు. ఉద్యోగుల హృదయములో వేఁడి పుట్టించియుఁ జట్టమును జూపెట్టి వంక పెట్టి సాధించుట కయితి కానిది యా ధోరణి. అది ప్రజాసముదాయము హృదయములో మిక్కిలి ప్రభావము చూపి నిలిచిపోవును.

అప్పటి దేశభక్తులలోఁ బ్రధానముగా రెండుసాయలు

కలవు. కొందఱు-అతివాదులు; మఱి కొందఱు మితవాదులు. రెండవపక్షములో గోఖలేమున్నగు పెద్దలు నాయకులై పెత్తనము చేసిరి. మాశవాస్యపైత మా పక్షమునే యభిమానించి యా ధోరణిలోనే మెలఁగఁజూచెను. అనఁగా-విదేశ్యప్రభుత్వ మిచ్చిన హక్కులు నధికారములు పుచ్చుకొనుచు లేనివానికోసము పోరాటము సలుపవలెనన్నవాదమే మితవాదుల నినాదము. అప్పుడు యావద్భారతములో మొత్తముగాఁ జూచిన రాజకీయనాయకత్వములో బొంబాయి వారిదే పైచేయిగా నుండెను. సంయుక్తస్రాంతములో - 'కాంగ్రెసు' కార్యకలాపములోఁ బాల్గొనుటలో నంతగాఁ జొరవ కానరాదాయె. అప్పుడు సర్. హ్యూమ్ దొర జోక్యము తీసికొనుటచే మదనమోహనుఁడు కాంగ్రెసు రంగములో దీక్ష వహించెను. ఆతఁడు నమ్మినదానిని విప్పి చెప్పుటలోఁ జెప్పినదానిని జక్కఁగా నాచరించుటలో మొనగాఁడని యప్పటికే పేరుమోసినవాఁడు కావున సంయుక్తరాష్ట్రములోఁ గొంత సంచలనము కలిగెను. ఆతని బోధలు విని తత్ప్రాంతమువారు తండ్రిపతండ్లములుగా - కాంగ్రెసులోఁ జేరిరి. అదిమొదలారతఁ డొనర్చిన యమూల్యకృషివలన - ఆ రాష్ట్రములో - కాంగ్రెసునుద్యమము మిక్కిలి బలపడెను. ప్రయాగలో జరిగిన కాంగ్రెసుమహాసభ కాహ్వాన సంఘాధ్యక్షునిగా మాశవాస్య నెన్నుకొనిరి. ఆవల-స్రాంతీయ జాతీయమహాసభాధ్యక్షుఁడాయెను. 1909-వ యేట-యావద్భారత జాతీయమహాసభకు మాశవాస్య నధ్యక్షునిగా దేశమెన్నుకొనెను. ఆరోగ్యము లేకపోవుటచే నాతఁడు దాని

నంగీకరింపఁడాయె. కాదని ప్రజలు బలవంతపెట్టిరి. తప్పని సరి కావుటచే నా దశలోపైత మాతఁ డధ్యక్షపదవి స్వీకరించి చక్కఁగాఁ గార్యక్రమము నడపించెను.

దేశమునకు నష్టమును గష్టమును దెచ్చిపెట్టు నెట్టి చట్టమునుగాని నెట్టివైచుటలో మాళవ్యాపండితుఁడు దిట్ట. 'జలియన్ వాలాబాగులో' జరిగిన 'ఘోరకలికి' యావద్దేశ మట్టుడికిపోయెను. ఆ దురంతములనుగూర్చి ఢిల్లీరాజ్యాంగ సభలో మాళవ్యా నిష్ఠులు గ్రక్కుచు ఘోషించినపుడు తెల్లదొరలు నిజముగాఁ దెల్లమొగము వైచి నిరుత్తురులై నిలిచిరి. మాళవ్యా వేయు ప్రశ్నలకు సమాధాన మీయఁగల నాఘఁడే యా సభలోఁ గానరాఁడాయెను. దేశములో- పంజాబుహత్యలనుగూర్చి సమగ్రనివేదిక సిద్ధము చేయుట కయి మాళవ్యాతోపాటు మఱికొందఱిని జేర్చి కాంగ్రెసు వా రొక కమిటీని నిర్ణయించిరి. ఆ కమిటీ చక్కఁగాఁ బరిశోధించి డయ్యరుసేనాని నాయకత్వములో జరిగిన దౌర్జన్యమును బూసగుచ్చినట్టులు ప్రభుత్వమునకు విప్పిచెప్పి యా 'ఘోరకలి' కన్నులకుఁ గట్టినట్టులు చూపెట్టెను.

1931-వయేట గోరఖ్ పూరులో జరిగిన దురంతములను- కాంగ్రెసుమెడ కంటఁగట్టి ప్రభుత్వము - చోరీ చోరా దురంతముల వంకతో గాంధిజీ కాటేండ్లు కఠినశిక్ష విధించెను. అప్పుడు ప్రభుత్వముతో హూరాహూరిగఁ బోట్లాడి యా వర్గములో నలుపురను దక్కఁ దక్కినవారి నెల్లరను విడిపించిన గొప్పతనము మాళవ్యాకే దక్కినది.

స్వదేశవస్తుస్వీకరణము విదేశవస్తుబహిష్కరణము

గూర్చి మదనమోహనుఁ డెన్నో వ్యాఖ్యానములు చేసెను. యావద్భారతములో - ఆ విషయమై ప్రచురప్రచారము కావించెను. తొమ్మిదవ కాంగ్రెసుమహాసభలో మాళవ్యా పండితుఁడు సభాసమలను హెచ్చరించుచు - ఈ మాటలు చెప్పెను:—

‘బాబూ! ఆ నాటి మీ నేతవాండ్లు నేఁడెక్కడ నున్నారు? చేతిపనులలో నారితేటి పరిశ్రమలమూలమున బ్రదుక నేర్చిన - ఆ పనివాండ్రందఱు నేఁడేమైపోయిరి? ఒకప్పుడు - ఇంగ్లాండునకేకాక తక్కిన యెరోపాదేశము నకు నేఁటేట నెగుమతి చేసిన మీ దేశీయపరిశ్రమల పరిస్థితి నేఁడెట్లున్నది? ఆ దివ్యమైన దేశీయమహాభాగ్య మంతయుఁ గాలగర్భములో లీనమై పోయెనా? ఈ మహాసభలోఁ గూరుచున్న ప్రతివ్యక్తియు - ఇంగ్లీషుదుస్తులలోఁ గాన వచ్చునే! మీ రెక్కడ నడుగువెట్టినను - ఇంగ్లీషువస్తువులు - ఇంగ్లీషుపరిశ్రమలు మీరాక కెదురుచూచునుగదా? కాఁగా నేఁడు మన ప్రజలకు మిగిలియున్న బండార మేమి? పండిన పంటలో నరకొఱగాఁ దిండి తిని వర్తకములో నేదో యింత నంజి బ్రదుకుటయేగదా! ఉద్యోగములలోఁగాని వ్యాపార సరళిలోఁగాని యర్థశతాబ్దికిమున్ను మన దేశీయులు పొందిన లాభములో నేఁడు నూటవంతునకుఁగూడ నోచుకొన రైరే! ఇట్టి విషమఘట్టములో - ఈ దేశములోఁ బ్రజలెట్లు సుఖపడెదరు? దేశ మెట్లు బాగుపడును?’

1930 - అగస్టు మొదటితేదిన బొంబాయిలో లోక మాన్య - బాలగంగాధరతిలకు జయంతిమహోత్సవము.

జరిగెను. తన్ను హఠాత్సవసందర్భములోఁ బెద్ద యూరేఁగింపు నడచెను. అప్పు డా పట్టణములో - అఖిలభారత జాతీయ మహాసభా కార్యసంఘ సమావేశములు జరుగుచుండెను. ఆ సమావేశమునకు వచ్చిన పెద్దలు సైత మా యూరేఁగింపులోఁ బాల్గొనిరి. మాళవ్యా - పటేలు - సెర్వానీవంటి యుద్దండులు ముందు నడువఁగా లక్షకు మించిన ప్రజలు బారులు తీరి నేల యీనినట్లు తోఁచెను. ఆ ప్రజాసందోహమును గాంచిన ప్రభుత్వమునకుఁ జిత్తము పాటుతప్పెను. అది చట్టమునకు విరుద్ధమని పేరు వెట్టి 'విక్టోరియా టర్నినసు'న కెదురుగా నూరేఁగింపు నాఁపివైచిరి. సభలు జరుపరాదని శాసించిరి. ఆ వార్త విని ప్రజలు - అక్కడనే 'తిష్ఠ'వైచిరి. జోరున వర్షము. సాయంసమయము నాలుగు గంటలు మొదలు మఱునాఁ డెనిమిదిగంటలదాక మహాసముద్రము వంటి యా మహాజనము నడివీదిలో నట్లే నిలిచిపోయిరి. ప్రజాభిప్రాయమునకుఁ బ్రతికూలమైన యా శాసనము నక్షరాల భంగమొనర్చితీరవలె నని మాళవ్యా పట్టుపట్టెను. సర్దార్ పటేలు సరే యనెను. వెంటనే యధికారు లా నాయకులనుమాత్రము వేటుచేసి జైళ్లకు సాగనంపిరి. అది పెద్ద నేరమిగా నిరూపించి ప్రభుత్వము మాళవ్యాపండితునకు నూఱురూప్యములు జల్మానా వడ్డించెను. అది చెల్లింపని పక్షమునఁ బక్షమురోజులు శిక్షయని యాంక్ష వెట్టిరి. చెల్లింప నని మాళవ్యా మొఱుఁపించి జైలునకే సిద్ధమాయె. ఇంతలో నెవ్వరో గాని యాతనికిఁ దెలియనీయక యా డబ్బు కట్టివైచిరి. ఇష్టము లేకున్నను మాళవ్యా తప్పని

సరిగా విడుదలయై వెంటనే దేశములోఁ బడి నేల నాలుగు చెఱఁగుల సంచారము కావించి విదేశవస్తుబహిష్కరణము గూర్చి పెద్ద ప్రచారము చేసెను.

ఆ యేఁడే-అగస్టు 27-వ తేదీని- అఖిలభారత జాతీయ మహాసభ ఢిల్లీలో జరిగెను. దానికోసమని వైనముగట్టిన మహారథులను దారిలోనే ప్రభుత్వము పట్టివైచి జైలులో నెట్టిరి. ఆ ఘట్టములో మాశవ్యాపండితునకు రాజద్రోహి యని పేరువెట్టి యాటుమాసములు జైలుశిక్ష విధించిరి.

దేశమునుగూర్చి తెలిసినదిమొదలు-ఎడతెఱపి లేక మదనమోహనుఁ డొకే యూపున దేశసేవలో మునిఁగి పోవుటఁజేసి యారోగ్యము తగ్గిపోయెను. ఎనిమిదేండ్లుగా నొంటికి స్వాస్థ్యము లేక యొంటరిబ్రదుకుగా నింటిలోఁ బడక పోసెను. కాయకల్పచికిత్సను గావించుకొని దేహమున కొకింత హాయి కూర్చుకొనెను. కాని, యానాఁటి దేశపరిస్థితు లలోఁ బుట్టిన గగ్గోలువలన నాతని హృదయ ముల్లోల కల్లోల మాయెను. 'క్విట్టిండియా' తీర్మానపురోజులలో విదేశ్యప్రభుత్వము పంపిన రాయబారము నాతఁడు ధిక్కరించెను. ఆ రాయబారము మాటలకు విలువ కట్టవలదనియు 3 కత్తహస్తములు శూన్యహృదయములు చూపుటకే వారంతటి దూరాసనుండి వచ్చిరనియు మాశవ్యా ప్రజలకు దోషించెను.

నౌఖాళీపరగణాలో మతవిషయక ద్వేషములు ప్రకోపించినపుడు మాశవ్యా పడిన బాధ యింతయంత కాదు.

ఈ చెలరేగిన యుద్వేగము మన యజ్ఞానమునకుఁ దార్తాణ మనియు నీ ఘట్టమును సాకుగఁ బెట్టుకొని బ్రిటీషు ప్రభుత్వము మఱికొన్నేండ్ల దేశములోఁ బీఠము పెట్టి పెత్తనము చెలాయించు ననియు నీ కీలకము గుర్తించియైన నుభయులు మతోన్మాదము విడనాడవలె ననియు వ్యాధితో బాధ పడుచునే ప్రజలకు బోధించెను. హృదయవిదారకములైన నౌఖాళీ దురంతములను గూర్చిన యుదంతములను వినుచు నచ్చటి హైందవుల దుఃస్థితికి మిక్కిలిగా వగచుచు యావద్భారతమును దుఃఖసాగరములో ముంచి మదన మోహనుఁ డస్తమించెను.

భారతజనని గన్న బంగారుబిడ్డలలో మాళవ్యా పండితుఁ డొక యాణిముత్యము. హైందవసంఘములో నాతఁడు మహేందారములైన యభిప్రాయములను వెలిబుచ్చిన మహాపండితుఁడు. సంఘమునకు వెలుఁగులు చూపి తీరుతెన్నులు దిద్ది చక్కఁగా నడపింపనేర్చిన సంస్కర్త. ఆతఁ డొక విద్యామూర్తి. కాశీవిశ్వవిద్యాలయ మాతని సృష్టి. ఆతఁడే యొక మహాసంస్థ. భారతజననీసంగ్రహ స్వరూపమే మదనమోహనమాళవ్యాపండితుఁడు. ఆమె జయాపజయములు - సుఖదుఃఖములు - ఆశానిరాశలన్నియు మాళవ్యాకే పట్టును. కాంగ్రెసు-అధ్యక్షపీఠమున కొకటి రెండుసారు లెన్నుకొనఁబడి వన్నెకెక్కిన దేశోద్ధారకుఁ డాతఁడు.

అతఁడు - ఉపన్యాసవేదిక యెక్కెనా రెండుగంటలకుఁ దక్కువ పుచ్చుకొనఁడు. నిరంతరౌత్సాహముతో

నడతెగని కార్యదీక్షతో నిచ్చలు జాతీయసంస్థకుఁ బరిచర్యలు చేసెను. ఒకనాఁ డాతఁ డొక చిన్న ప్రచారకుఁడు. మఱొకనాఁ డొక మహానాయకుఁడు. వేటొకప్పుడు తానే కాంగ్రెసు. ఒకవంక బ్రిటీషువారి జైలుగోడలలో సాత్త్విక నిరోధక భటుఁడు. వేటొకవంక దేశములో సరియైన సత్యాగ్రహి. ఇదియే యాతని వాలకము. మితవాదులలోఁ బొడ సూపిన మాళవ్యా - అతివాదులలోఁ బెత్తనము చేసెను. సామ్రాజ్యమున కాపుండైన యా పండితుఁడు దాని నిరంకుశత్వమును హతమార్చుటకయి యష్టకష్టములు పడెను. పూర్వాచారపరాయణుఁడుగా భాసించిన మదన మోహనుఁడు దొడ్డసంస్కర్తగాఁ బరిధవించి దేశమున కెన లేని మేలు చేసెను. ఆతని నోట వచ్చునవి కేవలము కాలక్షేపము మాటలు కావు. ఆతఁ డొక సుభాషితరత్న భాండాగారము. అమృతము లొలికించు నా సుభాషితము లనేకములు - అర్ధశతాబ్ది నడచిన కాంగ్రెసు చరిత్రలోఁ బర్యాప్తములై ముచ్చట కూర్చుచుండును.

పవిత్రమైన విద్యారంగములో - అసిధారావ్రతము వంటి దేశసేవాఘట్టములో - ప్రజ్ఞానికషాయమాణమైన శాసనసభావ్యవహారములలో - స్ఫటికముఁ బోలిన సత్ప్రవర్తనలో యావద్భారతమునకుఁ దలమానికమైన మదన మోహనమాళవ్యాపండితుఁ డెల్లవారికిఁ బూజనీయుఁడైన దివ్యమూర్తి యసుటలో నబ్బుర మేమున్నది ?

శ్రీ బాలగంగాధర తిలకు

కౌలచక్ర మనంతము. అందుఁ బుట్టిన సర్వజీవులలో మానవ జాతి ముఖ్యము. అందును గొందఱే భౌతికముగా గిట్టియు లోకములో శాశ్వతముగా నుందురు. వారి మను గడవలన లోకమున కెంతో మేలు కలుగును. అంధస్థాయ ముగ నున్నజాతి కట్టి యుగపురుషులే వెలుఁగుబాటలు సూపెదరు. గుమగుమ గుబాళించు సువాసనలు పరిసరముల కిచ్చుచుఁ దాను సమసిపోవు కప్పురమువోలెఁ దా మప్ట కష్టము లనుభవించియుఁ గృశించియు జాతికి వికాసము కూర్చెదరు. అట్టి దివ్యమూర్తులలో 'లోకమాన్య' బాల గంగాధరుఁ డొకఁడు.

మహారాష్ట్రములో రామచంద్రగంగాధరుఁడను బేద బ్రాహ్మణుఁ డుండెను. పవిత్రతలోఁ బ్రఖ్యాతిలో - ఆ వంశమువా రాదేశములో మిక్కిలి ముఖ్యులు. నాఁటికే యావద్భారతములో నాంగ్లభాష యడుగువెట్టి యార్థిక ముగాఁ బెక్కుమంది నాకర్షింపఁజొచ్చినది. రామచంద్రుఁడు నిటుపేద యగుటచే - ఆ చదువులజోలికిఁ బోలేదు. సంప్ర దాయమునుబట్టి సంస్కృతభాషను నేర్చుకొనెను. అభిమాన

శాస్త్రముగా గణితమును గణించి యందు సంపూర్ణ పాండిత్యము సంపాదించెను. ఆ శాస్త్రములో నద్భుతములైన గ్రంథములను వ్రాసి మహాపండితుడనియు బేరు వొందెను. ఈతని పిన్నతనమందే తండ్రి గతించెను. వెనుక ముందర నాదరించువా రెవ్వరు లేమిని రామచంద్రుడే సంసారము నీడవలసివచ్చెను. భార్యపేరు పార్వతీబాయి. ఆలుమగల కా సంసార మలవికానిదయ్యెను. నెల కయిదురూప్యముల వేతనములో రామచంద్రుడధ్యాపకుడుగా జేరెను. క్రమ క్రమముగ నా పదవిలో వికాసము పొందుచు 'జ్యోతిష శాస్త్రము' గా గొలుపులోఁ గుదిరిపోయెను. ఆ పదవిని బట్టియు నాతఁడు వ్రాసిన గణితశాస్త్రమునుబట్టియు నాతని పేరు నలుమూలల కెగఁబ్రాకెను.

ఆ దంపతులకు నలుపురు సంతానము. అందొక్కఁడే మగబిడ్డ. అతఁడే బాలగంగాధరతిలకు. అతఁడు రత్నగిరిలో 1856-జూలై 23 వ తేదీని జన్మించెను. తండ్రి పెట్టుకొన్న పేరు కేశవుఁడు. లోక వ్యవహారములో 'బలవంతరావు తిలకు.' బాల్-అన్నది సాంకేతిక నామము. అదియే కాలక్రమమున బాలగంగాధరతిలకుగాఁ బరిణమించెను.

పువ్వు పుట్టఁగానే సువాసన పొడము నట్టులు బాల గంగాధరుఁడు మేధావి యని బాల్యమందే పేరు పొందెను. బుద్ధిపాటవమునుబట్టి యాతఁ డందఱకుఁ బ్రేమపాత్రుడయ్యె. కాని కొంచెము గడుసరి. ఒక నివలన మాటపడు తత్వము వానిది కాదు. నిష్కారణముగా ధైర్యరే నేమేని కఱకుగాఁ బలికిరా యది నిరాకరించి మొఱియించి నిలుచును ౪౭

వరుసకు నుపాధ్యాయులే పొరపాటుగా నొక మాట
యన్నపుడు తీలకు దానిని సహించడు. బడికే 'యెసరువెట్టి'
యికఁ బోవనని భీష్మించును.

ఐదవయేట నక్షరాభ్యాసము చేయించి మంచిగురు
వులవద్ద నాతనిని జదువవేసిరి. తండ్రియు సమర్థుడైన
యనుపాధ్యాయుఁ డగుటచే నింటను బయటను జదువులలో
బాలగంగాధరుఁ డెదుగుచుండెను. ఆతనికి బాల్యములోనే
తండ్రి కొన్నిశ్లోకములు వినిపించెను. అందు నిర్బంధము లేదు.
వినోదముగా నుత్సాహముగా వినును. విన్నవి చక్కఁగా
వల్లించును. శ్లోకమున కొక్క కాని యిత్తునని తండ్రి రివాజు
పెట్టెను. తండ్రి పెట్టిన యా పందెములోఁ దనయుఁ డందె
వేసినచేయి యాయెను. ఆ ధోరణిలో నాతనికి రోజున కెన్నో
శ్లోకములు కంఠస్థములయ్యెడివి. ఒకనాఁ డాతఁ డాలెక్కలో
శ్లోకము లప్పగించి రెండురూపాయలు గడించెను. అసాధారణ
మేధావి కాక - ఏకసంఖ్యాగ్రాహి కాక మతెవ్వఁడేని యా
వయస్సులో రోజునకు నూటయిరువదియెనిమిది శ్లోకములు
'ధారణ' చేయఁగలడా?

ఎనిమిదవయేట నుపనయనము చేసిరి. అప్పటికే
యాతని చదువులో 'సాధారణగణితరూపావళి' ముగిసినది.
సమాసచక్రము సాంతమైనది. అమరకోశములో సాఁబాలు
నెమరునకు వచ్చినది. ఆవల రెండేండ్ల కుద్యోగవశమునఁజేసి
యాతని తండ్రి పూనాపట్టణమునకుఁ బోయెను. తండ్రితోఁ
గలిసియున్న యా బిడ్డకు - పూనాలో విద్యావ్యాసంగము
పుష్టిగా జరిగెను. ఇంటిలో బడిలో నాతని చదువు ద్విగుణి

కృతమై యొంటఁబట్టెను. కాని యా ధోరణి చిరకాలము సాగదాయె. అతని పదునాఱవయేటఁ దండ్రి దివంగతుఁ డయ్యె. అప్పటి కాలఁడు - అంకగణితము వీజగణితము రేఖాగణితము మున్నగువానిలో మంచిపాటవము గడించెను. సంస్కృతభాషలోని సామాన్యశ్లోకము లన్నిటికిఁ జక్కఁగా వ్యాఖ్యానము సేయును. అంతకు ముందే తల్లియు గతించు టచేఁ బినతల్లిచేతిలోఁ బెరిగి పెద్దవాఁడాయెను. పినతల్లికిఁ బినతండ్రికి బాలగంగాధరుఁ డన్న నమితమైన ప్రేమ; అత్యంత మైన గారాబము.

ఆ దశలో బాలగంగాధరుఁడు 'పూనా సిటీస్కూలులోఁ' బ్రవేశించెను. స్వతంత్రతాబుద్ధి యన్నది యాతని కుగ్గుఁ బాలతో వచ్చిన దొడ్డగొనము. అది యప్పుడప్పుడు లాఠి వారి కొకింత వెగటుగాఁ దోఁపవచ్చును. కాని, వాని తత్త్వము వానిదే. తనకు సరియని తోఁచినదానిలో గురువులు సెప్పినను ససేమిరా యనును. చెప్పినపాఠము లొప్పిదముగ వినును. చదువవలసినవి చక్కఁగాఁ జదువును. అక్రమమని తోఁచెనా తొమ్ము విఱిచి నిలుచును. చీటికి మాటికి గురువులతోఁ గొండాటము సేయును. ఒకతూరి క్లాసులో - ఉక్తలేఖనము సెప్పిరి. అందు 'సంత' యను శబ్దము మూడుపర్యాయములు వచ్చెను. మూఁడుచోట్లను మూఁడువిధములుగా 'సंत-సन्त-सन्त' అను రూపములు గంగాధరుఁడు వ్రాసెను. వానిలో మొదటిరూప ముంచి తక్కినవి రెండును దప్పులని గురువులు దిద్దిరి. కాదని తెలకు నిలిచి పలికెను. గురువులు తీండించి హెచ్చరించిరి. వాదము

జరిగి వివాదములో దిగెను. శిష్యుఁడు తగ్గఁడాయె. అదియొక 'కేసుగాఁ' బరిణమించి పెద్దయ్యయ్యవారి సన్నిధికి నడచినది. వా రెంతో యొత్తి చెప్పిరి. ఎన్ని చెప్పినను-ఆ రెండు రూపములు సాధువులే యని గంగాధరుని వాదము. తుద కా వాదములో - ప్రధానోపాధ్యాయులే గద్దె దిగి శిష్యుని సమర్థించుదాఁక నాతఁ డొప్పుకొనఁడాయెను. మఱొకతూరి చదువులలోనే సంస్కృతోపాధ్యాయులతో నాతఁడు జగడము వేసికొనెను. అదియుఁ జాల ముదిరి 'రగడ'లో దిగెను. ఆ ఘట్టములో - ప్రధానోపాధ్యాయు లా యుపాధ్యాయునే సమర్థించిరి. నాఁటితో గంగాధరుఁ డా పాఠశాలకు స్వస్తి చెప్పెను. ప్రధానోపాధ్యాయు లా పాఠశాలలో నున్నంత దాఁక నాతఁ డా పాఠశాలలో నడుగువెట్టనేలేదు.

1871-వ యేట నాతనికి వివాహ మాయెను. భార్య పేరు సత్యభామాబాయి. లోకములో వివాహము విద్యా నాశమునకు మూలకంద మనుట ముప్పాతిక మువ్వీసము సత్యమే కావచ్చును. కాని బాలగంగాధరుఁ డా సూత్రము నకుఁ బాత్రము గాక యా మఱుసటి యేటనే ప్రవేశ పరీక్షలో నుత్తీర్ణుఁడయి దక్కనుకాలేజిలోఁ జేరెను.

చదువవలసినవేళలోఁ దన్మయుఁడై చదువులలో మునిగిపోవును. అప్పుడు ప్రక్కగా బాబాలు పెద్దపెట్టున మ్రొయించినను వాని యవధానము చెక్కుచెదరదు. ఆ చదివిన నాలుగు ముక్కలు - ఒంటిలో నంటి మాయని మచ్చగా- అచ్చు గ్రుద్దినట్టు లదుక వలసినదే. నడుమ నడుమ చెలికాండ్రతోఁ గలసిమెలసి ఛలోక్తులు విసురుచు హాయిగాఁ

గాలము గడపును. అనారోగ్యము మూలమున విద్యా వ్యాసంగములో నంతరాయములు దాపరించినను బట్టిన పట్టు విడువక బి. యే. పరీక్షలో - ప్రథమశ్రేణిలో ఫలిత మందెను. చిన్ననాడే బాలగంగాధరుడు సంస్కృతములోఁ జక్కఁగాఁ గవిత్వము చెప్పనేర్చెను. ఆవల, యల్. యల్. బి. పరీక్షలోపైత ముత్తీర్ణుడయ్యెను. ఈ పరీక్షలు - ఈ పట్టములు కేవలము ధనార్జనముకోసమే యన్న భావము బాలగంగాధరున కే కోశములోను లేదు. సర్కారుకొలుపులో నడుగువెట్టుట యాతని ప్రకృతికే విరుద్ధమైన ప్రవృత్తి. అతని మిత్రు లెందఁ తొందఁతో న్యాయవాదులుగాఁ జేరిరి. ఆ రోజు లలో న్యాయవాదికి గుప్పిళ్ళకొలఁది సొమ్ము కూడఁబెట్టవలయునన్న నెన్నో సౌకర్యము లుండెడివి. అయినను - ఆ ధోరణి బాలగంగాధరునకు నచ్చలేదు. పైగా - నితరవృత్తుల జోలికిఁ బోవక యుపాధ్యాయవృత్తి నే కైకొందునని వ్రతము పట్టెను.

1880 జనవరి యొకటవతేదిని మఱొక మిత్రుని దోడు చేసికొని బాలగంగాధరుఁ డొక పాఠశాలను స్థాపించెను. పదునెనిమిదిమందితోఁ బ్రారంభమైన యా విద్యాసంస్థ నూటయేఁబదిమంది విద్యార్థులతో నేపుగాఁ బెరిగిపోయెను. నవ్విస నాఁచుచేనే పండినట్టు లాదిలో నందఱు నవ్వుకొన్న యా పాఠశాల కళాశాలయై పూనాపట్టణములోఁ బెద్దపేరు గడించెను. ఆవల నాలుగేండ్లకే వేయిమందికిఁ బైగా విద్యార్థులు వచ్చి చేరిరి. ఆ సంస్థలోని సాధకబాధకము లన్నియు బాలగంగాధరుఁడే వహింపవలసివచ్చెను. మొదట నొంటివాఁ

డయ్య నాతఁ డా భారము నిర్వహించుటలో వెనుకంజ వేయక మంచి సంప్రదాయములు పెంచి యా సంస్థను వృద్ధికిఁ దెచ్చెను. సామాన్యముగాఁ బ్రారంభింపఁబడిన యా పాఠశాలయే తుదకు 'ఫర్గూసన్ కాలేజి'గాఁ బరిధవించెను. ఈ కళాశాల కనేకు లనేక విధములుగా సాయపడిరి. మహా మేధావి యగు తలకుపండితుఁ డీ సంస్థలో గణితశాస్త్రమునే గాక గైర్వాణినిగూడ బోధించెను. ఆతని బోధనాపటిమకు ముగ్ధులై యెందఱో కుఱ్ఱకాటు- ఆ కాలేజిలోఁ జేరి చదువు సంధ్యలు సాగించుటయే గాక యాతఁడన్న నమితభక్తి శ్రద్ధలు చూపనేర్చిరి.

1881 లో బాలగంగాధరపండితుఁడు 'కేసరి - మహారాష్ట్ర' యను రెండుపత్రికలు ప్రకటింపవలెనని నిశ్చయించెను. మొదటిది యాంగ్లేయభాషలోను రెండవది ప్రాంతీయ భాషలోను సాగింపవలెనని సంకల్పము. ముద్రాయంత్రములు విరివిగా దొరకని యారోజులలో రెండువేల రూప్యముల కొక యంత్ర మమ్మకమునకు వచ్చెను. ఆతనికిఁగాని యాతని మిత్రులకుఁగాని దానిని విలిచి తెచ్చుకో నోషికయు లేదు. కాని యేదో సమపాయముగ - అంచెలంచెలుగా - ఆ ఋణము తీర్చుధోరణిలో నది కొనివైచిరి.

ముమ్మొదట, విష్ణుశాస్త్రి - తలకు - ఆగర్కర్, ఈ మువ్వురు సంపాదకీయములు వ్రాయఁజూచిరి. 'కేసరి'లో సామాజిక ఘట్టములు చక్కఁగా విమర్శింతురు. నైతికముగా విలువ నొసగు వ్యాసము లెన్నో ప్రకటింతురు. తాజకీయము లకుఁ గొడువ లేదు. ప్రభుత్వశాసనములలోని మంచిసెబ్బరలు

తేటతెల్లముగఁ బ్రజల కందుపాటులో నుండునట్లు నిర్వచింతురు. ఆ రోజులలో - ఆ పత్రికలు నాలుగయిదువేల ప్రతుల కమ్మక మున్నదన్నచో వాని విలువ యూహింపవచ్చును. ఉత్తేజము కూర్చు మంచివ్యాసములకును విషయావగాహమున కుపకరించు సంపాదకీయములకును 'మహారాష్ట్ర-కేసరి' పత్రికలు పెట్టినదిపేరుగాఁ బ్రచారమునకు వచ్చెను.

ఆ పత్రికలకు - అప్పటి రాజకీయపరిస్థితులకు గాఢమైన సంబంధము కలిగెను. బేరసారములవంకతో నీ గడ్డలో దిగిన యాంగ్లేయు లీ దేశము కైవసము చేసికొనుటలో సంస్థానాధిపతులు చాలవఱకు సహాయకారులైరి. ఆత్మగౌరవము కలిగి పౌరుషము సూపనేర్చిన రాజాధిరాజుల నేదో నెపము పెట్టి యణచిమణచి తమ సామ్రాజ్యము నిచ్చట నాంగ్లేయులు స్థాపించుకొనిరి, అప్పుడు బరోడాసంస్థానమునకు మురహారిరావు గైక్వాడ్ ప్రభువై పరిపాలించుచుండెను. ఆతని వాలకము సరిపడక యాంగ్లేయు లాతనిని గద్దెనుండి దించిరి. దత్తపుత్రుఁడగు సాయజీరావు - ఆ రాజ్యమునకు వచ్చెను. ఆతఁడు పేరునకుమాత్రమే ప్రభువు. అధికారము లేవియు నాతనికి లేవు. అధికారులుమాత్ర మాతని నెత్తిని గూరుచుందురు. ఉత్సవవిగ్రహముగా నాతనిని మన్నించి మంత్రియే సర్వకార్యభారము నిర్వహించుచుండఁగాఁ బైయెత్తున విదేశీయులు పెత్తనము చేసెదరు. ప్రజలతో - ఆ ప్రభువునకు సంబంధ మేమియు లేదు. పైగా- ఆ దేశమునకుఁ గ్రొత్తవాఁడైన యొకానొకని మంత్రిగాఁ దెచ్చిపెట్టిరి.

ఆతని పేరు మాధవరావు. ఆతఁడు కొన్నేండ్లు తిరువాన్కూరులో దివాన్ గిరి చేసి పేరు గడించెను. ఇప్పుడు బరోడా కాలఁడు సరిక్రొత్తమంత్రి యాయె. ప్రజాభిప్రాయము పాటింప వలెనన్న - ఆ యుద్యోగ మూడిపోవు దశలో నుండెను. ఉద్యోగము మానుకొనుటకా మన సాప్పని మానిసి యాతఁడు. కాఁగా నాతఁ డచ్చముగా నాంగ్లప్రభుత్వమునకు 'ఏ జెంటు'గా మాటిపోయెను.

బరోడాపరిపాలనముగూర్చి దేశములో గుసగుసలు బయలుదేరెను. ఆ యేలుబడిలోఁ బ్రజల యిక్కట్లు లాలకించు నాథుఁడే లేఁడు. ఎవ్వరి 'క్షోభ' వారిదే. ఆంగ్లేయులగు సిపాయులను దెచ్చి సంస్థానములో నింపివేసిరి. రాజ్యవ్యవస్థ సర్వము తాఱుమాతాయె. ప్రజల భంగపాటు చెప్పఁదరము గాదు. మంత్రి, యేది చేసినను విదేశ్యప్రభుత్వము మన్నించును. ఆతనికిఁ గావలసినదియు సర్కారువారి సంపూర్ణకటాక్షవీక్షణము. ఈ దుస్థితికి దేశములో వగవని మానిసి లేఁడు. కాని నోరు విప్పి వీధిలో వేయఁగల వ్యక్తియుఁ గానరాఁడు.

ఈ దశలో కేసరిపత్రిక జోక్యము తీసికొనెను. బరోడా పరిపాలనముగూర్చి పూస గుచ్చినట్టు లా పత్రిక ప్రకటించును. ఆ మంత్రి కావించు దుశ్చేష్టలు మొగమోడక వీధిని బెట్టును. నానాటికి సంస్థానములోని పరిస్థితులు విషమదశకు వచ్చెను.

మహారాజునకు మతి పోయెనని దేశములోఁ జెప్పుకొనిరి. రాజ్యభారము సర్వము మాధవరావుమంత్రిదే.

ఆతఁడు నందియన్న నంది; పందియన్నఁ బంది. ఆతని మూలము ననే ప్రభువున కున్నాదము సంభవించెనని ప్రజలలో ననుమానము రేకెత్తెను. ఆరుగౌలము చెమట యొడ్చి నెత్తురు పిండి ప్రజలు పండించిన పంట లూఁచముట్టుగ సంస్థానము దోచుకొనును. ఆయవ్యయములు సరిపెట్టరు. అలవి మానిన కర్చులు. మితిమీరిన వైభవములు. దివాణ మంతయుఁ గ్రమముగా నిద్రాణధశకు దిగజాతెను. దేశీయుల గొంతులు కోసి విదేశీయుల వేడుకలు జరిపెదరు. రాజుల సొమ్ము తాళ్ళపాలాయె నన్నట్టు లా సంస్థానములోని సొమ్ము విదేశము నకు రేయుంబవలు గవ్వలుగా గచ్చలుగా నడచిపోవును. మహారాజును జకిత్సకోసమై విదేశములకుఁ బంపవలెనని యాంగ్లపత్రిక లనేకము లుపదేశింపసాగెను. ఆ యుపదేశము చెవిని బడి మహారాజును వెంటనే యిటలీకిఁ బ్రయాణము చేయించిరి. పాప మాతఁడు దారిలోనే మృత్యువువాతఁ జొచ్చెనని దుర్వార్త విసవలసివచ్చెను.

ఇట్టి దురంతము లన్నియు నొక్కమ్మడి దేశములోఁ జుట్టుకొనెను. మంత్రిచేష్టలు ప్రజలకు దుస్సహములయ్యె. మహారాజుమరణమునకు మంత్రియే కారణమని పత్రికలు వేనోళ్ల ఘోషించెను. ఏలుబడిలోని దొంగులను గూర్చి కేసరిపత్రిక దుమారము రేపెను. ఈ తాకిడికి మంత్రి వర్మఁడు - ఉక్కిరిబిక్కిరియై కాలు కాలిన పిల్లివోలెఁ జీకాకుపడెను. ఇట్టి వ్రాతలు వ్రాసెదరా యని బిట్టుగ నాతఁడు తామసము తెచ్చుకొని పత్రికలపై 'దావాలు' వేయు ప్రయత్నములో దిగెను. ఈ యార్భటమునకు

జంకి పెక్కు పత్రికలవారు క్షమార్పణము లిచ్చి యా బెడదనుండి వైదొలగిపోయిరి.

కేసరిపత్రికమాత్రము వీరకేసరియై రంగములో నిలిచెను. అందలి ప్రత్యక్షరమునకు బాలగంగాధరుఁడే బాధ్యత వహించెను. ఆ వ్రాతలవలనఁ దన కెంతో మాన నష్ట మాయెనని మాధవరావుమంత్రి దావాలో దిగెను. అప్పుడు దేశములోఁ బేరుమోసిన న్యాయవాదులలో 'ఫిరోజిషా మెహతా' యొకఁడు. ఆతఁడు నడుము గట్టుకొని తిలకు పక్షమున నిలిచి హోరారాహోరిగఁ బోరాడెను. 'కేసరి'వార్తలలో దోసములే లేవని తెన్నగా నిరూపించెను. ఆ వార్తలు ప్రధానముగాఁ బ్రజాభిప్రాయమునుబట్టియే ప్రకటించిరని వాదించెను. కాని యా 'కేసు' తీవ్రస్థోరణికిఁ బోయెను. బాలగంగాధరునకుఁ గారాగారశిక్ష విధించిరి. ఎందఁడెందఁతో ప్రజ లాతని విడిపింపవలెనని వేడుకొనిరి. దొరతనము వారి మొఱలను బెడచెవిని బెట్టెను.

ఆ శిక్ష యనుభవించినపిదప - ఆతఁ డచ్చముగా రాజకీయములలోఁ జొచ్చెను. అదియే యాతని జీవితములో నూతనాధ్యాయమునకు నాంది. సాంఘికముగా నాతని కున్న సిద్ధాంతములు మహాన్నతస్థాయికిఁ జెందును. అంధానుకరణమన్నది యాతనికి బొత్తిగా గిట్టదు. విదేశీశుభ్రతలెవ్వరో యీ గడ్డలోఁ బరిపాలించుట యాతనికి వట్టి రోతగాఁ దోచును. సామాజికవ్యవస్థను ఒక్కదిద్దవలెనని యాతని పట్టుదల. కాని, రాజకీయముగా దేశమునకు బలుపు పొలుపులు చిక్కినఁగాని సామాజికముగ సర్వవ్యవస్థలు

ససిగా నుండవని గంగాధరుని నిశ్చయము. దేశమ దాస్యములోఁ బడి చివికి చెన్నఱి యున్ననాఁడు సాంఘిక వ్యవస్థకు స్వాస్థ్యము దక్కదని దాని భావము. కావున మున్నుండుఁ బరిపాలనములోఁ బరదేశీయుల పెత్తన మంతరింపవలె నని యాతఁడు ప్రయత్నించెను. 'మంద కొడి'గాఁ బడియున్న జాతిని మేలుకొలుపవలెనన్నఁ జరిత్ర చక్కఁగా నేర్పవలెను. చరిత్ర లేని జాతి వట్టి నీరసమైన జాతి యగును. ఉన్నదానిని విన్నదానిని గుఱుతించుటలోనే వివేక మున్నది. సంఘములోఁ బాదుకొన్న దురాచారములను మునిముందు దూరీకరింపవలెను. ఇంట గెలిచి రచ్చ గెలుచుటలోనే విలువ నిలిచియుండును. ఈ భావములతో బాలగంగాధరుఁడు సాంఘికముగా గొప్ప సంస్కరణకు దిగెను.

బాల్యవివాహముల కారతఁడు బద్ధవిరోధి. ఉపదేశ పాండిత్యమే గాదు; ఆతఁడు తన కూతులకు యుక్త వయస్సు వచ్చునందాఁకఁ బెండ్లిపేరంటములు చేయలేదు. అందాఁక వాండ్రను జక్కఁగాఁ జదివించెను. ఆ రోజులలో నయ్యది యొక దొడ్డ సంస్కరణ. సర్వశాస్త్రములు ఝణ్ణముగాఁ జదివిన మహాపండితుఁడు కావున - ఆచారములో వచ్చిన నడుమంతరపు విధిని పేధముల నాతఁడు లేక్క సేయఁడు. సముద్రయానము దోషమని నాటివారిలోఁ బెద్ద నమ్మకము. అది వమ్ముసేయవలె నని బాలగంగాధరుఁడు పట్టుపట్టి పెద్ద వయస్సులోపైతము సముద్రయానము చేసి సంస్కర్తల కెల్లరకుఁ దలమానిక మై నిలిచెను.

బరోడాలో- అప్పుడు హిందూమహమ్మదీయులలోఁ జీటికిమాటికిఁ గల్గోలములు రేఁగుచుండెను. దానికి గంగాధరుఁ డెంతో యాందోళన మందును. ఉభయజాతులలోఁ బుట్టిన యీ 'రాచపుండునకుఁ' గారణము విదేశ ప్రభుత్వమే యని గంగాధరుని వాదము. తెజవెనుక నిలిచి భాగవత మాడించుటలో విదేశ్యులది యందెవేసిన చేయి యని యాతఁడు 'కేసరిలో' సంపాదకీయములు వ్రాసెను. సన్నగా జాలువాటిన యీ వివాదకాండ మాదిలోఁ ద్రుంచి వైచినచో నావల నేటుగాఁ బ్రవహింపను వీలు లేదని గంగాధరుఁడు బోధించెను. వాదము పొడమినప్పుడు పాక్షిక బుద్ధి పనికిరాదని యాతఁడు ప్రభుత్వమును మూదలించెను. ఒకతూరి 'మధ్యస్థాంతము'వారు శాసనసభకు గంగాధరు నెన్నుకొనిరి. ఆతఁడు సభ్యుఁడుగా నున్నంతకాలము రేయంబవ లోపిక చూపి యెన్నో మంచిపనులు చేసెను. ప్రభుత్వమువారు కావించు ప్రతికార్యమును సహస్రాక్షుఁడై సరిచూచును. గుణ మున్నచోఁ గొండాడును. దోష మున్నదా లేశమేని జంకక కుండ బద్దలుగొట్టినట్లులు వీధిని బెట్టవలసినదే. శాసనసభలలో సర్వతోముఖప్రజ్ఞను జూపి దేశీయుల మంచిసెబ్బరలు తెచ్చగా నారసి నిర్భయముగా వాదించు బాలగంగాధరుని వాదనాధోరణి కబ్బుర మందని సభ్యులే లేరు.

దేశీయమహాసభలోసైత మాతనికి మంచి చొటవ కలదు. బొంబాయిస్థాంతములోని కాంగ్రెసుసంఘమున కాతఁ డై దేండ్లు వ్యవహారగా వ్యవహరించెను. అప్పు డా

రాష్ట్రములో - కాంగ్రెసుపక్ష మత్యద్భుతముగా వృద్ధి
సெందెను. 1895 లో జరిగిన భారతజాతీయమహాసభాసమా
వేశమున కాతని నాహ్వానసంఘాధ్యక్షునిగా నెన్నుకొనిరి.
సామాజికవిషయములు 'కాంగ్రెసు'వేదికపయిఁ జర్చింప
వచ్చునా లేదా యన్న వివాద మా మహాసభలోఁ బొడమి
దుమారము రేఁగెను. మహాసభతరంగముగా భావించు
నీ వేదికమీఁద - ఆంతరంగికములైన సాంఘికఘట్టములు
చర్చింపరాదని తిలక్ పండితుని పట్టుదల. కాని యా సభలో-
ఆ వాదము నెగ్గదాయె. వెంటనే యాతఁడు తన పదవికి
'స్వస్తి' చెప్పి వెలుపలికి వచ్చెను. కాని యాతని
హృదయము మాత్రము దేశీయమహాసభాపక్షమందే నిలిచి
పోయెను. వెలుపలికి వచ్చినన్న పేరేకాని కాంగ్రెసున
కాతఁడు చేసిన సేవ చెప్పఁదరము గాదు.

యావద్భారతజాతికి నైక్యము నేర్పి సాముదాయక
ముగా సమధికోత్సాహము కూర్చవలెనని గంగాధరుఁడు
భావించెను. దాని కొక కార్యక్రమ మేర్పఱిచెను. అప్ప
టికే దేశములో గణపతినవరాత్రములని యుత్సవములు -
ఇంటింటను జరుగుచుండెడివి. అట్టివి మఱికొన్ని సాముదా
యకములుగా నిర్ణయించి జాతీయోత్సవములుగా నుద్ధరించి
నచో దేశభక్తి కుదురవచ్చును. తన్మూలమున జాతీయ
భావము పొడమి ప్రజలలో నొకానొక చైతన్యము పుట్ట
వచ్చును. ఈ సంకల్పముతో నాతఁడు 'జాతీయపర్వము'
లని పేరువెట్టి గణపతి యుత్సవమునే గాక శివాజీజయంతిని
నైతము ప్రారంభించెను.

ఆ దేశములో శివాజీనిగూర్చి యందాఁక నెవ్వరి కంతగాఁ దెలియదాయె. రాయగడముదుర్గములో 1818 వఱకు పీష్వాలు సిపాయులుండెడివారు. ఆవల నా ప్రాంత మంతయు బగ్గముపాడైపోయెను. విచ్చలవిడిగా గడ్డి పెరిగి చెట్టుచేమ లేకమై ముండ్లతోఁ బొదలతో బీభత్సమై చీమ మాఱని చిట్టడవిగాఁ గాకి మాఱని కాఱడవిగా మాఱి పోయెను. చరిత్రలో నన్నుతి కెక్కిన యా ప్రాంత మంతయు నప్పుడు చూచిన గుండెలు తఱుగుకొనిపోవు దుర్దశ దాప రించెను. ఆ పాడువడ్డ కోటను సంస్కరించు నాథుండే లేఁడు. విదేశీయుఁ డొకఁడు పాప మీ ఘట్టములో నభి మానము పుట్టుకొనివచ్చి యా ప్రాంతము నుద్ధరింపుఁడని యధికారులను గోరెను. మహారాష్ట్రములో నేఁడు వీరులే లేరా యని వీరావేశమెత్తి యెత్తిపొడుపులతో నెన్నో వ్యాసము లతఁడు వ్రాసెను; ఉపన్యాసము లిచ్చెను. అవి యన్నియు నా దేశీయుల చెవులలో గింగురుమని మ్రోగెను. అవియే యా జాతికి మేలుకొలుపు లాయెను. ఆపై-కేసరిలో-తిలక్ పండితుఁ డా ఘట్టము నెత్తుకొనెను. బ్రదికిన రాయ గడము మహాన్నతస్థితి, చక్కఁగా వర్ణించెను. ఈ నాఁటి దుర్దశ యిట్టిదని వ్రేలుపెట్టి చూపెట్టెను. జాతి నిర్వీర్యమై పోయె. ఆ పౌరుష మేమైపోయెనో? శివాజీప్రతిభను గుఱుతించు వివేకమే లేకపోయెను. తన దేశమునకుఁ బ్రాణము వోసిన - తన జాతి నుద్ధరించిన మహానాయకుని సంస్మరింపని జాతి వట్టి దుర్జాతి. కృతజ్ఞతాగంధమే యెఱుఁ గని జాతికిఁ బుట్టగతులు లేవు. ఇత్యాదిగా బాలగంగాధ

రుఁడు వేనోళ్ల తోళ్ల రోఁకళ్లఁ బాట పాడెను. అతని వ్రాతలు మంత్రము పెట్టినట్టులు ప్రజలలోఁ బనిచేసెను.

అదియే జాతీయభావమున కంకురార్పణ మాయెను. జాతీయనాయకునిగా శివాజీని సంస్మరించి నాఁటి మధుర స్మృతులను హృదయమునకుఁ దెచ్చుకొన్న యాబాల గోపాలమున కావేశము వచ్చిపడెను. శివాజీస్మారకనిధి సిద్ధమాయెను. విరాళములు ప్రోవుచేసిరి. సమావేశములు సమకూర్చిరి. ఉపన్యాసము లిచ్చిరి. ఉపదేశము లొసఁగిరి. ప్రజల యుత్సాహమున కంతు లేదు. పెద్దల ప్రోత్సాహమునకు మేఱ లేదు. రాయగడ ముద్ధరింపవలెనని కొందఱు. శివాజీమంటపమును స్థాపింపవలెనని మఱికొందఱు. విద్యా పీఠము నిర్మింపవలెనని వేఱొక కొందఱు. అప్పుడు బాలగంగాధరుఁడు శివాజీస్మారకసమితిపేరఁ బెద్ద సమావేశ మేర్పాటుచేసెను. ఎందఁడెందఱోను ప్రసిద్ధులైన మహావక్తలు - ఆ సభావేదికకు వచ్చిరి. సత్యేంద్రనాథబెనర్జీ - ఆ సభ కధ్యక్షుఁ డాయె. మదనమోహనమాళవ్యా - ఆ సభలో మాటలాడెను. వారి మాట లావేశముల మూటలై కర్తవ్యము బోధించెను. మంత్రముగ్ధులైన మాడ్కి సభలోఁ గూరుచున్న సర్వజన మా మహాపన్యాసములు విని వీరావేశ మెక్కి మఱొక యవతారమే దాల్చిరి.

ఆవల శివాజీజీవితఘట్టములనుగూర్చి కేసరిలో వరుసగ వ్యాసములు వచ్చెను. శివాజీవీరుఁడు చేసిన ప్రతికార్యము దేశముకోసమే యన్నవాదము సిద్ధాంతమయ్యె. అతని జీవితమే దేశసేవ కంకితమై పోయెనని యందఱు గుర్తించిరి.

ఆ వీరాధివీరుఁడు జాతికి రత్నమువంటివాఁడని నిగ్గుతేల్చిరి. ఆ యేడు రాయగఁడలో శివాజీజన్మదినోత్సవమును దలపెట్టిరి. ఆ యుత్సవము చేయరాదని జిల్లాకలెక్టరు- అటకాయించెను. వెంటనే బాలగంగాధరుఁడు గవర్నరువద్దకు వెళ్ళి చెప్పవలసి నని చెప్పి యుత్సవమున కంగీకృతి తెచ్చెను. 1897 జూన్ 13 వ తేదీని - ఆ యుత్సవము ప్రారంభమాయె. జూన్ 13 వ తేదీని శివాజి రాజ్యాధికారమునకు వచ్చెనట.

అది మొదలు దేశములో నొక కొంగ్రొత్త యుత్సాహము రేకెత్తెను. మహారాష్ట్రుల హృదయములో నవ్యచైతన్య ముద్భవించెను. ఆ మహావీరుని చరిత్ర యాబాల గోపాలము పఠింపసాగెను. నవ్యసాహిత్యములో - అది యొక విశిష్టస్థానము సంపాదించెను. గద్యములుగాఁ బద్యములుగాఁ గవివర్యులు వర్ణించిరి. సంచికలలో వ్యాసము లసంఖ్యాక ములుగా వెలువడెను. చరిత్రాత్మికపరిశోధనలు చక్కఁగా సాగెను. జాతీయభావము రంగరించి నూటిపోసిన యీ వాఙ్మయము చూచి ప్రభుత్వము కన్నుగుట్టెను. తిలక్ పండితుఁడు దొరతనముకంటిలో నలుసుగాఁ బరిణమించెను.

శివాజీవీరుని యుత్సవకార్యక్రమమునుగూర్చి కేసరిలోఁ జక్కఁగాఁ బ్రకటించిరి. పాటలుగాఁ బద్యములుగా వ్యాసములుగా మనోహరముగాఁ గానవచ్చు 'కేసరి' వ్రాతలు చూచినకొలది - దొరతనమువారి యొంటిలో జెట్టులు ప్రాఁకెను. అంతలో నా ప్రాంతములో నిర్దురు తెల్లవాండ్ర నెవ్వరో యేదో కారణమునఁ జంపివైచిరి. అది సాకుగాఁ గైకొని రాజద్రోహ మన్న నేరమి యారోపించి ప్రభుత్వము

తిలక్ పండితుని జైలులో వేసిరి. ఆ కేసులో స్వయముగా నాతఁడు వాదించను వీలులేదని కోర్టువారు - అంక్షవైచిరి. తిలకుపక్షమున వాదించను 'ఫూస్' - 'గార్డ్' - అను నిద్రఱు న్యాయవాదులు సిద్ధమైరి. కేసువిచారణ-అక్కడఁ గాదని కలకత్తాకు మార్చిరి. తిలకుపక్షమున న్యాయవాదులు చక్కఁగా వాదించిరి. నిజముగా హత్యయే బాలగంగా ధరుఁడు చేసియున్నచో - అతనిమీఁద హత్యాదోషమే యారోపింపవలెఁగాని రాజద్రోహమని పిలువనేల? రాజద్రోహమని పేరుపెట్టినపు డీ కేసు చెల్లరాదని వారి వాదన. పైగా - ఆ చంపెనన్న కేసు విచారింపవలసినది పూనా కోర్టువారుగాని, కలకత్తా హైకోర్టు కాదు. ఆ హత్య జరిగినదియు నచ్చటఁగాని యిచ్చటఁ గాదుగదా! ముద్దాయి సైత మచ్చటివాడే. ఈ కేసులో జ్యూరీలుకూడ మరాఠీ వచ్చినవారే కావలసియున్నది. అప్పుడే, వారికి వాదిప్రతి వాదుల వాదములు సుష్ఠుగా బోధపడును. సాక్షుల మాటలు చక్కఁగా నర్థమగును. ఈ విచారించు పెద్ద లకుఁగాని వీరికి నలహా లొనఁగు నభ్యులకుఁగాని మరాఠీ భాషలో నొక్క ముక్కయు రాదే! పైగా సాక్షులను బిలువరైరి. సాక్ష్యము లేకయే విచారణ ప్రారంభమాయె. ఇది న్యాయమా? విచారించువిధాన మిది యగునా? కేసరిలోని ప్రాతలవలన - ఈ దురంతము జరిగినదన్న మీ వాదవలెఁ బస లేదు. తిలకుపయి రాజద్రోహమని కేసు పెట్టిననాఁడు - అతని నెందులకు విడిచిపెట్టిరి? ఈ హత్యా ఘట్టములోఁ గుటలు జరిగినట్లులుగాని-వతన్నిమి త మొక

ప్రకాశికను సిద్ధపఱచినట్టులుగాని - ఒంటరిగా నేవేవియో మంతనములు సలిపినట్టులుగాని యాధారము లేవియు లేవు గదా! రవి యస్తమింపని యీ బ్రిటీషుసామ్రాజ్యములోఁ జెడరువాటుగా నే యిర్వురినో మువ్వరినో పొట్టను బెట్టుకొని స్వరాజ్యము సంపాదించవలెనని వారు భావించిరనుటలో నర్థమే లేదు. ఈ నేరమికిఁ దిలకుపండితుని సంబంధమే కానరాదు. కావున నియ్యది యాధారరహితమైన యభియోగమని- ఆ యిర్వురు న్యాయవాదు లుద్దండముగా వాదించితి.

కాని, రాజు తలఁచిన దెబ్బలకుఁ గొడువ లేదన్నట్టులు న్యాయమూర్తు లా కేసు నిలిపి- 'ఏన్జర్జము' కఠినకారాగార శిక్ష విధించిరి. దేశము నాలుగంచలనుండియు- తిలక్ మనీషి నిర్దోషి యని ప్రజలు ఘోషపెట్టిరి. ఎన్నో పత్రికలు పెద్ద పెట్టున - తిలక్ పండితుని నిర్దోషిత్యమును నిరాఘాటముగఁ జాటినవి. పిన్నలు పెద్దలు - నాయకులు మహానాయకులు - ఎందఁడెందఱో ముందునకు వచ్చి తిలక్ మనీషి దోషి కాదని వాదించిరి. కాని దొరతనమువారు వారివారిమాటలు లక్ష్యమే చేయలేదు. లండనులో - ప్రివీకౌన్సిల్ దాఁక - ఈ కేసు నడచినది. అచ్చటఁ బునర్విచారణ జరిగి - ఆ శిక్ష 'ఖాయ'మని తీర్పు సెప్పిరి. అవి విఠ్టోరియామహారాజు యేలుబడిలోని రోజులు. బాలగంగాధరుఁ డెంత పండితుఁడో- ఆయన శీలము వర్తనము నెట్టివో విదేశములో సైతము తెలిసిన విద్వాంసులు పెక్కురు కలరు. వారిలో ముఖ్యులైన 'మాక్స్ ముల్లర్ - సర్ విలియమ్ హార్టర్' మున్నగు విజ్ఞులు

జోక్యము తీసికొని మహారాజ్ఞుకి విన్నవించిరి. ఆమె వారి మాటలు పాటించి యా శిక్షను రద్దుకావించెను.

మహారాష్ట్రమున 1896లో - స్లెగువ్యాధి యుద్భవించి తీవ్రదశకు వచ్చెను. ప్రజారోగ్యముపట్ల - ప్రభుత్వము పట్టియుఁబట్టనట్లు ప్రవర్తించెను. ఎందఱో - ఆ వ్యాధికి గుఱియై దిక్కులేని పక్షులువోలె నెక్కడివా రక్కడ రాలిపోవసాగిరి. ఆ యాపదలో బాలగంగాధరుఁ డా రంగములో దూఁకి తన యద్వితీయప్రతిభను మతొకసారి దేశమునకుఁ జూపెను. ఇట్టి విపత్తులో మీరు మాపెడి యుపేక్ష యిట్టిదని ప్రభుత్వమున కితఁడు వ్రేలెత్తి చూపెను. తత్క్షణచర్యలు కావించి ప్రజల ప్రాణములు కాపాడవలెనని బిట్టుగా హెచ్చరించెను. నెత్తిని నోరు పెట్టుకొని దేశ మెల్లఁడలఁ జూపెను. దానివలన దొరతనము మేలుకొని తద్వ్యాధి నిర్మూలనమునకై గట్టిచర్యలు తీసికొనెను. అంతమాత్రాన బాలగంగాధరుఁడు సంతృప్తి చెందఁడాయె. తానుగూడ నడుము కట్టుకొని స్వయంసేవక దళములు నెలకొల్పి దేశములో వదలిపెట్టెను. ఆ దళములు రేయుంబవలు - ఊపిరి సలుపని కార్యక్రమముతో వ్యాధి గ్రస్తులకు సేవ చేసిరి. ఉచితవైద్యాలయములు స్థాపించిరి. ఆహారపదార్థములు చవుకగా నమ్మెడి దుకాణములు పెట్టించిరి. ఈ తీరుగ నెన్నోవిధముల - ఆ స్వయంసేవక దళములు - ఆ కష్టసమయములో నాదుకొని ప్రజాసేవ కావించెను.

వంగదేశము రెండుగాఁ జీల్చినపిదప 1908 లో

భారతజాతీయమహాసభలోఁ జీలికలు పుట్టెను. కర్జన్ దొర కావించిన మిత్రభేదమువలన బంగళములోనేగాక యావద్భారతములోను - అలజడి చెలరేఁగెను. కాంగ్రెసు పెద్దలలో - అతివాదులుగా మితవాదులుగాఁ జీలికలు వాలికలు వెలసెను. విద్యార్థులు పాఠశాలలు కళాశాలలు విడిచివైచిరి. కొంగ్రొత్తగా విద్యాపీఠములు స్థాపించిరి. దేశీయులు దేశ్యభాషలవంక నెగఁబడిరి. అగ్గలముగా దేశభక్తి నూటిపోసిరి. కీడులో మేలుగా - ప్రభుత్వము చేసిన వంగవిభజనము మూలమున యావదేశమున కొకింత లాభమే యొదవెను.

ఆ యెద్దడిలో నొక ప్రమాదము పుట్టెను. ముజఫర్ పూర్ లో - ఒక వంగదేశీయుఁ డావేశము వచ్చి బాంబు విసరెను. అక్కడ నున్నది తెల్లదొరలని వాని యాహ. కాని పాప మా దెబ్బకు నిద్ర తాంగ్లేయ యువతు లాహుతి యయిరి. ఆ దెబ్బతో నాంగ్లప్రభుత్వమునకు సివమెత్తి పోయెను. ఇంకేమున్నది? ఆ దొరతనమునకే గాదు; అంగ్లపత్రికలకు సైతము కావలసినంత మేత దొరకెను. ఇది మొదలు - ఒక్క యాంగ్లేయుఁ డీ దేశములో నీ తీరుగఁ జచ్చెనా దానికిఁ బ్రతీకారముగా నీ దేశములోఁ బది 'జీవములు' లేవవలెను. అని యీ ధోరణిలో నొక్క మొగి నాంగ్లపత్రికలు ఘోషించెను.

ఈ పత్రికల వార్తలకు బాలగంగాధరుఁడు కన్ను మని లేచెను. కేసరిలోఁ బూర్వాపరములు హేతువాదములో విమర్శించెను. బెంగాలువారు బాంబులు విసురుట మంచినపద్ధతి కాదు. ఆ మాటకు వచ్చిన - అది యొక

దొడ్డ నేరమియే. కాని, కీలకము విచారించినచో నీ ప్రజల యుద్రేకమునకుఁ గారకు లేవరు? ముమ్మాటికి - ఈ ప్రభుత్వమే. పుండుపయిఁ గారము చల్లినట్టులు - అసలే ప్రజల హృదయము గాయపడియుండఁగా - ఆంగ్లపత్రిక శ్రీ వ్రాతలు వ్రాయుట యొప్పుగునా? ఇప్పుడైన నిది తప్పుగాఁ దెలిసికొని దిద్దుకొనవచ్చును. మించిపోయినది లేదు. అని తెలకపండితుఁడు హెచ్చరిక చేసెను.

దానితో దొరతనమునకు గంగవెట్టు లేత్తెను. ఇఁక వీని వ్రాతలు పైఁపరాదని నిశ్చయమునకు వచ్చెను. బాంబాయిలో గంగాధరుఁడు మిత్రునియింట నిదురించుచుండఁగా నడురేయి యొక యధికారి వచ్చి 'అరెస్టు వారంటు' అందించెను. పత్రికాసంపాదకీయమే దాని కాధారమట. ఆ వచ్చిన యధికారితో నాతఁ డప్పుడే ప్రయాణమాయెను. ఆ ప్రయాణవేళ దారిలో గంగాధరుఁడు హాయిగా నిదురించెనట! అపురా వాని చిత్తస్థైర్యము! తన వ్రాతలు దొరతనమునకుఁ దప్పుగాఁ దోచునని యాతఁ డెఱుంగనే యెఱుంగును. ఇందులో వింత యేమున్నది?

తెలకుపయి రాజద్రోహమును నేరమి మోపిరి. విచారణ పెట్టిరి. ప్రభుత్వమునకు బాలగంగాధరుఁడు బద్ధవిరోధి యని తీర్పు చెప్పిరి. ఆతఁడు దోషి కాదని ప్రజలలో నొక్కటే ఘోష. ఆ మాటలు దొరతనమునకుఁ జెవికెక్కవు. ఆజేండ్లు కఠినశిక్ష విధించి 'మాండలే' జైలునకుఁ బంపిరి. ఏబదియేండ్ల వయస్సు మీఱిన యీ మహాపండితుఁడు మఱలఁ దమలో వచ్చి కలియునన్న నమ్మకము

ప్రజలలో లేకపోయె. కాని యా యాతేండ్లు కడచిపోయెను. బ్రహ్మాండమైన 'గీతారహస్య' మను మహాగ్రంథ మప్పుడే యాతఁడు వ్రాసెను. విడుదల జరిగినవెంటనే యావద్భారత ములోఁ గాఱుమేఘములు గ్రమ్మి ప్రజలలో నల్లడితల్లడి పుట్టెను. అనఁగా నయ్యది 1914వ సంవత్సరము. ఘోరమైన ప్రపంచ ప్రథమ మహాసంగ్రామము దాపరించిన దప్పుడే.

ఈ యాతేండ్లుగా బాలగంగాధరుఁడు దేశములోని రాజకీయములకు దూరమై పోయెను. అతివాదులయు మితవాదులయుఁ జీలికలచే - వాలికలచే కాంగ్రెసుపక్షము చిక్కి సగమై జవనత్వములు గోలుపోయెను. అప్పుడు సింగమువోలె గంగాధరుఁడు రంగములోనికి దూకి విశ్వ ప్రయత్నము చేసి కాంగ్రెసులో రెండుపక్షముల నేకము చేసెను. డాక్టరు - అనిబిసెంటు, ప్రారంభించిన 'హిందూలు' ఉద్యమములోఁ జేయి గలిపి పనిచేసెను. దేశములో నొకవిధమైన చైతన్యము రూపెత్తెను.

యుద్ధపు నెడ్డడిలో నీ దేశీయుల కేవేవియో యిత్తు మని ప్రభుత్వము బులిపించెను. త్రవ్వితలకెత్తెదమన్న యా ప్రభుత్వమే - ఆ యక్కఱ తీతినవెనుక మొండి చేయి చూపెను. ఆ ఘట్టములో గాంధీజీ ముందునకు వచ్చెను. ఆయన చూపిన సహాయనిరాకరణోద్యమమునకు - అప్పుడే ప్రారంభదశ. తెలకమనీషి గాంధీజీకన్న సుద్రేకము గల మానిసి. స్వాతంత్ర్యము 'నా జన్మ - హక్క'ని తొట్టి తొలుత నిర్భయముగాఁ జాటిన మేరుధీరుఁడు గంగాధరుఁడు. ధైర్యస్థైర్యములలో - ఆతని కాతఁడే సాటి. అట్టి వీరావ

తారమునకు గాంధీజీ చూపిన 'సహాయనిరాకరణము' చవి గొలుపదాయె. ఆ యేడు కాంగ్రెసుమహాసభకు బాల గంగాధరుఁ డధ్యక్షుఁడు కావలెనని ప్రజలలో నాందోళన బయలుదేఱెను. కాని యప్పటి పరిస్థితులనుబట్టి - ఆ యేడు లాలాజపతిరాయి - అధ్యక్షుఁడాయె. తన సర్వభారము గాంధీజీ భుజస్కంధములపయి నిలిపి యింక నీ దేశము నుద్ధరింపను జాలినవాఁడవు నీవే యన్నటు లాయన చూపిన సహాయనిరాకరణోద్యమము ప్రారంభదశలోనే బాలగంగాధరుఁడు పరమపదించెను.

ఒకప్పుడు తిలక్ పండితుని దుయ్యబట్టుచు విదేశ్యుఁ డొక్కఁడు గ్రంథ మొకఁడు వ్రాసి ప్రకటించెను. అతని పేరు 'సర్ వాలంటైను పి.రాల్'. అతఁడు గంగాధరునిమీఁద నెన్నెన్నియో యపవాదములు కల్పించి యతఁడు సహింసరాని క్షమింపరాని మహాదోషి యని దూషించెను. భారతదేశములో జరుగుచున్న సర్వదురంతములకు బాల గంగాధరుఁడే మూలమని దానిలోని పిండితార్థము. అభిమాన ధనుఁడగు తిలక్ మనీషి కా వ్రాతలు దుస్సహములయి దుర్భరములై హృదయములో గాయము చేసెను. ప్రివీకౌన్సిలులో న్యాయము దొరకునను భావముతో గంగాధరుఁ డా గ్రంథకర్తపయి - ఇంగ్లండులో దావా వేసెను. దావాలో స్వయముగ వాదించను బూని యా దేశము పోవుట కనుమతి కోరెను. ఎంతో యట్టహాసము చేసి ప్రభుత్వము చాల నాలస్యముగా - ప్రయాణమున కనుమతి యిచ్చెను. కాని, యావల నేమి తోఁచెనోగాని దానిని

గాదని రద్దుచేసెను. పైగా - కోర్టులో వాదించు న్యాయ వాదినిగూడ వా రంగీకరింపరైరి. ఈ దావావిషయమయి సీమలోఁ బెద్ద 'రగడ' జరిగెను. ఆంగ్లప్రభుత్వము బ్రదు కఁజేయు దీనిమీఁదనే యాధారపడినట్టులు వాదోపవాద ములు చెలరేఁగెను. జరుగవలసిన న్యాయము తెలక్ పండి తునకు జరుగకపోగా - ఆతఁడే కర్చులకయి మూఁడు లక్షల రూప్యము లా దొర కీయవలయునని తీర్పు సెప్పిరి. ఆ ఘట్ట ముతో బాలగంగాధరుఁ డార్థికముగాఁ బెద్ద డెబ్బ తినెను.

బాలగంగాధరుఁడు విదేశములకుఁ బోయినపుడు - దేశమునుగూర్చి చెప్పవలసినవి చెప్పును; చేయవలసిన ప్రచారము సేయును. భారతదేశవిద్యార్థు లా దేశములో విలాసముగాఁ గాలక్షేపము సేయుచు మాతృభూమినే మఱచి పోయి హాయిగా విహారము సలుపుట గంగాధరుఁడు గుఱు తించెను. దాని కారణము వగచి - ఆ యువకుల నొక్కచోఁ జేరించి మాతృదేశము దీనదశను గన్నులకుఁ గట్టినట్టులు వారికి బోధించును. అస్వతంత్రదేశములోఁ బుట్టి స్వదేశము స్వభాష మన్నింపనేరని యా కుఱులకు దేశభక్తి నూటిపోసి దివ్యమైన జ్ఞానము కలిగించును. ఆ విధముగా నాతఁడు చేసిన ప్రచారమువలన - ఆ దేశములోఁపైత మనేక సంఘము లేర్పడి భారతదేశమునకు స్వాతంత్ర్య మీయ వలెనని యాందోళన చేయసాగెను. దేశమును మఱచి దేశములోని సొమ్మును గవ్వలుగా గ్రచ్చలుగా విదేశములోఁ గర్చు సేయు కుఱుకాఱున కిట్టి కార్యక్రమము లేన్నో యాతఁడు నేర్చి వారికి వెలుఁగు చూపెడివాఁడు.

గంగాధరుఁ డహూరాత్రములు రాజకీయక్షేత్రములో మునిగినను విద్యావ్యాసంగము నేమాత్రము విడువనేరడు. తీటిక దొరకెనా దొరకిన పుస్తకము లన్నియుఁ జదువును. ఆపయి నేదో వ్రాసితీటును. కారాగారములో నున్న మూఁడు పర్యాయములలో ముచ్చటగా మూఁడు గ్రంథములు వ్రాసెను. వానిలో, మాండలే జైలులో వ్రాసిన 'గీతారహస్య' మపూర్వమైన యమూల్యమైన దొడ్డ గ్రంథము. బాల్యమునుండియు బాలగంగాధరుఁడు గీతాధ్యయనము చక్కగాఁ జేసెను. గీతోపదేశములు మహూత్కృష్టములని వాని గాఢవిశ్వాసము. హైందవములోఁ బ్రతివ్యక్తియు గీతను జదువవలెనని యాతఁ డాదేశించును. భగవద్గీత విలువ బాధముగాఁ దెలిసిన మహావిద్వాంసుఁడు. కావున-ఆతఁడు వ్రాసిన యా వ్యాఖ్య యట్టి మహూన్నతస్థితికి వచ్చెను. యావద్భారతములో - ఏ భాషలోను- అట్టి బృహద్గ్రంథము పుట్టియుండలేదు. ప్రపంచములో భగవద్గీతను మించిన మహాగ్రంథమే లేదని విజ్ఞుల భావము. అట్టి గ్రంథమున కాతఁడు జైలులో వ్రాసిన వ్యాఖ్యానమును దొరతనము కై వసముచేసికొనియె. అడిగినను - ఈయలేదు. ఆ వార్త విని ప్రజలు చింతాక్రాంతులైరి. వారి యుత్కంఠ తెలకపండితుఁడు గుర్తించి, ఓహూసోదరులారా, మీరేమియు విచారపడవలదు. నేను వ్రాసిన గీతావ్యాఖ్యానము వ్రాతప్రతిని విదేశ ప్రభుత్వము పశపఱుచుకొనవచ్చును. పోనీ-అంతేకదా వాండు సేయనేర్చినది! నా కడుపులో నున్న జ్ఞానమును వారేమైనఁ దీసికొని

దాచుకోగలరా? దోచుకోగలరా? ఆ వ్యాఖ్యాన మంతయు నాకుఁ గంతస్థమే. ఇదిగో మజలఁ గొలఁదిరోజు లలో దానిని జక్కఁగా వ్రాసి యిత్తునని పలికి యట్లే పూర్తిచేసి లోకమున కిచ్చెను.

ఆదిలో జైలులో వ్రాసినది, 'ఆర్యుల నాగరికత - వారి యావిర్భావము'. ఇది యనేక వ్యాసములు కూర్చిన చక్కని సంపుటి. ఆర్యసంస్కృతిని గూర్చి యిందు సమగ్ర ముగ వర్ణించెను. క్రీస్తునకు నాలుగువేలయేండ్లకు మున్నే గ్రీకులు - ఇండియాదేశీయు లొకే తెగకుఁ జెందినవారని సోపపత్తికముగా నిర్ణయించెను. ఇందలి విషయవైశద్యము - పాండితీప్రకర్ష - దూరదృష్టి - సునిశితవిమర్శనము గుర్తించి పాశ్చాత్యవిద్వాంసులు భాషాతత్వవేత్తలు పరమాశ్చర్య మందిరి. అమెరికాదేశీయు లత్యంతము స్లాఘించిరి. గణిత శాస్త్రములో - తిలక్ మనీషి లోతులు తడవిన పాండితిని గడించెను. జ్యోతిర్విజ్ఞాన మాతని సొత్తు. ఆర్యుల యావాస ప్రవాసములనుగూర్చి పాశ్చాత్యపండితులలో విభిన్నవాద ములు కలవు. బాలగంగాధరఁడు పదేండ్లుగాఁ బరిశ్రమించి పెక్కు గ్రంథములను జదివి వేదములను బఠించి 'వైదిక నిలయ' మన్న గ్రంథము వ్రాసెను. అందు - ఆర్యుల నివాస దేశము - ఉత్తరధ్రువమని ధ్రువపఱిచెను. ఈ గ్రంథము 1903 లో వెలువఱిచెను.

ఆ పెద్దవయస్సులో నిరంతరపరిశ్రమమువలన తిలక్ మహాశయుని యారోగ్యము క్షీణింపసాగెను. దానికి దోడుగా ఋణబాధయు నా పండితుని గ్రుంగఁదీసెను.

నీమలోని దావాకై యచ్చుకొన్న మూఁడులక్షల ఋణము-
ఎట్లు తీటునా యని యహూరాత్రము లోకటే యాందోళ-
నము. ఇది గుర్తించి మహారాష్ట్రప్రజ లా మూఁడు లక్షల
రూప్యములు ప్రోవుచేసి యా మహాశయున కిచ్చిరి. అతని
యటువదినాలవ జన్మదినోత్సవము జరుపవలెనని పూని
'కోల్బా'వారు వాని నాహ్వానించిరి. ఆ యుత్సవమునకుఁ
బోయి తిలక్ పండితుఁడు మఱి నచ్చుచుండఁగా దారిలోనే
జ్వరము తగిలెను. అది మిక్కిలి ప్రకోపించెను. ఉద్బంధులైన
వైద్యు లెందఁడఁడతో కంట వత్తిడికొని చికిత్సలు చేసిరి.
కాని ప్రయోజనము లేకపోయెను. నిమిషనిమిషము వ్యాధి
పెంపయి ప్రమాదపరిస్థితి దాపరించెను. ఎచ్చటివారచ్చట -
ఆ మహామహుని కారోగ్యము ప్రసాదింపుమని భగవంతుని
ప్రార్థించిరి. బంధువులు మిత్రులు - అనుచరులు - ఆపులు
నాయకులు మహానాయకులు నెందఁడఁడతో సర్వదేశము
నుండియు నాతని పజ్జకు వచ్చిరి. గాంధీజీసైత మా చివరి
గడియ వఱ కచ్చటనే మకాము పెట్టెను. 1920 జులై 31 వ
తేదిని - చతురంభోధిపరీతభూవలయమును శోక సాగరమున
ముంచి లోకమాన్యుఁడు దివంగతుఁడాయెను.

ఆ నాఁడు నడురేయికిఁ బోయిన యా దుర్వార్త
తెల్లవాఱకమునుపే యెల్లదేశములోఁ బొక్కెను. అది విని
నాలుగంచులనుండియు వచ్చిపడిన జనమున కంతులేదు. నేల
యీనినట్లు నింగి వర్షించినట్లు - ఇసుక వైచిన రాలని యా
జనములోఁ గంటఁ దడివెట్టని మానవుఁడే లేడు. పైగా -
అప్పుడు జోరున వర్షము. అది యొక లెక్కగాఁ గైకొనక -

ఆ వచ్చినజనము భక్తిప్రపత్తులతో నిస్తరంగజలధివోలె నిలిచిపోయెను. పూనానుండి బాంబాయికి - ప్రత్యేకముగా రైలు నడపిరి.

సరిగా - ఆ దినముననే, అసహాయోద్యమము ప్రారంభింపవలెనని యంతకు మున్ను గాంధీజీ సంకల్పించుకొని యుండెను. లోకమాన్యుని యస్తమయమువలన నాటి కా యత్నము కట్టిపెట్టెను. బాంబాయిలో - అద్భుతమైన 'హక్-తాళ్' జరిగెను. ఎవరివనులు వారు కట్టివైచిరి. బంధువులందఱు వచ్చినపిదప భౌతికదేహమును బహిరంగముగా సమున్నతప్రదేశమున నుంచిరి. అందఱు వచ్చి యా చివరి దశలో - ఆ దేహమును దర్శించిరి.

దహనసంస్కారమునకై - ఆ భౌతికదేహము నూరేఁగింపుగాఁ దీసికొనుపోవు దృశ్య మిట్టి దట్టదని వర్ణింపలేము. గాంధీజీ - మోకతాలీ - సరళాదేవి - లజపతిరాయి మున్నగు మహానాయకులు ముందు నడువఁగా విచారవదనులై శోకమయమూర్తులై యెల్లవారు శ్మశానముదాఁక వెళ్లిరి. బాంబాయిలో వెనుక, దిగ్గంతులైన దాదాబాయినారోజి - ఫిరోజీషా మెహతాల యంత్యక్రియల సమయములో సైత మంత జనము లేరని చెప్పుకొనిరి. వచ్చినవారిలోఁ బెక్కుమంది రూపాయలే విరఁజిమ్మిరి. పుష్పవర్షములు కురిసిరి. చిత్తిప్ర - పద్మాసనములో - తిలక్ పండితుని దివ్యదేహమును గూరుచుండుఁజెట్టిరి. శాస్త్రీయముగ సర్వసంస్కారము జరిగెను. గాంధీజీ - లజపతిరాయి, ఆ దివ్యమూర్తినిగూర్చి ముషన్యసించిరి.

యావద్భారతములో - ఆ ఘోరవార్త విన్న వెంటనే సంతాపసభలు జరిగెను. ఒక వారము వారముగా వార్తా పత్రిక లన్నింట నీ వార్తలే నిండిపోయెను. పూనాపట్టణములో - పాఠశాలలు కళాశాలలు మూసివైచిరి.

ఇంతవట్టు - యావద్భారతములో జన్మించిన మహా నాయకు లందఱిలోను బాలగంగాధరుడే మహావిద్వాంసుడు. ప్రపంచవిద్యావేత్తలలో నొకడనియుఁ జెప్పవచ్చును. ఒక్క గాంధీజీ తక్క - అంతగాఁ బ్రజల విశ్వాసము చూపఁ గొన్న మహానాయకుఁడు మనదేశములో మఱొకఁడు లేఁడు. ఆతఁ డెంతటి విద్యావంతుఁడో యంతటి దేశ భక్తుఁడు. మహానాయకున కుండవలసిన సర్వలక్షణము లా మూర్తిలో నిండియుండును. వింద్రజాలికుని శక్తివోత నాతని ప్రతిభ ప్రజలలో మిక్కిలిగాఁ బనిచేయును. ఆతని లోని సర్వలక్షణములను గుర్తించి సర్వప్రజ లాతనిలోక మాన్యుడ'ని సంభావించిరి. ధైర్యసైర్యములలో-ఆ వ్యక్తిని బోలు నాయకులు మనకు లేరు. సామాన్య ప్రజలలోఁ జొచ్చుకొనిపోయి వారి యభిరుచులు గుర్తించి యక్కఱలు తీర్చుటలో మిక్కిలి యుత్సాహము చూపు మహానాయకుఁ డతఁడు. సాహసము - కార్యదీక్ష చక్కఁగాఁ బ్రజలకు నూటిపోసిన మహాఘటికుఁ డతఁడు. పదియేండ్లుగాఁ గారాగారములో నవసి యుండవలసివచ్చినను భయమన్న మాటయే దగ్గఱకు రాని మహామనీషి యాతఁడు. కాంగ్రెసు సంస్థలో నాతని ప్రభావ మద్వితీయమై వెలసెను. పూర్వశకములో యావజ్జీవితము కష్టపరంపరలలోఁ గడపిన కర్మయోగి.

లోకమాన్యుఁ డొక్కఁడే.

కేవలము విద్యార్థులు నేర్వవలసిన విశేషము లాతని జీవితములో నెన్నో యున్నవి. అతఁ డయిదురూప్యముల జీతములోఁ బనిచేసిన రోజులు కలవు. గణితశాస్త్రములో సంస్కృతసాహిత్యములో గురువు లేకయే స్వయముగాఁ బాండితి గడించెను. విద్యాత్పష్టలో - అచ్చముగాఁ దండ్రి చాలే వచ్చెను. పాశ్చాత్యనాగరికతకై యందఱు పరవళ్లు త్రొక్కు నా రోజులలోపైతము సనాతనసిద్ధాంతములపట్ల నగ్గలమైన భక్తిప్రపత్తు లా వ్యక్తికిఁ గలవు. దేశచరిత్ర యెఱిఁగి దేశభక్తి కుదిరి నిచ్చులు దేశమును బ్రేమింపవలెనని యాతఁ డహూరాత్రములు నూటిపోసెను. అట్టి మహామహుఁడు లోకమాన్యుఁడు మహారాష్ట్రమునకే గాదు - యావద్భారతమునకును మకుటము లేని మహారా జగుటలో వింత యేమున్నది ?

శ్రీ లాలా లజపతిరాయి

భువ్యమైన యీ భరతఖండమునకు - పాంచాలరాష్ట్రము ప్రధానద్వారమువంటిది. ఔత్తవంతములైన దేశములలో- పాంచాలము ముమ్మొదటిది. ఆ ప్రాంతములోని రాజకీయము మాట యెత్తినపుడు లాలా లజపతిరాయి జ్ఞప్తికి వచ్చి తీటును. అతని పేరు స్మరించి నపుడు 'పాంచాలకేసరి' బిరుదము తలవనితలంపుగ నోటికి రావలసినదే. సాంఘికముగా రాజకీయముగా-పంజాబు పరగణా-ఒక మహాన్నతదశకు వచ్చిన దన్నచో దానికి బ్రధానకారణము లాలా లజపతిరాయి.

పంజాబులోఁ బేరుగన్న వైశ్యకుటుంబములో లాలాజీ పుట్టెను. అతని పితామహుఁడు లూథియానా మండలములో 'కరణీకము' చేసెను. లాలాజీ తండ్రిపేరు రాధాకృష్ణ. అతఁడు విద్యాఘట్టములో మంచిపేరు గడించినదిట్ట. బాల్యములోనే యాతనికిఁ బ్రభుత్వ ముచితవిద్యార్థివేతన మొసంగి గౌరవించెను. ప్రతికక్ష్యలోను బ్రథముఁడనిపించుకొనుటయే గాదు; 'నార్సల్' పరీక్షలో-పంజాబుమొత్తమున సర్వప్రథ

ముఁడుగా నుత్తీర్ణుడాయెను. ఆవల నాతఁ డధ్యాపకవృత్తి నవలంబించెను. ఉదారమైన భావములలో నుత్తమమైన నడవడికలో రాధాకృష్ణ సర్వోత్తముఁడు. సారస్వతములో నాతని కున్న యభిరుచి యనన్యసామాన్యము. ఉర్దూ భాషలో మంచి కవనము సెప్పనేర్చెను.

అట్టి విద్యావంతుని కడుపున లజపతిరాయి యుద్భవిం చెను. అతఁడు 1835 జనవరి 28 వ తేదిని - ఫిరోజ్ పూర్ జిల్లా 'థోడి' గ్రామములో మాతామహుని యింటఁ బుట్టెను. ఆ తండ్రి కాతఁడే మొదటి మగ సంతతి. సమయములో నక్షరాభ్యాసము చేయించిరి. చదువులోఁ జక్కఁగాఁ గుఱువాఁ డెనుగుచుండెను. తండ్రి, యుద్యోగి యగుట వలనఁ దనయుఁడు వానివెంట నూరూరఁ దిరుగవలసివచ్చెను. లూథియానా - అంబాలా హైస్కూళ్ళల్లోఁ గొన్నాళ్ళు చదివి యాతఁ డావల 1880లో కలకత్తా విశ్వవిద్యాలయము వారి 'ప్రవేశపరీక్ష'లో నుత్తీర్ణుడయ్యెను. అప్పుడు లాహూరు వెళ్ళి - ఉచితవిద్యార్థివేతనము సంపాదించి ప్రభుత్వకళాశాలలో - ఇంటర్మీడియట్లోఁ జేరెను. రెండవయేటఁ దండ్రి గారి ప్రోత్సాహముచే నది మానుకొని సామాన్యమైన ప్రిడరీపరీక్షకుఁ గట్టి దానిలో నెగ్గెను.

లజపతిరాయి, తల్లిదండ్రుల కుద్దియైన బిడ్డ. కుశాగ్ర బుదియగు నాతని నెన్నఁడును దల్లిదండ్రులు దండించి యెఱుఁగరు. ప్రవర్తనలో సైత మాతని నెవ్వరు వ్రేలుపెట్టి చూపవలసిన పనిలేదు. ఆతని తల్లియుఁ దండ్రివలె మంచి గుణ వంతురాలు. ఆమె శీలము - సౌజన్యము - దయాదాక్షిణ్య

ములు శ్లాఘనీయములు. మాతృదేవీ ప్రతిభ తనవయి నెంతో పనిచేసినట్లు లాలాజీయే చెప్పుకొనెను. తన సంస్కారమున కంతకు - ఆమెయే మూలమని యాతని విశ్వాసము. ఒకసారి యాతఁ డిట్లు వ్రాసెను:—

‘మా యమ్మకు నీ జన్మములో నే నెంతో ఋణపడి యున్నాను. అతిథిసేవ - బౌదార్యము - దానధర్మములను గూర్చి యామె నిచ్చులు నాకు బోధించిన బోధలు నేటికిని నా చెవులలో మాటుమ్రోగుచున్నవి. ఎవ్వఁడైన జోస్యుఁడు వచ్చి మీవాఁడు పెద్దవాఁడైనపిదప మహాదాత యగునని యొక్క ముక్క చెప్పినఁ జాలు; పట్టరాని సంతోషముతో నుబ్బిపోవు తత్త్వము - ఆమెది. దినచర్యలలో నాకు ముఖ్యముగా నిత్యము బోధించు సూత్రములలో, అనాధరక్షణము - అతిథిపూజ ముమ్మొదటివి. ఎన్నఁడు నామె లాఁతి వారిని నిందించి యెఱుఁగదు. కాని యామెకు ‘స్వాభిమానము’ జాస్తి. ఎవ్వరైన నిష్కారణముగా నొక్క మాట యన్నచో బొత్తిగా సహింపనేరని స్వభావము. మాటకు మాట యనవలసినదే. ఆ మాటలోను గఱకుపాలు కావలసి నంత. ఆమె యిట్టిదయ్య నా కొసంగిన శిక్ష యత్యద్భుతమని చెప్పవలెను. ఇంక మా తండ్రి విషయమయి చెప్పనేల! ధర్మదీక్షలో - పరమతసహనములో - పాండితీప్రవర్ణములో - దేశసేవలో - ఆయన నేర్పిన ముక్కలు నాకు వేదవాక్కులు. నాలో నేదైన విశిష్టత రవ్వంతేని యున్నచో - అది యంతయు నాయన భిక్షయే; ఆయన చలువయే. ఆ తల్లిదండ్రుల ఋణము నీ జన్మములో దీర్పలేను.’

లాలాజీ వ్యక్తిగతమైన విశిష్టతకు 'సర్ సయ్యద్ - అహమ్మద్' సైతము కొంత కారణమనవచ్చును. ఆతఁ డా రోజులలో నొక గొప్ప ఉర్దూపత్రికకు సంపాదకుఁడు. దేశ భక్తి నగ్గలముగాఁ బ్రబోధించు నా 'పత్రిక' లోని గంభీర వ్యాసము లెన్నో లజపతిరాయని జక్కఁగా నాకర్షించినవి. తండ్రివెంటఁ దిరుగుచుఁ జదువుకొనుచున్న యా బాల్యదశ లోనే వార్తాపత్రికలు చదువుట-పాఠశాలలో నేవో సభలు చేయుట - ఉపన్యాసము లిచ్చుట యాతని కభ్యాసమై పోయెను. హిందూముస్లిముల మైత్రినిగూర్చి సయ్యద్ - అహమ్మద్, ఒకప్పుడు చక్కఁగాఁ బ్రోత్సహించుచుఁ బ్రబోధించెను. ఆ యిరువురు నాకు రెండుకన్నులని వర్ణించిన రోజులు కలవు. ఆతఁడే యావల బుద్ధి పెడతలఁబట్టి జాతీయ విచ్ఛిత్తికి హేతువైన భేదభావమును నూటిపోసెను. ఆ వ్రాతలు పెనుభూతములై దేశములోఁ గల్లోలము రేఁపెను. అవి యొక జాటుగా సాగి యెల్లయెడల వెల్లువయై యఖండమైన యీ భరతఖండమును రెండుగాఁ జీల్చివైచెను. ఈ విషభీజమును - ఆ నాఁడే లజపతిరాయ పసిపట్టెను. ముమ్మొదట మహమ్మద్ సయ్యద్ వ్యాసములకు లాలాజీ యెంత విలువ యిచ్చెనో యావల వాని నంతకు మిక్కిలిగా ఖండనమండనములచేఁ జీల్చి చెండాడెను. మతద్వేషమును బాధముగాఁ బ్రకోపింపఁజేసిన - యా పిచ్చివ్రాతలకుఁ గృత్య విచారణ చేసి సమాధానము చెప్పుటలో లజపతిరాయ మొనగాఁడై ముందునకు వచ్చెను.

సామాజికముగా సార్వజనిక సేవాభావముగా లాలాజీ,

దొడ్డవాఁ డగుటకు ముఖ్యకారణము - ఒకానొక మహానుభావుఁ డనుట మనము మఱచిపోరాదు. ఆయన పేరు దయానందసరస్వతి. పాశ్చాత్యవిద్యతోపాటు--ఈ గడ్డలో సంక్రమించిన - అనార్యసంప్రదాయములను విపరీతసిద్ధాంతములను నిరోధింపవలెనని దయానందులు తలపెట్టిరి. విధ్వంసకశక్తులు వీరవిహార మొనర్చుచు హిందూసంఘమును హిందూసంస్కృతిని గూఁకటివేళ్ళతోఁ బెకలింప నువ్విఘ్నలూరుచు నట్టహాసము సేయు నారోజులలో - ఆ మహర్షి 'ఆర్యసమాజమును' స్థాపించి హైందవజాతిని గాపాడెను; సనాతనధర్మము నుద్ధరించెను. వేదప్రామాణ్య మంగీకరించుచు సంఘసంస్కరణకు నడ్డు తగులని - ఒకానొక గొప్ప జాతీయోద్యమమై - ఆర్యసమాజము నర్థిలెను. ఆ మహర్షి ప్రబోధములు లాలాజీని ట్టటిలో నాఁకట్టివైచెను.

పంజాబులో దయానందుల ప్రచారము ముమ్మరముగా సాగుచున్నరోజులు. నిద్రాణదశలో నాదమఱచి యున్న హైందవము నెమ్మదిగా మేలుకొనుచుండెను. ఆర్యసమాజకార్యకర్తలు జేశములో నాలుగంచుల కెగఁబ్రాకి కేవలము మూఢాచారపరాయణులగు హైందవులకు శాస్త్రార్థములు విప్పిచెప్పుచు సత్యమును బోధింపఁజొచ్చిరి. ఆదశలో లాలా లజపతిరాయి యిర్వురు మిత్రులను వెంటవైచుకొని - ఆర్యసమాజములోఁ జేరెను. ఆ యిర్వురును సామాన్యులు కారు. వారి ప్రభావము లాలాజీ జీవితములో లెస్సగా - ప్రతిబింబించి యుండును. ఒకరు గురుదత్త విద్వాన్; ఇంకొకరు లాలా హంసరాజ్. ఆ మువ్వరు

ముమ్మూర్తులువోలే గలసి మెలసి-ఆర్యసమాజములోఁ జేరి చేసిన దేశసేవ యింతయని చెప్పలేము. అది యొక పెద్ద గ్రంథమే యగును. దయానందులు పోయినపుడు లాహోరులోఁ బ్రజలందఱు శోకములో మునిగిపోయిరి. అప్పుడు సంతాపసభలో లాలాజీ యిచ్చిన మహాపన్యాసము చరిత్రాత్మకఘట్టమై శ్రోతల నుజ్జూత లూగించెను.

లాలాజీ మంచి పట్టుదల గల మానిసి. విద్యార్థిదశలోనే - ఆర్యసమాజములోఁ జేరి దేశసేవలో మునిగి పోవుటఁజేసి చదువుసంధ్యలకు స్వస్తి చెప్పవలసి వచ్చెను. చేతికి వచ్చిన స్లిడర్ పట్టాతో స్తిమితపడి 'హిస్సారు' పట్టణములో న్యాయవాదిగాఁ గుదిచెను. అతఁడు యోగ్యుఁడు ప్రతిభావంతుఁడు నగుటచే న్యాయవాదివృత్తిలోఁ జక్కఁగా రాణించెను. ఆ ప్రాంతములోఁ బెద్ద వకీలుగాఁ బేరుపొందెను. టక్కుటమారములు నిండిన 'కేసుల' నెన్నఁడు పట్టియెఱుంగఁడు. పీడితప్రజల పక్షమున వాదించుటయే యాతఁడు నేర్చిన విద్య. దిక్కుదెస లేనివారివంక మ్రొక్కుటయే యాతని జీవితపరాయణము. అందువలన దేశములో నాతఁ డపారకీర్తిధనము నముపార్జించెను.

సార్వజనిక కార్యములలోఁ బాల్గొనుచు నందఱకుఁ దలలో నాలుకయై మెలగనేర్చెను. అతఁ డా చొటవచే నా పట్టణములో - ఆర్యసమాజము నెలకొల్పెను. మొదటగా నాతఁడే యా సంస్థకుఁ బదునేనువందల రూప్యములు దానమిచ్చెను. అతని మహాదార్యమువలన - ఆ సంస్థలోఁ బ్రజలకు మఱిత భక్తిశ్రద్ధలు పుట్టుకొని వచ్చెను. లాలాజీ

యింటనే వారమువారము నియమముగా సభలు - సమావేశములు జరుగుచుండును. ఆర్యసమాజముతోపాటు సంస్కృత విద్యాలయ మొకటి స్థాపించెను. 'హిస్సారు' మునిసిపాలిటీకి జీతనాతములు లేని హోదాలో - కార్యదర్శిగా నాతఁడు నియమితుఁ డాయె. ఆ మూఁడేండ్లలో లాలాజీ చేసిన మంచి పనులు చూపిన చాకచక్యమునుగూర్చి ప్రభుత్వమే యెంతో మెచ్చుకొనెను. ఆ తీరుగ నాతఁడు స్థానికస్వపరిపాలనా కార్యక్రమములో సంపూర్ణమైన యనుభవమును సంపాదించెను.

లాలాజీ, హిస్సారులో మకాము పెట్టినను దఱచుగా లాహూరు పోవుచుండును. అచ్చట సభలలో - సమావేశములలోఁ జక్కఁగాఁ బాల్గొని - ఆర్యసమాజమున కుద్దీప్తి కూర్చుచుండును. మిత్తులైన గురుదత్త - హంసరాజులతోఁ గలిసి లాహూరులోఁ గళాశాల నొకటి స్థాపించెను. దాని పేరు, దయానంద - ఆంగ్లో వేద కళాశాల. పంజాబులో దానికి నేటికి నద్వితీయమైన ప్రతిష్ఠ యున్నది. దయానందుల యాదర్శముల కనుకూలముగా - సంస్థాపకుల సంకల్పమున కుద్దిగా నేటికిని విద్యాప్రచార మచ్చట సాగుచునే యున్నది. యమ్. ఏ వఱకు దానిలోఁ జదువు చెప్పెదరు. అందు హిందీ - సంస్కృతభాషల కెంతో ప్రాముఖ్య మున్నది. పైగా - పారిశ్రామికవిద్యకు సైతము మిక్కిలి ప్రోత్సాహము కలదు. ఇప్పటికి నయ్యది పంజాబులోఁ బ్రథమశ్రేణిలో లెక్కకు వచ్చు కళాశాలయే యగుటకు సంస్థాపకుల సంకల్ప శుద్ధియే కారణ మనవచ్చును.

ఆ కళాశాల స్థాపించినది మొదలు లాలాజీకిఁ దీక్షికయే లేదు. దాని 'బాధ్యత' సర్వము - ఆతని భుజస్కంధములపయి నిలిచిపోయెను. ధనముతోనమై యూరూరఁ దిరుగవలసి వచ్చెను. నిర్వాహకముగా నొక 'కమిటీ'ని నెలకొలిపిరి. దానిలో లాలాజీయే ముఖ్యుడై యొక ప్రణాళిక నేర్పజేసెను. కళాశాలకై వకీలుపని కట్టిపెట్టి నిరంతర మూఁపిరి సలుపని కార్యక్రమముతోఁ బెద్దపెద్ద పట్టణములకుఁ బోయి యుపన్యాసము లిచ్చును; కర్తవ్యము బోధించును. ఆతని మాటలకు ముగ్ధులయి - ఆ సంస్థలో ననురాగము పుట్టి యెందఁడెందఁతో దానికి ధనము క్రమ్మరించిరి. దేశములోఁ దిరిగి యీతీరుగ జవనత్త్వములు ధారవోయుటచే నారోగ్యము సన్నగిల్లి యాతఁడు హిస్సారు రావలసివచ్చెను.

లాలాజీ హిస్సారులో నుండుటకన్న రాజధానీనగరమైన లాహూరులో నుండుటయే దేశమునకు మేలని మిత్రులు గురుదత్తప్రభృతులు భావించిరి. వారి బవంతముచే నాతఁడు లాహూరులో నివాసము పెట్టెను. అక్కడ-చీఫ్ కోర్టులో న్యాయవాదులలో-ప్రథమశ్రేణిలో-ప్రముఖస్థానము పడసెను. దానితోఁ దృప్తి పడక ప్రజాహితకార్యములలో రేయుంబవలు పాల్గొనుచుండును. ఆర్యసమాజకార్యక్రమములో బద్ధశ్రద్ధ చూపును. ఆ సమాజమున కెంతో ధన మావశ్యకమాయె. అహూరాత్రము లా ధనము ప్రోవుచేసి యా సంస్థలో నడపెడి కార్యకలాపములన్నింటిని జక్కఁగాఁ గొనసాగించుటయే లాలాజీ దినచర్య. ఆర్యసమాజమువారు దయానందకళాశాలనేగాక పంజాబులో నొక యున్నతపాఠ

శాలనుగూడ నెలకొల్పిరి. ఫిరోజ్‌షాపూరులో - అనాథశరణాలయము స్థాపించిరి. ఇంకొకచోట - కన్యాపాఠశాల నేర్పఱచిరి. ఇటు లెన్నో సంస్థలను - ఆర్యసమాజముపేర స్థాపించి వానికి వలసిన ధనమును దెచ్చియిచ్చుటకే లాలాజీ యావజ్జీవితము ధారవోసెను.

ఆవల-ఆర్యసమాజములో రెండు తెగ లేర్పడెను. ఒక తెగవారు కేవలము గురుకులమువారు. వారి యాదర్శమచ్చముగా వైదికోద్ధరణము; బ్రహ్మచర్యవిలసితమైన మత ప్రచారమును. రెండవవారు సంఘసంస్కర్తలు. ఆధునిక పాశ్చాత్యవిజ్ఞానమూలకమైన సంఘోద్ధరణమే వీరి యాదర్శము. ఈ యుభయాదర్శముల పక్షమున నాధ్వర్యవము వహించి పని చేసిన మహామహులిర్వురును మనకుఁ బూజ్యులే. ఒకరు శ్రద్ధానందస్వామి; మఱొకరు లాలా లజపతిరాయు.

దయానందకళాశాలకు హంసరాజ్ - లజపతిరాయు లిర్వురు ప్రాణమువంటివారు. మొదటివ్యక్తి - ఆ కళాశాలలో జీతనాతములు తీసికొనని ప్రధానాచార్యుఁడు. లాలాజీ - ఆతేఁడ్లు, ఉపాధ్యక్షుఁడుగా నొక్క 'పుష్కరము' మంత్రిగాఁ బనిచేసెను. పైగా-అప్పుడప్పుడు, ఐతిహాసికాధ్యాపకుఁడుగా జీత మాసింపక యే సేవ చేసెను. న్యాయవాదివృత్తి కంత రాయము సంభవించినను వెనుకంజ వేయక కళాశాలా వ్యయమునకై యాతఁడు స్వయముగ నెంతో ధనమిచ్చెను. ప్రభుత్వసహాయ మాశింపక ప్రజలే స్వయముగా నీ సంస్థను గాపాడుకోవలెనని యాతని పట్టుదల. ఆ సహాయమే మనము కోరితిమా విద్యావిషయములో దొరతనము జోక్యము

దొడ్డదే మన స్వాతంత్ర్యమును జంపివేయునని యాతని భావము.

లాలాజీ, జలంధరులో మఱొక సంస్కృతకళాశాలను నిర్వహించుటలోఁ బెత్తనము వహించెను. విద్యావిషయ కములైన యాతని కార్యకలాపములు ప్రభుత్వముపైతము మెచ్చుకొనెను. ఒకసారి కర్జన్ ప్రభువు విద్యావిషయమై సమగ్రముగాఁ బరిశీలించవలెనని యొక 'కమిటీని' నియమించెను. ఆ కమిటీ-సభ్యులు లాలాజీతోఁ బ్రస్తావించి యెన్నో విషయములు సేకరించుకొనిరి. తాను జెప్పినది యాచరణలోఁ జూపు స్వభావము వానిది కావున వారివీరి ధనము ప్రోవు సేయుటయే గాక, తానుగూడ విద్యాసంస్థ కొకతూరి యేఁబదివేల రూప్యములు విరాళముగా నిచ్చెను. అది రెండేండ్లు కోర్టులో గడించిన గడన.

ఉత్తరభారతములో 1896 - 97 సంవత్సరములలోఁ బెద్ద కాటకము దాపరించెను. అప్పు డాఁకటిమంటలకుఁ దాళఁజాలక నకనకలాడు పొట్టలు చేతఁబట్టుకొని వేలకొలది కుటుంబములు దేశములోఁ దిరుగఁజొచ్చెను. దిక్కు మ్రొక్కు లేని పిల్లలు సేయు నాక్రందనములకు లెక్క లేదు. ఆ దీనదశి కన్నులారఁ జూచి లాలాజీ యెంతో దుఃఖపడెను. పదపది గుండ్ల దిట్టప్రచేసికొని టౌమనివారణసంఘములు స్థాపించి రంగములో దూఁకెను. అనాథశిశుపోషణాలయము లేన్నో నెలకొల్పెను. కఱుపునకు గుఱియైనవారెందఱో మందలుమందలుగా మ్రందవలసిన యా యాపదలో - ఆతఁడు చేసిన సదుపాయములవలన హాయిగా బ్రదికిరి. ఆ

దెబ్బలో దేశము నాలుగేండ్లుగా నవసిపోయెను. అన్నేండ్లు - ఆతఁడు దేశముకోసమై పడ్డపాట్లు చెప్పఁదరము గాదు. ఆ యాపదలో మఱొక 'రోకటిపోటు' దావరించెను. దిక్కు లేక దీనవదనులైన హైందవబాలుర నెందఱిలో యదే యదనులో క్రైస్తవ - మిషనరీలు క్రైస్తవమతములోఁ గలుపు కొనసాగిరి. ఆపదలో నాదుకొందురన్న సాకుతో నెందఱో యభాగ్యు లీ పన్నుగడలోఁ బడిపోవఁ జొచ్చిరి. పైగా - ప్రభుత్వమే యా బిడ్డలను బట్టితెచ్చి మిషనరీల కప్పగించు దుర్గతియు దొరలెను. ఈ 'ఘోరకలికి' లాలాజీ దద్దరిల్లెను. పాంచాలకేసరి యని పేరుమోసిన లజపతిరాయి, నిండు పౌరుషముతో రంగములో దూఁకి ప్రచారమునకు దిగెను. అనాథుల నాదరింపని మన బ్రదు కెందులకని హైందవులను మందలించెను. క్రైస్తవుల చేతలు ప్రేరేత్తి చూపెను. విదేశ ప్రభుత్వము సాగించు పాఠీకభావమును వెలిబుచ్చెను. హూరాహూరిగఁ జేయు నీ ప్రచారము మూలమున హైందవజాతి మేలుకొనెను. ఎక్కడివా రక్కడ నడుములు బిగియఁగట్టిరి. ఇమ్ముగా సొమ్ము క్రమమొందిరి. ఆహారపదార్థములు ప్రోవుచేసిరి. దీనజనశరణాలయము లుద్ధరించిరి. వేల తరబడిగా మతము మాఱిపోవనున్న హైందవబాలుర కండ దండలు దక్కెను. ఆ దశలో - ఆర్యసమాజమువారు చేసిన సేవ యపారమని చెప్పవచ్చును. లాలాజీ నిరంతరకృషివలన - ఆర్యసమాజమువారి యాధ్వర్యవములో హైందవసంఘ ముద్ధరింపఁబడెను. పంజాబులో రాజస్థానములో - అనాథ శరణాలయ లనేకములు స్థాపించిరి. దిక్కులేని పిల్లల

కక్కడఁ జక్కఁగాఁ బ్రదువుతెరువులు చూపిరి. కేవలము పంజాబులో నొక్క శరణాలయములోనే పదునెనిమిది వందల మంది బాలురు - ఉండెడివారట. ఫిరోజ్ పూరు శరణాలయములో లాలాజీదే పెత్తనము. తన సోదరిపేర నొక భవనము కట్టించి యా శరణాలయమున కిచ్చివేసెను. ఈ తీరుగఁ గలవుకాటకములలో - ఆర్యసమాజకార్యకర్తలను దేశములోఁ ద్రిప్పి యాతఁడు చేసిన దేశసేవను యావద్భారత మగ్గించెను. ఈ ఘట్టములో - ప్రభుత్వమే - ఆతని సలహాలకై యెదురుచూచిన రోజులు కలవు.

1905 లో - పంజాబురాష్ట్రములో నాకస్మికముగా భూకంపము సంభవించెను. కొన్ని ప్రాంతము లా యుద్ధవడికి సాంతముగా గుఱియయ్యె. ఎందఱో మ్రందిరి. ఎంతో నష్టమాయె. కష్టముల కంతు లేదు. ఆ దశలో లాలాజీ రేయంబవలు కృషిచేసెను. స్వయంసేవకులను వెంటవేసి కొని బీతుగొలుపు - ఆ ప్రాంతములకుఁ బోయి మట్టిలోఁ గూరుకొన్న జీవుల నుద్ధరించెను. ఆపదలో నున్నవారి నాదుకొనెను. అప్పటికిఁ బ్రభుత్వసహాయము రానేలేదు. ఇట్లే - ఖిరిసా - బీహారు - మధ్యపరగణాలలో వచ్చిపడిన మహాపదలో సైతము లక్షలకొలఁది వ్యక్తులను లాలాజీ రక్షించెను.

హైందవజాతిలో నున్న దోషములలో దొడ్డదోషము - అస్పృశ్యత. మానవునకు మానవునకు భేదభావము కల్పించి యెంతో పాతకము కట్టుకొనుటయే గాక సంఘమునకుఁ గూడఁ బెద్ద నష్టము తెచ్చిపెట్టిరి. ఈ రహస్యము మూలముట్టుగా గుర్తించినవారిలో గాంధీజీ ముఖ్యుడని లోక

మెఱుంగును. ఆయన చలువవలననే హరిజనోద్యమము నేడు శాఖోపశాఖలుగా దేశములో నెగ్రాజాకి సత్ఫలిత మిచ్చినది. ఈ 'సమస్యను' లాలాజీసైత మెన్నఁదో గ్రహించెను. వేరుప్రవృత్తవంటి యంటరానితనమును గెంటివేయక హైందవజాతికి నున్నతస్థాయి కలిగింపలేమని యాతఁడు భావించెను. హిందూధర్మము నుద్ధరింపవలెనన్న - ఆ సంఘములో నొక భాగమైన - ఆ జాతి నుద్ధరింపవలెను. సంఘముకూడ నొక వ్యక్తివంటిది. అవయవములలో నొక దానికి దెబ్బ తగిలెనేని దేశమున కంతకు బాధయేగదా! వట్టిమాటలు చెప్పి రిక్తహస్తములు చూపినచో - ఈ యత్యాచారము రూపుమాయదు. మొదలంటఁ బెకలింపవలెనన్న - పరోపదేశ పాండిత్యము గాక, ఆచరణములో ధైర్యము సూపవలెను. ఆ ధైర్యము సూపినవారిలో లాలాజీ మొదటివాఁడు.

1912 లోనే లాలాజీ, అస్పృశ్యుల సమావేశములెన్నో చోట్ల నేర్పజెచెను. అస్పృశ్యులను మాటయే యంతరింపవలెననియు - ఆ సంఘము హిందూసంఘములో నొక రెక్క యనియు నెన్నోరీతుల నిరూపించెను. ప్రచారమే కాక-ఆ జాతి విద్యాభివృద్ధికై లాలాజీ స్వయముగా నలువది వేలరూప్యములు దానమిచ్చెను. ఆ సొమ్ముతోఁ బెక్కు చోట్ల-ఆ జాతివారికిఁ బాఠశాలలు పెట్టిరి. ఆర్యసమాజము వారు నడపు పాఠశాలలలోసైత మా సంఘమువారిని జేర్చుకొనిరి. గురుకులములలోఁగూడ నీ భేదభావము చూడరు. లాలాజీ, ఆటవికప్రదేశముల కరిగి నిమ్నజాతులని పేరువడ్డ

యనాగరిక వర్గమును గలసికొని వారిచ్చు నాతిథ్యమును స్వీకరించును. కలసిమెలసి భుజించును. ఆతని యుద్యమము వలన నిమ్మజాతుల కప్పుడే కొంత మేలు కలిగెనని చెప్పవచ్చును.

సరిగా, భారతజాతీయమహాసభ - ఆవిర్భవించిన సంవత్సరమందే లాలాజీ న్యాయవాదియై దేశములోనికి వచ్చెను. నాలవమహాసభ - అలహాబాదులో జరిగినది. అప్పటికి లాలాజీ వయస్సు - ఇరువది మూడేండ్లు. ఆ యేడు లాలాజీ - ఆ మహాసభలో బాల్గాని శాసనసభల విస్తీర్ణతనుగూర్చి జరిగిన వాదోపవాదములలో లెస్సగా జోక్యము తీసికొనెను. దేశాభ్యుదయనిరోధకమార్గములో నడచుచు, కాంగ్రెసునకుఁ బ్రతికష్టియై నిలిచిన 'సయ్యద్ అహమ్మద్ ఖాను' ధోరణిని నిశితముగా విమర్శించెను. నాటినుండియు నాతని దృక్పథము - ఒక్క పాంచాలరాష్ట్రమునకే సమన్వయింపక యావజ్జాతీయస్వామ్యముగాఁ బరిధవించెను. కాశీ - కాంగ్రెసులో జాతీయవాదిగా నాతఁ డిచ్చిన మహాపన్యాయమును బెద్దలే ముద్దుముద్దుగఁ గన్నుల కద్దుకొనిరి. బాంబాయిలో జరిగిన కాంగ్రెసుమహాసభలో సీమకు నిర్వరు ప్రతినిధులను బంపవలెనని తీరుమానించిరి. ఆ యిర్వరు, భారత ప్రజలు కోరిన కోరిక లిట్టివని పూస గ్రుచ్చినట్టులు - ఆంగ్లేయులకు నచ్చఁజెప్పవలెనని సభవారి సంకల్పము. ఆ యిర్వరు రిలో - ఒకరు గోపాలకృష్ణగోఖలే; రెండవయతఁడు లాలా లజపతిరాయి. బహుకార్యవ్యాపకమువలన ననారోగ్యము పొడసూపినను లాలాజీ, కాంగ్రెసు - ఆ దేశమును గాదనక

సీమకుఁ బ్రయాణమాయెను.

ఇంగ్లాండులో నాతఁడు బ్రహ్మాండమైన సభలు పెట్టి భారతసమస్యలను బాహుటముగాఁ జూపెను. అచ్చటి రాజకీయపక్షములవారి పడిపంచలలోఁ బడి 'భిక్షాం దేహి' గా నాశ్రయించు ధోరణి సరిగాదని యాతని సిద్ధాంతము. మన జాతీయసమస్యలను మన శక్తియుక్తులచే మనమే పరిష్కరించుకోవలెఁగాని లాఁతివారి సహాయసంపదలకై వాచిపోయి వేచియుండరాదని లాలాజీ విశ్వాసము. ఆ ధోరణిలో నాతఁడు లండనులోఁ బ్రచారకాండ సాగించెను. అద్దాన నప్పటికి మూటకట్టినట్టుగా లాభములు వెంట రాకపోయినను భారతీయసమస్య చిట్టివని యా దేశములో బాగుగాఁ దెలిసి పోయెను. కొన్ని వర్గములు - కొందఱు వ్యక్తులు భారతీయుల పట్ల నాదరాభిమానములు సూపుచు నాపుల్తై యండగా నిలిచిరి.

ఆ దెబ్బలో నాతఁడు - ఐరోపాఖండ మంతయుఁ దిరిగివచ్చెను. స్వాతంత్ర్యము చక్కఁగాఁ జవిచూచి హాయిగా మెలఁగుచున్న - ఆ ఖండములోని ప్రజానీకమును గాంచి, భారతీయుల కీ దశ యెన్నఁడు పట్టునాయని యాతఁడు వివక్షితులూరును. అచ్చటి రాచరికపురీవి చూచి తన ప్రజలకు సైత మా మురిపము లెన్నఁడు తీటునో యని పదింబదిగాఁ దలపోయును. దాస్యమున నుగ్గి లాఁతివారిచే దోచుకొనఁబడుచున్న భారతీయు లెన్నఁడు - ఈ స్వాతంత్ర్యవాయువులు పీల్చురోయని బెంగపడును. ఆవల - అమెరికా - సంయుక్తరాష్ట్రములలోఁగూడఁ బర్యటించెను.

అచ్చటి విద్యాసంస్థలను విశ్వవిద్యాలయములను జక్కగాఁ బరిశీలించి వానిలోని విశిష్టాంశములను సాంగోపాంగముగ నాకళింతుకుఁ దెచ్చుకొనెను. ఒక్క విద్యావిషయములే గాక ప్రపంచసమస్యలను శ్రద్ధగాఁ బరిశీలించి బాధముగా నవగాహము చేసికొన్న భారతీయుఁడు - ఆ రోజులలో లాలాజీ యొక్కఁడే. రాష్ట్రీయత-జాతీయత-అంతర్జాతీయత సమన్వయ పఱచిన మొదటి భారతజాతీయమహారథుఁడు లాలాజీ. తాను గడించిన యనుభవమును దేశమునకై యనుక్షణము వినియోగించిన మహాత్యాగి లాలాజీ. గోపాలకృష్ణగోఖలేతోపాటు విదేశములనుండి తిరిగివచ్చినపిదప లాలాజీకి భారతదేశములో నగ్రిమస్థానమే దక్కినది. విదేశప్రయాణ వ్యయమునకై యెవ్వరో యిచ్చిన మూఁడువేలరూప్యములను దయానంద కళాశాలకు - పంజాబురాజకీయప్రచారసంఘమునకుఁ జెరి సగముగాఁ బంచి యిచ్చెను.

లాలాజీ స్వదేశములోఁ గాలువెట్టి కలయఁజూడఁగా రాజకీయసంక్షోభ మెల్ల యెడలఁ దాండవించుచుండెను. కర్జును ప్రభువు చేసిన వంగ దేశవిభజనము మూలమున - ఒకానొక మహూద్యమము యావద్భారతములోఁ జెలరేఁగెను. ఆ యెద్దడిలో బాహుటముగా జరిగిన విదేశ్యవస్తుబహిష్కరణ సందర్భములో లాలాజీ గోఖలేతోఁ గలిసి హూరాహూరిగఁ బ్రచారము చేసెను. కాశీనగరములో జరిగిన కాంగ్రెసు మహాసభలో వంగవిభజనముగూర్చి లాలాజీ చెప్పిన మాటలు చేసిన విమర్శనము ప్రభుత్వమునకు గుండెబెడరు పుట్టించెను. ఆ దెబ్బలో దేశసేవకుల నెందఱనో చెఱసాలలోఁ ద్రొసి

వైచిరి. నిర్బంధములు పెరిగినకొలదియు స్వాతంత్ర్యోద్యమము శాఖోపశాఖలుగ వర్ధిల్లెను. అంతలంతలు చేసిన ప్రభుత్వ మది చాలదన్నట్టు - పంజాబుపరగణాలోఁ బాలము సిస్తు - నీటితీరువ పెంచివైచిరి. గాయములోఁ గారము కూరి నట్టులు దేశములో బాధలు పెరిగిపోయెను. ప్రభుత్వవిధాన మునుగూర్చి కొంచెము కఱకుగా 'పంజాబీ' పత్రిక ఘోష వైచెను. అదే తరుణములో నొక చిన్నఘట్టము దాప రించెను. పోలీసు సూపరెంటెండెంటు - ఒకఁడు, ఒక నాఁటి వేంటలో నొక పందిని జంపెను. దానిని బంగళాకుఁ దెచ్చుని నేవకుని కాజ్ఞ యిచ్చెను. ఆ నేవకుఁడు మహమ్మదీయుఁడు. సుతధర్మప్రకార మాతఁ డా పంది నంటుకొనుటకే సమ్మతించెడియె. దానికిఁ గోపము వచ్చి వెంటనే - ఆ పోలీసు పొర, ఆ నొకరును గాల్చివైచెను. ఈ సంఘటననుగూర్చి విచారణ నేయవలసినయక్కఱ కలదనియు - ఆంగ్లేయుల పృష్టిలో న్యాయమని తోచినంతవఱకే - ఆ యభాగ్యుని ప్రాణములకు మూల్య మీయవలసియుండుననియు 'పంజాబీ' పత్రిక ప్రకటించెను. దానికి నధిపతి లాలా జస్వంతరాయి. సంపాదకుఁడు కాశీకృష్ణ అధావలే. వా రిర్వూరు - ఆ పత్రికలో నాతీరుగఁ బ్రకటించుటచే జాతిద్రోహము చేసి నట్టులుగా నేరమి యారోపించి ప్రభుత్వము, విచారణ పెట్టకయే వారి కాఱునెలలు శిక్ష విధించిరి. పంజాబు హైకోర్టు సైతము దానినే బలపఱిచెను.

పంజాబీ పత్రిక పయి జరిగిన యీ యత్యాచార ఘట్టము లాలాజీ హృదయమునకు సమ్మెట పెట్టుగాఁ

దోచెను. ప్రజలలో నుద్రేకము పెచ్చుపెరిగెను. ఆదెబ్బలో సర్దారు-అజితసింగు లాలాజీ కలిసి దేశములోఁ బ్రచారము చేసిరి. ప్రభుత్వవిధానమును గూర్చి పదింబదిగాఁ బ్రజలకు బోధించిరి. గోరుచుట్టుపై రోకటిపోటన్నట్టులు దేశములో విషమసమస్యలు తాండవించుచుండఁగా నింతకు నీ యాందోళన కంతకు లాలాజీయే కారణ మనియు నతఁ డొక పెద్ద విప్లవకారుఁడనియుఁ గొన్ని పత్రికలు ఘోషవెట్టెను. అది యాధారముగాఁ జేసికొని పంజాబుప్రభుత్వము విచారణ మాటయే యెత్తక వారిర్వురకుఁ బ్రవాసశిక్ష ప్రసాదించెను.

ఒకనాఁడు లాలాజీ హైకోర్టునకుఁ బోవుచుండెను. దారిలో నిర్దురు పోలీసు - ఇన్ స్పెక్టరులు, ఆతఁ డెక్కిన బండిలోనే యెక్కిరి. అప్పుడే జిల్లా సూపరెంటెండెంటు సైతము వారిని గలసికొనెను. ఆ మువ్వురు లాలాజీతో- అయ్యో, మీతో డెప్యూటీకమీషనరు కొన్ని నిమిషములు కలిసికొని మాటాడఁగోరి రని చెప్పిరి. సరే యని యాతఁడు వారితో వానివద్దకుఁ బోయెను. అక్కడ- ఆ పైయుద్యోగి, గవర్నరుజనరలు వేసిన 'ఆర్డరు' లాలాజీకిఁ జూపెను. అది - ఆతని నీ దేశమునుండి వెడలఁగొట్టవలెనని చెప్పిన శాసనము. ఆ శాసన మెన్నఁదో బూజువట్టిపోయిన ప్రాతచట్టమునుండి యుద్ధరించినది. 'ప్రాంసు'లో నట్టి తుచ్చమైన శాసనము రద్దుచేసియుండఁగా నీ దేశములో దానిని బదిలముగా లాఁతిప్రభుత్వము ప్రవేశపెట్టెను.

ఆ శాసనమునుబట్టి యప్పుడే లాలాజీకి - 'ప్రవాసము' ప్రారంభమాయె. రక్షకభటుల కాపుదలలో నాతఁడు పోవు

చుండెను. ఇంటి మంచినెబ్బరలు చూచుకొనవయ్యా యని పెద్దపిల్లవాని పేర దారిలోనే యుత్తరము వ్రాసెను. కాని, దాని నెప్పుడో ప్రభుత్వ మా కుఱ్ఱవాని కందించెను. న్యాయ వాదివృత్తికిఁ జెందిన సర్వవిషయములనుగూర్చి మిత్రుడైన న్యాయవాది కొకనికి నుత్తరము వ్రాసెను. దారిలో నాతనికి వ్యవధిమాత్రమే యిచ్చి యా రాత్రియే వానిని 'డైమండ్ హార్బరు' చేర్చిరి. ఆవల నావలో రంగూను పంపిరి. అక్కడ నుండి రైలులో మాండలేకుఁ బ్రయాణము. సరిగా నాతఁ డచ్చటికి వచ్చువేళకు స్టేషనులో నొక్క పురువు లేదు. ఒక్క వ్యక్తిమాత్రమే త్వరగా వచ్చి యాతని కాళ్లకు భక్తితో మ్రొక్కెను. ఆతని పేరు 'డేవఘర్.' అతఁడు భారత సేవకసమీతినభ్యుదయ. వెంటనే యధికారి వారి నిర్వరను వేటుపట్టిచి లాలాజీ చేతిని గట్టిగాఁ బట్టుకొనెను. ఆ పరిస్థితిలో లాలాజీ యా వ్యక్తికిఁ జేయెత్తి ప్రతినమస్కారము చేయను వీలులేక పోయెను. శిరఃకంపముమాత్రము చేసెను.

మాండలేజైలులో లాలాజీపై గట్టి కాపుదల పెట్టిరి. ఆతని నెవ్వరును గలసికొనరాదు; మాటాడరాదు. ఆతని చిన్నతమ్ముఁడు ఘనపతిరాయి, యన్నగారిని జూడవలెనని వందలు కర్చుపెట్టి మాండలేకు వెళ్ళియు వ్యర్థముగాఁ దిరిగి రావలసివచ్చెను. జైలులో నాతనికి వార్తాపత్రికలన్నవి దగ్గఱకే రాసీయరు. ఏవో కొన్ని యింగ్లీషుపుస్తకములు మాత్రము చేతి కిత్తురు. ఆతని యుత్తరములు చాలవఱకుఁ ద్రొక్కిపెట్టుటయే రివాజయ్యెను.

లాలాజీని దేశమునుండి తీసికొనిపోయిరన్న దుర్వార్త

దేశములో నాలుగువైపులఁ బొక్కిపోయెను. కొందఱు కంటనీరు పెట్టిరి. పత్రికలలో వ్యాసములు ఘోషపెట్టెను. నాయకులు మహానాయకులు నాందోళన చేసిరి. గోపాల కృష్ణగోఖలే శాసనసభలో నీ విషయమై యెత్తుకొని హృదయ విదారకమైన మాటలలోఁ దన దుఃఖమును వెల్లడించెను. నిష్కారణముగా లాలాజీని బ్రహ్మసమునకుఁ బంపిరిని భారత మంత్రికి విన్నవించుకొనెను. ఎన్ని చెప్పినను - ఏమి చేసినను - అప్పటి కాలకించు నాథుడే లేడయ్యె. తుద కాఱు మాసములకు - ఇండియా ప్రభుత్వము తాను జేసిన తప్పిదమును గుఱుతించి లాలాజీ స్వదేశము రావచ్చునని యాజ్ఞ యిచ్చెను. సర్దారు - అజితసింగును సైతము లాలాజీతో పాటు మాండలేజైలులోనే యుంచినను-ఆ యిరువుర కా వార్తయే బొత్తిగాఁ దెలియనీయరైరి. ఆ ప్రాంతములో వారెన్నఁడు కలిసికొన్నది లేదు. లాహూరు చేరువఱకు విడుదలవార్త యెవ్వరికిఁ జెప్పరాదను షరతుతో - ఒకనాఁడు వారి నిర్వరను విడిచిపెట్టిరి. ఇరువురు నొకే బండిలో రంగూను చేరిరి. ఓడలో వేటువేటుగాఁ బ్రయాణము చేసిరి. లాహూరు చేరినతరువాతనే యా వార్త దేశములోఁ దెలిసి పోయెను.

ప్రవాసమునుండి మాతృదేశమునకు వచ్చిన లాలాజీ దివ్యమూర్తి, పుటమువెట్టిన బంగారమై వెలుగులు గ్రమ్మరించెను. ఆనందోత్సాహములు వెల్లివిరిసి ప్రజ లెందఱో యాతనికి ఘనమైన స్వాగత మిచ్చిరి. సేతువుదొట్టి శీత నగముదాఁక నాతని యశశ్చంద్రిక లద్భుతముగా వ్యాప్తి

చెందెను. ఆ ఘట్టములో యానద్భారతములో జాతీయోద్యమములోఁ బ్రత్యేకముగా మువ్వరు మూర్తులు త్రిమూర్తులై ప్రవర్తిలిరి. వారినే బాల్-లాల్-పాల్, అని లోకము బహూకరించెను. ఒకరు లోకమాన్యులు బాలగంగాధరులు; ఇంకొకరు పాంచాలకేశరి లాలా లజపతిరాయి. మఱొకరు మహావక్త బిషినచంద్రపాలు. వీరిలో స్వదేశీయోద్యమమును జాతీయవిద్యావిధానమును బహుళముగాఁ బ్రచారము చేసినది లాలాజీ.

మాండలేనుండి వచ్చినపిదప లాలాజీ రెండువారములు విశ్రాంతి తీసికొనెను. ఆవల దేశములోఁ దిరిగి ప్రచారము చేసెను. తనపైఁ బత్రికలు కొన్ని యారోపించిన నేరముల నక్షరాక్షరముగ ఖండించి పిండితార్థము తేల్చెను. కలకత్తా - లండనులలోని కొన్ని పత్రికలపై 'దావా'లు వేసెను. అందొకటి ఊమాభిక్ష వేడెను. కొన్ని యోటమి వొంది లోకమునకు నిజము చెప్పుకొన్నవి. ఈ వ్యవహారములో సొమ్ము మిక్కిలిగా నలిగినను ప్రభుత్వము తత్వము గుర్తించునట్టులు - తప్పిద మెవ్వరిదో తెలియునట్టులు - ఆతఁడు చేయఁగలిగెను.

కాంగ్రెసు చరిత్రలో సూరత్ కాంగ్రెసు మహాసభ చిచిత్రమై విశిష్టమై పరిగినది. ఆ యేఁడు నాగపూరులో జరుగవలసిన యా మహాసభ లాలాజీ స్వదేశాగమనమును బురస్కరించుకొని సూరత్ నగరమునకు మార్చివైచిరి. అతి వాదులయు మితవాదులయు నభిప్రాయభేదములవలన నధ్యక్షునెన్నుకొనుటలోనే యంతరాయము దాపరించెను. అతి

వాదులు తీవ్రప్రయత్నములు చేసి లాలాజీ నధ్యక్షునిగా నిర్ణయింపఁగోరిరి. మితవాదులు రాసవిహారఘోషును నిశ్చయించిరి. ఈ ఘట్టములో లాలాజీ జోక్యము తీసికొని ఘోషనే యధ్యక్షునిగా నెఱుఁగోవలెనని పత్రికలలోఁ బ్రకటించెను. ఆ రెండువర్గములకు సామరస్యము సమకూర్చి జాతీయసంస్థను బ్రోదిసేయవలెనని యాతఁ డెంతో పాటు పడెను. యావచ్చక్తిని వ్యయపెట్టి విశ్వప్రయత్నము చేసినను - కాంగ్రెసులోఁ గుమ్ములాటలు కూలిపోవవయ్యె. దానికి లాలాజీ విసిగి వేసారి కొన్నేండ్లు - ఆ సంస్థనుండి వైదొలఁగి యుదాసీనభావము పూని దేశహితకార్యములలో నేమటక సమాజసేవ చేయుచుండెను. కాని, ప్రభుత్వము గూఢచారులు వెంటఁబడి వేధించి వేటాడుటవలన విసివి విసివి కొన్నేండ్లు విదేశములలోఁ గాలము గడపెను.

రాజకీయపుబాధ లీ విధముగా నుండఁగా లండనులోఁ జదువుచున్న పుత్త్రునకు జబ్బుచేసెనని వార్తవచ్చెను. తానే వెళ్ళి యా బిడ్డ నీ దేశమునకుఁ దీసికొని వచ్చెను. ఎన్నో మందులు మ్రాఁకలు వాడిరి. ఎందఱో ఘనవైద్యులు పని నేసిరి. కాని యా బిడ్డ యాతనికి దక్కలేదు. ఛిద్రములందే చునర్థము లనంతములన్నట్లు కొన్నాళ్ళ కల్లుడుసైతము కాలము చేసెను. పిడుగు వడినవడుపున నడుములు క్రంగి గోయినను మేరుధీగుండగు లాలాజీ తెప్పిటిల్లి యథాపూర్వముగ దేశసేవలో మునిగిపోయెను.

1913-లో గాంధీజీ, 'దక్షిణాఫ్రికా'లో భారతీయుల యుక్కట్లు తొలఁగించుటకు 'సత్యాగ్రహము' సాగించెను.

ఆ యుద్యమము వార్తలు హైందవములోఁ బొక్కిపోయెను. దాని పూర్వాపరములు వివరించుచు భారతీయు లందఱు యుద్యమములోఁ జేయూఁత నీయవలయునని గోపాలకృష్ణ గోఖలే యావద్దేశమునకు విన్నవించెను. విన్నపము విన్నదే తడవుగ దేశీయు లెందఱో సహాయసంపత్తులతో ముందునకు వచ్చిరి. పంజాబులో లాలాజీసైత మీ యుద్యమముపట్ల మిక్కిలి మక్కువపడి పదివేలరూప్యములు పంపెదనని ప్రకటించెను. మీరుగా-ఈ ప్రాంతము రాఁగలరేని యీ తరుణములో నీరువదివేలరూప్యములు వసూలుసేయఁగలనని గోఖలే పేర లాలాజీ యుత్తరము వ్రాసెను. అప్పుడు గోఖలే జబ్బుపడి యుండియు లాలాజీమాటమీఁది యభిమానమునుబట్టి పంజాబు వెళ్లెను. ఆయన నాహ్వనింపవలెనని యంత పట్టుదల యెందులకని యెవ్వరో మిత్రులు లాలాజీ నడిగిరట. అయ్యో! వారిని మన యింటికి నాహ్వనించుటలో నింతకన్న మంచితరుణ మెన్నఁడు దొరకదని యాతఁడు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను. గోఖలే స్వయముగా వచ్చుటఁ జేసి లాలాజీ జోక్యము తీసికొని యిరువదివేలకు బదులుగా నలువదివేలు పంజాబు నుండి యిప్పించెను. అతివాదులలో నగ్రేసరుఁడైన లాలాజీ మితవాదులలో మిన్నయైన గోపాలకృష్ణగోఖలేను - ఈతీరుగ గౌరవించుటఁ జేసి లాలాజీ యుదారభావము విశాల హృదయము వెల్లడియగుచున్నది. మంచి యున్నచో మన్నించుట మహనీయుల మార్గముకాదా మఱి!

ఆ యేఁడే కరాచీ 'కాంగ్రెసు' మహాసభకు లాలాజీ కూడ వెళ్లెను. ఆ సమావేశములో నీమ కొక రాయబారము

పంపవలెనని తీరుమానించిరి. వలసవోయిన భారతీయుల విషయమై వ్యవహరింపవలసిన పద్ధతులు - 'ప్రెస్ యాక్టు'కుఁ జెందిన వింతలు విశేషములు - 'ఇండియన్ కాన్సిలు'ను బాటునకుఁ దెచ్చు మార్గములు - న్యాయపరిపాలనాశాఖలను వేటుపటుచు విధానము మున్నగువానినిగూర్చి సీమలోని యధికారివర్గమునకు రాయబారమువారు నచ్చచెప్పవలసినదని నిర్ణయించిరి. జిన్నా - సింహా - బి. యన్. శర్మ - లాలాజీ వంటి దిగ్గంతులను రాయబారము సభ్యులుగా నెన్నుకొనిరి. 'కాంగ్రెసు' నియమించినట్లు - ఆ రాయబారమువారు సీమ కేఁగి తమ విధ్యుక్తము నెఱవేర్చి యిండ్లకు మఱలి వచ్చిరి. వారిలో లాలాజీమాత్రము కొన్నాళ్లు సీమలోనే కాలము గడపి యావల జపాను వెళ్లెను. జపానులోఁ గొన్నాళ్లు నిలిచి యింటికి రావలె ననుకొనుచుండఁగా ఘోరమైన 'యూరపు' సమరము దాపరించెను. ఆ యెద్దడిలో భారత ప్రభుత్వ మాతనిని స్వదేశమునకు రాసీయలేదు. తప్పనిసరియై చాలఁ గాలము లాలాజీ - అమెరికాలో మకాము పెట్టవలసివచ్చెను.

తాము - అవలంబించు ధర్మము, కావించు న్యాయ ప్రచారము సర్వజనశిరోధార్యములుగా - ప్రపంచ మామో దింపవలెనని యాంగ్లేయుల భావము. శాశ్వతముగా భారత దేశము దాస్యములో బ్రదుకుటకు, భారతీయులనఁగా నిరాదరణము నుపేక్షాభావము నిరంతరముగా నుద్భవించుటకు నాంగ్లేయు లెన్నో వ్యూహములు పన్ని పరిపాలించిరి. ప్రపంచములోని నాగరికదేశము లన్నిటను భారతదేశమును గూర్చి యక్రమమైన యీ ప్రచారమే చేయుట వాంఛకుఁ

బరిచాటియై పోయెను. ఈ 'ఘోరకలికి' లాలాజీ సహింపఁ
 డాయె. అమెరికాలో నున్నంతకాలము భారతీయసత్త్వమున
 నిలిచి యాతఁడు చేయవలసిన ప్రచారము చేసెను. భారత
 దేశస్వాతంత్ర్యఘట్టములో-ప్రపంచము చక్కఁగా నర్థము
 చేసికొని యాదరాభిమానములు చూపుట కనువుగా లాలాజీ
 యెన్నోవ్యాసములు వ్రాసెను. ఉపన్యాసము లిచ్చెను. పుస్తక
 ములు ప్రకటించెను. ఆ దేశములో ముమ్మొదట నాతఁ
 డార్థికముగాఁ గష్టపడవలసివచ్చెను. వ్యాసములు వ్రాసి
 యుమ్మన్న పత్రికయే యాతనికిఁ గానరాదయ్యె. కాని,
 'తరుణభారత' మను పుస్తకమును వ్రాసి ప్రకటించిన
 వెంటనే లాలాజీ విఖ్యాతి సీమలో నలుమొగలఁ బ్రాకి
 పోయెను. బ్రిటీషుపార్లమెంటులో - ప్రతిసభ్యునకు నీ గ్రంథము
 బహుకృతి చేసెను. ఇండియాదొరతన మీ గ్రంథమును
 నిషేధించి యొక్కప్రతిపైత మీ దేశము రారాదని గట్టిగ
 నాఁకట్టిరి. అమెరికా మున్నగు విదేశములలో నీ పుస్తక
 మెన్నో ప్రతు లచ్చువేసిరి. ఈ 'రచనను' బట్టి యాతని పేరు
 ప్రతిష్ఠలు పెరుగుటయే కాక - అమెరికాపత్రికలెన్నో
 యాతని వ్యాసము లందుకొని యానందముగాఁ బ్రకటించు
 కొనెను. ఆ వ్యాసముల మూలమున-ఆర్థిక మాంద్యము మంద
 గించి యాతని చేతిలోనికి ధనము పుష్కలముగా వచ్చి
 పడెను. సామ్యవాదసమాజములు - మజ్దూర్ సంఘములు-
 విశ్వవిద్యాలయములు మున్నగు సంస్థ లెన్నో లాలాజీని
 రప్పించుకొని యుపన్యాసము లిప్పించుకొనెను. ఆతఁడు
 వ్రాసిన వ్యాసములవలనఁ జేసిన యుపన్యాసముల మూలమున-

అమెరికాలో భారత దేశమును గూర్చి యొకానొక సద్భావమే కాక నవ్యచైతన్యమునైతము పుట్టుకొనివచ్చెను.

అమెరికాలో భారతదేశపక్షమునఁ బ్రచారము సేయుటకై లాలాజీ యొక సంఘమును స్థాపించెను. దాని పేరు - ఇండియన్ హూమ్‌రూల్ లీగు. ఆ ఘట్టములో డాక్టరు కేశవదేవశాస్త్రి, డాక్టరు హార్డికర్, లాలాజీకి సహాయకారులై నిలిచిరి. ఆ సంస్థకు హార్డికరు మంత్రి; లాలాజీ యధ్యక్షుఁడు. ఆర్థికపరిస్థితు లంతగా సంతన లేకపోయినను దాని కార్యక్రమములో నేమటుపాటు లేక లాలాజీ దీక్షగాఁ బనిచేసెను. సొమ్ము చేతిలో లేని పరిస్థితిలో విదేశములలో నాతఁ డెంతో యిబ్బందిపడుచున్నాఁడని యొకసారి లోక మాన్యునకుఁ దెలిసెనట. వెంటనే యాయన జోక్యము తీసికొని పదునేడువేలరూప్యము లీ దేశములోఁ బ్రోవుచేసి లాలాజీకిఁ బంపెను. ఆపదలో నాదుకొన్న యా సహాయమున కాతఁ డెంతో సంతోషపడి యా సొమ్మును జక్కగాఁ బొదుపుగా - ఆ సంస్థకు వినియోగించెను. దాని వలన నా సంస్థ యేపుగాఁ బెరిగి ఫలిత మిచ్చెను. దానిలో సభ్యులు వేలకొలదిగాఁ జేరిరి. ప్రచారము సేయుటకై 'యంగిండియా'యనుపేర మాసపత్రికనునైతము వెలువఱిచెను. అతఁడు వ్రాసిన గ్రంథములలో 'తరుణభారతమే' కాక విదేశములలోఁ బ్రచారకార్యక్రమమున కెంతో సాయపడి నవి మఱికొన్ని కలవు. వానిలో

'భారత్ కా ఇంగ్లండ్ పర్ బున్'

'టుకడోం కేలియే లడాయా'

‘తరుణ భారత్ కా ఆహ్వాన్’
 ‘భారత్ కేలియే స్వాత్మనిర్ణయ’
 భారత్ కా రాజనైతిక్ భవిష్య్’

అన్నవి ముఖ్యములు.

ప్రపంచములో నోరు గల దేశములవారు కొందఱు ప్రజలకుఁ దామే ధర్మకర్తల మనియు వాంఛకు వివేకము పుట్టించుటకే తా మహారాత్రములు దీక్ష వహింతు మనియుఁ బ్రగల్భములు గొట్టుచు గొట్టెలలోఁ దోడేళ్లవఱఁ గఱపెత్తనమునకు దిగెదరు. అట్టి దేశముల యాక్రమణకు ముగ్ధి దాస్యబంధమునకు లొగ్గి రవ్వంతేని యెదుగుఁబాదుగు లేని చిన్నచిన్న దేశముల విషయమై ‘విచారణ’ జరిపింపవలె నని యొకతూరి లాలాజీ యమెరికాలో వై దేశికసమితిదృష్టికి విజ్ఞప్తి సంపెను. ‘భారత్ ఏక్ శ్మశానభూమి’ యన్న శీర్షికతో నున్న యా విజ్ఞప్తిని, ఇంగ్లండ్ - ఫ్రాన్స్ - ఇటలీ - స్పెన్ - జర్మన్ - రుసు - భారతదేశము మున్నగునవి తమతమ భాషలలో ననువదించుకొన్నవి. అది చూచి భారత దేశవిషయమై ప్రపంచమే యాశ్చర్యపడి ముక్కున వ్రేలు వైచికొనెను. సాంగోపాంగముగ దాని కష్టసుఖము లర్థము చేసికొనెను.

అమెరికాలో నివసించుచున్న భారతీయులైః రైతు లను లాలాజీ యొకచోట సమావేశపఱచి ‘మజ్దూర్ సంఘము’ స్థాపించెను. వారు చదువులు చక్కఁగాఁ జదివి దాని ఫలితము లెన్నగా గుర్తించి మంచి జీవితములో రాణించుటకు వీలగు త్రోవలో రాత్రి పాఠశాలలు నడపెను.

ప్రపంచప్రథమమహాసంగ్రామము సంభవించిన రోజు
లలో - ఆంగ్లేయులకు సంపూర్ణసహాయమే చేయవలెనని
భారతనాయకులు నిర్ణయించిరి. ఆపదలో వారి నాడుకొని
యావల వారివలన మేలు పొందవచ్చునని గాంధీజీపైతము
రంగములోనికి దిగెను. దిగి, దేశములో నిమ్ముగా సొమ్ము
ప్రోవుచేసి యుద్ధమున కర్పించెను. భారతీయులు తమ శౌర్య
స్థైర్యములు చూపను మంచి యవకాశము వచ్చెనని లాలాజీ
కూడ సంబరపడి యాంగ్లేయుల పక్షమున నిలిచి పోరాడుట
కంగీకరించెను. ఎందఱో సంపన్ను లెంతో సంపదను యుద్ధ
మునకుఁ బంచి యిచ్చిరి. లక్షలతరబడిగా భారతీయవీరులు
విదేశములలో నిలిచి వేడివేడి నెత్తురులు ధారవోసిరి. యావ
ద్భారతము చేయవలసిన సాయ మగ్గలముగాఁ జేయఁగాఁ
జూపవలసిన త్యాగము చూపఁగా - ఆ మహాయుద్ధములో
నాంగ్లేయులే విజయము పొందిరి. స్తిమితము చిక్కినవెనుక
మా దేశముమాట యేమని భారతీయులు ప్రశ్నించిరి. ఫలి
తము లేదు; రిక్తహస్తములు, శూన్యహృదయములు.
పైగా-నేరములు మోపి 'రౌలట్ చట్టము' వంటి దారుణ శాస
నము లడ్డగోలుగఁ దిరుగఁదోడి విదేశ ప్రభుత్వ మీ దేశ
ములోఁ జెలరేఁగెను. 'జలియన్ పాలాబాగు' హత్యలఁ
బోలువానిని బ్రసాదించెను. దేశములో వికలాంగులకు లెక్క
లేదు. తండ్రులు పోయినవారు తనయులు కూలినవారు
భర్తలు గతించినవారు దేశమున లెక్కకు మిక్కిలిగఁ
దేలిరి. దారిద్ర్య మెల్లయెడలఁ దాండవించెను. కాటకములు
గాటకముగఁ జెలరేఁగెను. విదేశములలో నుండవలసివచ్చిన
లాలాజీవంటి పెద్దలు స్వదేశములోని తన జనము ట్లెమ

తో భములకు బలియై పోలియుచున్నను వారికి రవ్వంత సాయము చేయుటకైన ననకాశమే లేకపోయెను. అప్పుడు లాలాజీ, గాంధీజీ ప్రకటించు 'యంగిండియా'లో నిట్లని యొక వ్యాసము వ్రాసెను:-

'వెంటనే యింటికి దూఁకవలెనని యెంతో యుబలాట మున్నను భారతమంత్రి యాటంకముచే టెక్కలు విడిగిన పిట్టగా నై తిని. నేడు యావద్భారతము భయంకర దరిద్రదేవతావదనగహ్వరమున నిలిచి దీనాతిదీనముగఁ గానవచ్చుచున్నది. ఈ కడచిన యిరువది యైదేండ్లలో టౌమపీడితప్రాంతములలో నాకుఁ జేతనయిన సాయము చేయఁగలిగితిని. ముమ్మరముగా దాపరించిన యిప్పటి యీ ముప్పులో నా దేశమునకు నేను లవలేకమేని సాయము చేయ నయితి కాదే యని మిక్కిలియు వగచుచున్నాను. నన్ను నా దేశమునకు రానీయకపోవుటలో నా యపరాధ మేమియు లేదని నా యంతరాత్మకు లెస్సగాఁ దెలియును. గాన - ఆ విషయములో నొకవిధమైన సంతృప్తి నాకుఁ గలదు. భారతస్వాతంత్ర్యమహాద్యమమును బ్రపంచ మాదరించి మన్నించునట్లు చేయవలసిన 'బాధ్యత' మన కెంతో కలదు. కాని, నిజము చూడఁగా మన మంచిసెబ్బరలకు మనమే పూటకాపులమై యుండి రేయుంబవలు పని సేయవలసిన యక్కట కలదు. ఎవ్వరో వచ్చి యేదో టొలుగఁబెట్టెదరని నోరు తెఱచి కూరుచుండరాదు. భారతీయులు తమకుఁ దామే స్వరాజ్యము సాధించుకోవలెను. దానికై యష్టకష్టములు పడనీ ; అమిత నష్టములు

అయిదేండ్లు కడచిన పిదప లాలాజీపై నిర్బంధము తీసివేసిరి. వెంటనే యాతఁడు స్వదేశమునకుఁ బ్రసరించెను. న్యూయార్కులో నాతని మిత్రులు పెద్ద విందు చేసి మిక్కిలిగా సత్కరించిరి. ఆ విందులో - అమెరికాలో సుప్రసిద్ధులైన రాజనీతివేత్తలు-పత్రికాసంపాదకులు - పెద్దలును బలువురు పాల్గొనిరి. అందఱును లాలాజీ దేశ సేవాదీక్షను బాండ్విత్తప్రకర్షను బెద్దగాఁ గొనియాడిరి. సరిగా, 1920 ఫిబ్రవరి యిరువదియవ తేదీని లాలాజీ బొంబాయిలో దిగెను. ఆ నాఁడు బొంబాయిపట్టణము ఘనమైన స్వాగత మిచ్చి యాతని నెంతో గౌరవించెను.

ఆ యేండ్డే బొంబాయిలో జరిగిన మొదటి 'భారత - ట్రేడ్ యూనియన్ కాంగ్రెసు -' ఆతని నధ్యక్షునిగా నెన్నుకొనెను. ఆ సమయములో నాతఁడు ప్రజానీకమును మేలుకొలిపి కార్మికోద్యమమువంకకుఁ జక్కఁగ నడపించెను. కలకత్తాలో జరిగిన కాంగ్రెసు - ప్రత్యేకమహాసభకునైత మా యేండ్డు లాలాజీ - అధ్యక్షుఁ డాయె. అప్పుడే గాంధీజీ ప్రభావము దేశములో ముద్రితమైపోయె. న్యాయస్థానములు విడనాడుట-పాఠశాలలు బహిష్కరించుట యిట్టివి గాంధీజీ కార్యక్రమములో నప్పుడు ముఖ్యములయ్యె. ఆ త్రోవ లాలాజీకి సమ్మతము కాలేదు. దానిచే నా యుద్యమమునకు దూరముగా నుండి, మాలవ్యా - మూంజీవంటి పెద్దలతోఁ జేతులు కలిపి జాతీయపక్షమును నిర్మించెను. ఆ పక్షము ఢిల్లీ శాసనసభలోఁ బ్రవేశించి యద్భుతమైన శక్తిని లోకమునకుఁ జూపెను. శాసనసభారంగములో లాలాజీ ప్రముఖ పాత్ర వహించి మిక్కిలిగా రాణించెను.

గాంధీజీ యుద్యమములో మేలైనవని తనకుఁ దోచిన మంచిసూత్రములను లాలాజీ పంజాబులో నాచరణకుఁ దెచ్చెను. ఆ ప్రచారము ఋష్యరముగా సాగి దొర తనకుఁగుండెకు బెదరు కలిగించెను. అప్పుడు ప్రభుత్వ మాతనిని లాహౌరులోఁ బట్టి పదునెనిమిది నెలలు శిక్ష విధించిరి. చెఱసాలలో నాతని యారోగ్యము సన్నగిల్లెను. తుయ వ్యాధి సంక్రమించెను. బ్రదికి బయటఁబడుదునన్న యాశయే లేకపోయెను. అట్టి దురవస్థలోఁ బ్రజల యాందోళనకుఁ దాళలేక యాతనిని దొరతనము విడిచిపెట్టెను. వెంటనే యాతఁడు పర్వతప్రాంతములకుఁ బోయి విశ్రాంతి పొంది కొంత తేప్పిజేసెను.

అసహాయోద్యమ కార్యక్రమము సక్రమముగా నిర్వహింపను లాలాజీ, రెండు సంస్థలు స్థాపించెను. ఒకటి - తిలక్ రాజనీతివిద్యాలయము. దానిలో యువజనమునకుఁ జక్కఁగా రాజనీతిని బోధించి వారిని వృద్ధికిఁ దీసికొని వచ్చుట ప్రధానసూత్రము. ఆ సంస్థకై యాతఁడు నలువది వేలరూప్యముల విలువ నేయు తన గ్రంథభాండాగారమును లక్షయేఁబదివేలు వెలసేయు తన దివ్యభవనమును దానము చేసెను. రెండవసంస్థ 'లోక సేవకసంస్థ'. భేదభావములు పూర్తిగ మాని సమస్తభారతప్రజలకుఁ జక్కఁగా సేవ చేయుటయే దాని పరమార్థము. లాలాజీ నెలకొల్పిన యీ సంస్థవలన దేశములో నేటికిని సత్ఫలితము దక్కుచున్నది.

బాపూజీ ప్రారంభించిన-అసహాయోద్యమము దేశకాలములనుబట్టి కొన్నాళ్లు కొంతవట్టు 'మంధకొడి'గాఁ గానవచ్చెను. ఆ దశలో దేశములో సాంఘికముగా జవనత్వ

ములు కలిగి విశ్వవ్యాపకమైన జాతీయతాధోరణి యుద్ధ విల్లవలెనని లాలాజీ మక్కువపడెను. మాళవ్యా - శ్రద్ధా నందుల సహకారముతో సాంఘికముగా నైక్యము - పారిశుధ్యము కావించు నుద్యమమును లాలాజీ ప్రారంభించెను. హైందవులయ్యు మతము పుచ్చుకొన్న వేలకొలది మానవులను మఱల హైందవములోఁ గలిపెను. హైందవములో నంటరానితనమును గెంటివేయవలెనని యాతని తీర్పు. కులభేదములు కూలిపోవలెనని యాతని సిద్ధాంతము. జాతిలో నొక టెక్కకు - అస్పృశ్యమని పేరు వెట్టి యెందఁక దానిని వెలిగా నుంతుమో; కులభేదములు సృష్టించి హెచ్చులొచ్చులు రూపించి యెవరికర్మము వారిదే యని యెందఁక మనము గిటిగీసి యెడయెడముగా నుందుమో; బాల్యవివాహములు సేయుచు ననాథల కత్యాచారములు కావించుచు నంధపరంపరగా మూఢవిశ్వాసములతో నెందఁకఁ గ్రుల్లిపోవుచుందుమో - అందఁక నీ హిందూ జాతి ప్రపంచములో వర్తమానసర్వసభ్యసమాజము మ్రోలఁదల యెత్తుకొని నిలువనేరదనీ యాతఁడు ఘోషించెను.

విదేశ ప్రచారకార్యక్రమమునకై వ్రాసినవేగాక యాతనివి మఱికొన్ని మహాన్నతగ్రంథములు కలవు. అమెరికా దేశీయురాలు మేయోకన్య యని యొకర్తుక యొకప్పు డీ దేశమునకు వచ్చి చక్కఁగా నాతిభ్యము పొంది పుస్తక మొక్కటి వ్రాసెను. దాని పేరు 'మదర్ - ఇండియా'. ఎవరో చెప్పినవి యేవేవియో మాటలు మాట కట్టి యీ దేశములోని దోషములను గోరంతలు కొండంతలుగా వర్ణించుచు భారతీయు లనఁగా నిట్టివాండ్లు సుమా యన్నధోర

ణిలోఁ బ్రచారము చేసెను. ఆ వ్రాతలకు గాంధీజీ యేవ
గించుకొనియె. సఫ్రా - అండ్రాస్ - తాగూరు - రంగయ్యరు.
మున్నగు పెద్దలు వానిని మిక్కిలిగా ధిక్కరించిరి. లాలాజీ
మాత్రము బొత్తిగా వానిని పైఁపక కత్తిపట్టి ముక్కకు
ముక్కగా - ప్రత్యక్షరము చీల్చి చెండాడి - అమెరికాలోని
క్రుళ్లును వెల్లడిసేయుచు 'Unhappy India' అనుపేరఁ బెద్ద
గ్రంథము వ్రాసెను. దానితో లోకమునకు నిజమేమో
తెలిసిపోయెను. కాని యా ఘట్టములో - అమెరికాలోని
లోపములు చూపవలసివచ్చెనే యని యెంతో బాధపడి,
యావల - ఆ దేశములోని మెఱుఁగులను సైతము చిత్రింతు.
నని చెప్పి విశ్వమానవసౌభ్రాత్రమును వెల్లడించెను.

పురాణపురుషుఁడైన శ్రీకృష్ణుని చరిత్రను లాలాజీ
చక్కఁగా నభివర్ణించెను. ఛత్రపతి శివాజీని దొడ్డగాఁ జిత్రిం
చెను. దయానందులు - గురుదత్తవిద్యార్థి మున్నగు మహా
పురుషుల జీవితచరిత్రలు సవిశేషముగా సంతరించెను. విదే
శ్యులలో దేశభక్తులగు మేజినీ - గారిబాట్లీల గాథలు
హృద్యముగా రచించెను. హైందవసంస్కృతి పుట్టుపూర్వో
త్తరములు చర్చించుచు విలువ గల మేలిగ్రంథ మొకటి
వెలయించెను.

ప్రథమ ప్రపంచయుద్ధానంతరము విదేశ్యప్రభుత్వ
మెన్నాళ్లకో మేలుకొని భారతీయుల కేవేవియో యొఱుగఁ
బెట్టవలెనని పార్లమెంటులోఁ జర్చించెను. ఇండియాకు వెల్లి
రాజకీయములను విచారించి యొక నివేదిక వ్రాసితెండని
యొక కమిటీని - ఆ ప్రభుత్వ మీ దేశఘనకుఁ బంపెను.
దానిలో నేడుగురు సభ్యులు. దానికి నాయకుఁడు సర్. జాన్

సైమన్. అందువలన దానిని 'సైమన్ కమిషన్'-అని పిలిచిరి. వారి యార్భటములవలన భారతీయుల కీ దేశములో రవ్వంతేని మేలు కలుగనేరదని యనుభవములోఁ దెలిసికొన్న యఖిలభారతనాయకులు - ఆ 'సంఘమును' బహిష్కరించిరి. కేంద్ర శాసనసభలో సైమన్ కమిషనును బహిష్కరింపవలెనని లాలాజీ తీరుమానము తెచ్చి తీవ్రముగా గంభీరముగా నుపన్యాస మిచ్చి దాని నామోదింపఁజేసెను.

సైమన్ కమిషను - ఈ గడ్డలోఁ గాలు పెట్టినవెంటనే బ్రహ్మాండమైన 'హర్ తాల్' జరిగెను. ప్రధానపట్టణములన్నింటను - 'కమిషను'కు వ్యతిరేక ప్రదర్శనలు హూరా హూరిగఁ గానవచ్చెను. ఎక్కడఁ జూచినఁ దిరిగిపొండని నినాదములే. నల్ల జెండాలు యూరేఁగింపులే. ఆ ఘట్టములోనే వీరకేసరియైన - 'అంగ్ర కేసరి' ప్రకాశము పంతులు చెన్నపురిలోఁ దా నొక్కఁడే యెక్కటిమై నిలిచి సైమన్ కమిషనును ఖీకొనెను. ఇంక లాహూరులో నద్భుతమైన ప్రదర్శనము సిద్ధమాయె. ఆ మహాజనమున కధినాయకుఁడు లాలాజీ. ఆతఁ డప్పు డంతగా నారోగ్యముతో లేఁడు; ఆపై - పెద్ద వయస్సు. అయినను - ఆవేశము తగ్గక యచ్చటికి రానేవచ్చెను. ప్రభుత్వము కన్నులు మిగిలెను. పెద్దగా గద్దించెను. 144 సెక్షను - అమలుపఱచెను. ఎన్ని జరిగినను - ఏమైనను - ప్రభుత్వమును ధిక్కరింపవలెనని ప్రజలు నిశ్చయించిరి. శాంతిమార్గము విడువరాదని నాయకులు ప్రబోధించిరి. పట్టపగలు రెండుగంటలకు - ఊరేఁగింపు 'రైల్వేస్టేషను'వంకకు సాగెను. లాలాజీ-డాక్టరు సత్యపాల్-హంసరాజ్ మున్నగు మహామహములు-ఊరేఁగింపు ముంగల

నడచిరి.

ఆ మహాజనము స్టేషనువద్దకు వచ్చి యట్లే యాఁగెను. ముంగలి వీదికిఁ దీగెలు వేసి కమీషను వచ్చుటకు వీలు చేసిరి. పోలీసుభటులు పైయధికారులు కాపుదలతో నుండిరి. ప్రజలు నిరాయుధులై ప్రశాంతముగ నిలిచి పరిస్థితి ప్రతీక్షించుచుండిరి. అంతలో నుద్దవిడిని గారణములేకయే యధికారులు ప్రజలమీదఁ బడిరి. ఆవల పోలీసులు లాటీలు పెద్దగా విసురుచుఁ జేయి చేసికొనిరి. ముందటివరుసలో లాలాజీ, ముందువాఁడుగా నున్నందున నాతని యొంటి మీద లాటీదెబ్బలు విసురుగా వచ్చి తగితెను. గుండె మీద బలమైన రెండుదెబ్బలు కొట్టిరి. లాలాజీ వీసమైన వెనుకకు నడువక కదలక మెదలక యట్లే నిలిచెను. తక్కిన నాయకులను సైతము పెద్దగా మోఁదిరి. హంసరాజు బొటన వ్రేలు చిటిలి నెత్తురు వఱదలయ్యె. లాలాజీ గుండెపై దెబ్బ వలన నచ్చటి చర్మము లేచివచ్చెను. చికిత్స చేసిరి. జ్వరము వచ్చెను. ఆతనిఁ గొట్టిన యూరపియన్ సార్జెంటుపై - పగ తీర్చుకొనుటకై ప్రయత్నించిన యువకుల నెందఱనో యావల - ప్రభుత్వము పట్టి పెక్కుకేసులు పెట్టి యెన్ని చేయవలెనో యన్ని చేసిరి.

నాటి సాయంకాలము లాలాజీ యధ్యక్షత నొక మహాసభ జరిగెను. ఆ సభలో నాతఁ డన్నది యిది:-

‘మహాజనముచేతిలోఁ గత్తులు కటారులు లేవు. అసలు మా సంకల్పము పోరాటము సాగించుటకుఁ గాదు. లాటీస్త్రేటులు తినుటకు సిద్ధముగానే యున్నాము. ఈ యాంగ్లప్రభుత్వ మీ దేశములో నున్నంత వట్లు - ఈ లాటీ

దెబ్బలు మనకు వ్రాసిపెట్టినవే. దేశములో నొకవేళ హింసాత్మకవిప్లవమే జరిగినచో దానికి 'బాధ్యులు' పోలీసులు పైయధికారులుమాత్రమే. ప్రభుత్వము నేడు చేసినట్లు ముందుగూడ నిట్టి ఘోరములకే తలపెట్టెదరేని - ఈ దేశములోని యుత్సాహమూర్తులైన యువకులు - ఉత్తేజితులై యావేశపరులు కావలసివచ్చును. అప్పుడు నేనుగాని మాళవ్యాగాని మహాత్ముడుగాని వాండ్ర నడుపులోఁ బెట్టలేము. అహింసాధర్మమును బాటింపఁజేయలేము'

లాటీదెబ్బలనాఁటినుండియు లాలాజీ యారోగ్యము క్రమక్రమముగ నీరసింపసాగెను. ఆ పెద్దవయస్సులో - ఆ నీరసస్థితిలోఁ దగిలిన లాటీపోటులవలన దేహమింకఁ గోలుకోలేకపోయెను. మొదటికే మోసమై మంచము పట్టెను. జ్వరము ప్రకోపించెను. వైద్యులు శ్రమపడిరి. 1928 నవంబరు 16-వ తేది రాత్రి కాళరాత్రి యాయెను. దేహములో బాధ యేర్పడినది. మనుమఁడు 'భారత భూషణ్' సన్నిధిలో నుండి చక్కఁగాఁ బరిచర్యలు చేసెను. అందఱు నాందోళనములో మునిగిరి. ఆ రేయి వేకువను - ఆ మహాపురుషుఁడు - ఆ ధన్యమూర్తి - అటువది నాలవ యేఁట 'హరీ' యనెను.

లాలాజీ మరణవార్త ఊణములో దేశములోఁ దెలిసెను. పంజాబులో దవ్వుదవ్వుల నున్నవా రెందఱెందఱో-ఆ దేహమైన నొకసారి దర్శించిపోవలెనని కోరి యంత్యక్రియలు కొంచెమాఁగి చేయవలెనని తంత్రీవార్త లంపిరి. అట్లే నాఁటి మాపటివేళదాఁక నాతని శవము నచ్చటనే యుంచిరి. 'జలూన్' నదీతీరమున సంత్యక్రియలకై యారోజునఁ

జేరిన జనము లక్షలతరబడిగా నుండిరట.

లాహూరులో - అంగడులు పాఠశాలలు. కళాశాలలు న్యాయస్థానములు మున్నగునవన్నియు మూసివైచిరి. యావద్భారతములో నెల్లెడల లాలాజీ మరణమునకై సంతాప సభలు జరిగెను. ఆతఁడు లేనికొఱత దేశమున కెన్నఁడు తీరుకది కాదు. అప్పుడు గాంధీజీ చెప్పిన మాట యిది:-

‘లాలాజీ యనఁగా - ఒక మహాసంస్థ. ఆయన లేఁబ్రాయమునుండియు దేశభక్తిని స్వధర్మముగా నిర్వహించెను. ఆ భక్తిలో రవ్వంతయుఁ గలుషము లేదు. ఆ మహాత్యాగముచేతనే - ఆయన, లోకులకంత సన్నిహితుఁడయ్యె. ఆయన జాతీయత - అంతర్జాతీయత సంపూర్ణత నందినవి. విదేశ్యులమీఁదపైత మాయన ప్రభావ మెంతో గాటముగా హత్తుకొన్నది’.

గ్రంథకర్తగా - సంస్కర్తగా - తత్త్వవేత్తగా మహాత్యాగిగా - మహావక్తగా - న్యాయవాదిగా - పత్రికా సంపాదకుఁడుగా లాలాజీ దేశములో దొడ్డపేరు గడించెను. ఎందఱో కలసి యెన్నేండ్లకో చేయలేని మంచిమంచిపనులారతఁ డొక్కఁడే చక్కఁగాఁ జేసి చూపెను. లోకులు తన కర్పించిన నిధు లన్నియుఁ బదునొకండులక్షలరూప్యములుగాఁ బదిలపఱచి ప్రజాహితకార్యములకై పంచియిచ్చెను. అట్టి దివ్యమూర్తి భవ్యజీవితము సర్వజనుల కాదర్శమై వెలయుఁ గాత !

శశి